

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

GÜZELHİSÂRÎ MUSTAFA EFENDİ’NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ VE
TUHFETÜ’N-NEBÎ ADLI FIKH-I EKBER ŞERHİ

Yüksek Lisans Tezi

Zehra BODUR

Sivas
Eylül 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

GÜZELHİSÂRÎ MUSTAFA EFENDİ’NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ VE
TUHFETÜ’N-NEBÎ ADLI FIKH-I EKBER ŞERHİ

Yüksek Lisans Tezi

Zehra BODUR

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR

Sivas
Eylül 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin İtikadî Görüşleri ve
Tuhfetü'n-Nebî Adlı Fıkh-ı Ekber Şerhi
Savunma Tarihi : 06/08/2019
Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR

Unvanı - Adı Soyadı
Jüri Başkanı : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah DEMİR
Üye : Prof. Dr. Mehmet BAKTİR
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Halil ÖZTÜRK

İmza

Oy Birliği
Oy Çokluğu

Zehra BODUR tarafından hazırlanan “Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin İtikadî Görüşleri ve Tuhfetü'n-Nebî Adlı Fıkh-ı Ekber Şerhi”, başlıklı tez kabul edilmiştir. / / 2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

05/03/2019

Zehra BODUR

ÖN SÖZ

Hanefî-Mâtürîdî din anlayışının temel kaynakları arasında yer alan Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen risâleler her dönemde önemini korumuştur. Fıkıhta olduğu gibi akaidde de temel ilkeler belirlemesi ve 150/767 vefat tarihi ile ilk dönem âlimlerinden olması Ebû Hanîfe'nin zirvedeki yerini korumasında etkindir. *Fıkhü'l-ekber* başta olmak üzere Ebû Hanîfe'nin eserleri, Osmanlı dönemi şerh geleneği içinde önemli bir yere sahiptir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi *Tuhfetü'n-Nebî* isimli risâlesi ile *Fıkhü'l-ekber*'in tamamını tercüme ve şerh etmiştir. Bu çalışma kapsamında risâlenin sekiz nüshasına ulaşılmış ve yazma halindeki bu eser incelenerek Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin itikadî görüşleri tespit edilmiştir.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında “Metodolojik Çerçeve” başlığı ile araştırmanın konusu, önemi, yöntemi, kaynakları ele alınmıştır. Birinci bölümde Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin yaşadığı sosyokültürel çevre, hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin *Tuhfetü'n-Nebî* isimli eserlerinin mevcut nüshaları tanıtılmış ve Osmanlıca metin, eserdeki sıra ile latin harfleri ile aktararak değerlendirilmeye gidilmiştir. Üçüncü bölümde Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin itikadî görüşleri beş başlık altında değerlendirilmiştir. Burada Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin itikadî görüşleri konu edilmiştir.

Konunun tespitinde ve çalışmanın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen bilgi ve tecrübesinden istifade ettiğim danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demir'e şükranlarımı sunarım.

Zehra BODUR

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
METODOLOJİK ÇERÇEVE	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1.3. Araştırmanın Kaynakları	3
BİRİNCİ BÖLÜM	5
GÜZELHİSÂRÎ MUSTAFA EFENDİ’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	5
1. SOSYOKÜLTÜREL ÇEVRESİ	5
1.1. Osmanlı Devleti’nin Sosyokültürel Durumu.....	5
1.2. Aydın Güzelhisarı’nın Sosyokültürel Durumu.....	9
2. HAYATI	17
2.1. Kimliği ve Yaşamı.....	17
2.2. Eğitimi ve Hocaları	18
3. İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	19
3.1. İlmî Kişiliği	19
3.2. Eserleri.....	19
İKİNCİ BÖLÜM	23
TUHFETÜ’N-NEBÎ	23
1. YAZMA NÜSHALARI	25
1.1. Marmara Üniversitesi Dijital Nadir Eserler Koleksiyonu	25
1.2. Safranbolu İzzet Mehmet Koleksiyonu	26
1.3. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 1	27
1.4. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 2	28
1.5. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu.....	29
1.6. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 1	29
1.7. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 2	31
1.8. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 3	31

2. ESERİN TANITIMI VE MUHTEVASI	35
2.1. İsmi ve Yazılış Amacı	35
2.2. Metni ve Değerlendirilmesi	36
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	111
GÜZELHİSÂRÎ MUSTAFA EFENDİ'NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ.....	111
1. İMAN ANLAYIŞI	113
1.1. İnsan ve Fıtratı	113
1.2. İmanın Tanımı ve Marifet.....	118
1.3. İman ve Amel	120
1.4. İman ve İslâm	127
1.5. İmanda İstisna, Eşitlik ve İmanın Kaybedilmesi	130
1.6. İman Esasları	133
2. ALLAH'A İMAN	143
2.1. Allah'ın Varlığı	143
2.2. Allah'ın İsimleri	146
2.3. Allah'ın Sıfatları	149
3. PEYGAMBERLERE İMAN	163
3.1. Nübüvvetin İspatı: Mucize	163
3.2. Peygamberlerin Sıfatları	166
4. ÂHİRETE İMAN	169
4.1. Kıyamet Alâmetleri	169
4.2. Münker-Nekir ve Kabir Azabı.....	170
4.3. Şefaât	171
4.4. Mizan.....	172
4.5. Havz.....	173
4.6. Hesap: Kul Hakkının Hesabı	174
4.7. Rü'yetullah	175
4.8. Cennet-Cehennem	176
5. DİĞER MESELELER.....	179
5.1. Kelâmi Şüphe İle Karşılaşan Kişi Ne Yapmalı	179
5.2. Şîa'ya Reddiye: Mesh, Teravîh	180
5.3. Âl-i Beyt	182

5.4. Halifelik.....	183
5.5. Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin Risâlesinde Yer Almayan İbareler.....	184
SONUÇ.....	187
KAYNAKÇA	191
EKLER.....	201
EK-1: <i>Tuhfetü'n-Nebî</i> 'nin Varak Başlarındaki Arapça İbarelerin Tercümesi	201
EK-2: <i>Tuhfetü'n-Nebî</i> Nüshalarından Örnekler	205
ÖZGEÇMİŞ.....	213

KISALTMALAR

b.	: bin, ibn
bk.	: Bakınız
ed.	: Editör
Erişim	: Erişim Tarihi
Haz./haz.	: Hazırlayan
Ktp.	: Kütüphane(si)
ö.	: Ölümü, vefat tarihi
Sad./sad.	: sadeleştiren
st.	: Satır
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk./thk.	: Tahkik eden
Trc./trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
TÜYATOK	: Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu
vr.	: Varak

ÖZET

Bu çalışmada, Osmanlı âlimlerinden Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin itikadî görüşleri ve *Tuhfetü'n-Nebî* adlı *Fıkh-ı Ekber* şerhi konu edilmektedir. Güzelhisârî Mustafa Efendi, Aydın Güzelhisarı vilayetine bağlı Denizli sancağının Buldan nahiyesinde doğmuştur. Güzelhisârî Mustafa Efendi, Hanefî fakihî ve mutasavvıftır. Fıkıh ve akaide dair günümüze ulaşmış şerh ve haşiyeleri bulunmaktadır. Bu araştırmaya konu edilen *Tuhfetü'n-Nebî* adlı eser, Ebû Hanîfe'nin *Fıkh-ı Ekber* adlı risâlesi üzerine Güzelhisârî Mustafa Efendi tarafından yazılan Osmanlıca bir şerhtir.

Bu çalışma; giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları belirtilmiştir. Birinci bölümde Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin yaşadığı sosyokültürel çevre, hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde *Tuhfetü'n-Nebî*'nin günümüze ulaşmış sekiz adet nüshası tanıtılmış ve Osmanlıca metin, latin harfleri ile yazılarak değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde *Tuhfetü'n-Nebî* risâlesi asıl kaynak olarak belirlenerek Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin itikadî görüşleri ele alınmıştır. İtikadî görüşleri; iman anlayışı, Allah'a iman, peygamberlere iman, ahirete iman ve diğer meseleler olmak üzere beş başlıkta değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin kelâm anlayışı hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Ebû Hanîfe, *Fıkh-ı Ekber*, *Tuhfetü'n-Nebî*, Güzelhisârî Mustafa Efendi.

ABSTRACT

In this study one of the Ottoman Scholars Güzelhisari Mustafa Efendi's belief and the paraphrase of *Fiqh al-Akbar* called *Tuhfat al-Nabī* is mentioned. Güzelhisari Mustafa Efendi was born in Buldan, one of the sub-districts of Denizli that is connected to the city of Aydın Güzelhisari. Güzelhisari Mustafa Effendi was a Hanafī scribe and sufi. He has explanations and apostils about Islamic Law and doctrines which are extant. *Tuhfat al-Nabī*, the main work of this research is a paraphrase written in Ottoman Turkish by Güzelhisari Mustafa Effendi upon Abū Hanīfa's pamphlet called *Fiqh al-Akbar*.

This study consists of an introduction, three sections and a conclusion. In the introduction, the subject of the research, its aim, method and the sources are stated. In the first section the information about Güzelhisari Mustafa Efendi's sociocultural environment, his life and his works are introduced. In the second section, *Tuhfat al-Nabī's* eight copies which have been reached today are introduced and the text which was written in Ottoman Turkish is evaluated using latin alphabet. In the third section, Güzelhisari Mustafa Efendi's remarks on belief are discussed using *Tuhfat al-Nabī's* pamphlet as a main source. His remarks on belief are evaluated under five titles such as, understanding of belief, theism, believes in prophets, believes in after-life and other affairs. In the conclusion, Güzelhisari's manner of kalam is assessed.

Keywords: Kalām, Abū Hanīfa, *Fiqh al-Akbar*, *Tuhfat al-Nabī*, Güzelhisari Mustafa Efendi.

GİRİŞ

METODOLOJİK ÇERÇEVE

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çalışmada Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin (ö. 1253/1837) itikadî görüşleri ve *Tuhfetü'n-Nebî* adlı *Fıkh-ı Ekber* şerhi ele alınmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin tam adı Mustafa Hulûsi b. Mehmed Aydınî'dir. Murâdî nisbesiyle de anılmaktadır. Çalışmada "Güzelhisârî Mustafa Efendi" ismi tercih edilmiştir. Osmanlı Hanefî fakihî ve mutasavvıfıdır. Aydın Güzelhisar vilâyetine bağlı Denizli sancağının Buldan nahiyesinde doğmuştur. Doğum tarihi ile ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, 1253/1837 yılında Aydın'da vefat etmiş ve Tirekapısı Kabristanı'na defnedilmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin günümüze kadar ulaşmış risâleleri mevcuttur. Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin *Fıkhü'l-ekber* şerhi olan *Tuhfetü'n-Nebî* adlı risâlesine dair bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bununla beraber Güzelhisârî Mustafa Efendi ve risâleleri hakkında *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde 1996 yılından yayımlanan Ahmet Akgündüz tarafından yazılan "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi" maddesi¹ haricinde bir çalışmayla karşılaşılmamıştır. Bu durum bizi, Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin itikadî görüşlerini ve nüshaları ile birlikte bu risâlesini araştırmaya yöneltmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin hayatı hakkında detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Daha önce bu doğrultuda bir araştırmanın olmayışı, özellikle Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin *Tuhfetü'n-Nebî fî şerhi ve tercemeti'l-Fıkhî'l-ekber li-Ebî Hanîfe* isimli *Fıkhü'l-ekber* şerhi ışığında itikadî görüşlerinin ele alınacağı bu çalışmayı gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin *Fıkhü'l-ekber* şerh geleneğine katkısını tespit etmeyi de amaçlamaktadır.

Çalışmanın amacı ise Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve bu doğrultuda sahip olduğu itikadî görüşlerini tespit etmeyi

¹ Ahmet Akgündüz, "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 14:331.

amaçlamaktadır. Ehl-i sünnet ekolünün ilk ve temel eseri olan *Fıkhü'l-ekber*'in pek çok şerhinden biri olan el yazması tercüme ve şerh, bu vesile ile gün yüzüne çıkarılarak bilinir kılınmış ve buradaki itikadî görüşler değerlendirilmiştir. Ayrıca sosyokültürel durum göz önünde bulundurularak Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin görüşleri ele alınmış, böylece son dönem Osmanlı âlimleri hakkında da genel bir kanaate ulaşılmıştır.

Ehl-i sünnet kelâmının taşıyıcı ve devam ettiricilerinden olan bu âlimin yaşadığı dönemdeki sosyokültürel durumun eserlerindeki görüşlerine yansıdığı anlaşılmaktadır. Daha sağlıklı bir çalışmanın oluşabilmesi için toplanan bilgiler, kronolojik olarak ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu gerçekleşmeden yapılan tahliller karmaşaya sebep olacaktır.

Çalışma o dönemdeki Osmanlı âlimlerin itikada dair görüşlerine ışık tutması yönüyle bir katkı sağlamaya çalışmıştır. İki yönlü olan çalışmamızda bir taraftan bu âlimin hayatına ait bilgiler elde edilmeye çalışılmışken diğer taraftan onun *Fıkhü'l-ekber* ve yorumlarına ait düşünceleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bir yönü ile şahıs çalışması olmasından dolayı âlime ait eserler, görüşler, içinde yaşadığı siyasî, dinî, ilmî ve sosyokültürel şartlar araştırılmış, lâkin hayatına dair bölümde sınırlı bilgiler elde edilmiştir.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

Bir çalışmayı ortaya koyarken hangi kaynakların kullanıldığı kadar hangi metodun takip edildiği de önem taşımaktadır. Bu çalışmada konunun ayrıntılı bir şekilde ele alınabilmesi, kendine has yönlerinin tespit edilebilmesi, muhtelif vasıf ve özelliklerinin daha objektif bir şekilde belirlenebilmesi maksadıyla dokümantasyon yöntemi kullanılmış ve ulaşılan veriler tasviri bir usulle kaydedilmiştir. Bu kapsamda; öncelikle konunun ana öge ve özellikleri belirlenerek bir tespitle bulunulmuştur. Böylece çalışılan konudaki farklılıklara dikkat çekilmiş ve itikadî görüşlerin diğerleri ile daha ziyade ayrılan yönleri ortaya konulmuştur. Bu durum kısmen de olsa diğer görüş ve düşüncelerle mukayese anlamına gelmektedir. Bunlar yapılırken tarihsel ve kültürel detaylar göz önünde bulundurularak çalışmadaki sunulan görüşlerin sübjektif tarafları da belirlenmeye çalışılmıştır.

Tasvirin yanı sıra gerekli yerlerde açıklamalar ve açıklayıcı bilgilerle yorumlara gidilmiş ve aynı ekol içerisindeki müşterek görüşlere değinilmiştir. Bununla daha bir yetkin, mütakâmil, kendi içinde tutarlı, şümüllü bir çalışma hedeflenmiştir. Bütün bunlar yazma halindeki bulunan bu eserlerin, *Fıkhü'l-ekber* esas alınarak, okunup incelenmesi ve aktarılması ile yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmada bilerek herhangi bir yönlendirme, değiştirme ve şaşırtmaca olmaması açısından tarafsızlık ilkesine riayet edilmiştir. Çalışmada, atıf ve kaymak gösterme biçimlerinden İSNAD Atıf Sistemi'ne uyulmuştur.² Şahıs, eser, din ve mezhep isimleri *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde yer alan madde adı ve imlâ kuralları esas alınarak yazılmıştır.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmanın birinci bölümü biyografik konuları içerdiğinden o dönem ve sonrası yazılmış tabakat eserlerine, dönemin sosyokültürel çevresi hakkında bilgi için ise Osmanlı'nın son dönemini inceleyen kitaplara başvurulmuştur.

Aydın vilayetinde yaşamış olan âlimin yaşadığı çevre ve dönemdeki siyasi, sosyal ve ilmi durumun nasıl olduğu da tarih kitaplarından istifade edilerek genel hatları ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. O dönemin sosyokültürel durumu için Hakkı Dursun Yıldız'ın redakte ettiği *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* adlı eserinden istifade edilmiştir.³

Bursalı Mehmed Tâhir'in (ö. 1861/1925) *Osmanlı Müellifleri* isimli eseri Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin hayatı hakkında bilgi vermesi açısından başvuru alan ilk eserlerdendir. Üç ciltlik eser Osmanlı Devleti'nin doğuşundan XX. yüzyılın ilk çeyreği sonuna kadar 1691 Türk tarihçi, coğrafyacı, matematikçi, şair, tabiplerin hayatları ve eserleri hakkında kaleme alınmış bir biyografik çalışmadır. Bunlardan 288'i "meşâyih" dediği tasavvuf erbabı, 465'i şer'i ve filolojik ilimlerle uğraşan âlimlerin hal tercümesidir. Osmanlıca kaleme alınmış eser, günümüz Türkçe'si ile de yayımlanmıştır.⁴ Aynı müellife ait istifade edilen *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih*,

² *İsnad Atıf Sistemi*, erişim: 24 Nisan 2019, <https://www.isnadsistemi.org/>.

³ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Kombassan Yayınları, 1994).

⁴ Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDVYayınları, 1992), 6: 458.

Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli isimli eser ise bugünkü Aydın, İzmir, Manisa, Denizli ve Muğla illerini içine alan Aydın vilayetlerinde doğmuş 139 âlimin hal tercümesini içermektedir.⁵ Bu eserin ön sözünde müellif, bu âlimlerin doğduğu yerleri gezdiğini, mezarlarını ziyaret ettiğini ve onlara ait eserleri incelediğini belirtmiştir.⁶

Bağdatlı İsmâil Paşa'nın (ö. 1338/1920) *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* isimli eseri de aynı doğrultuda istifade edilen bir diğer kaynaktır. İki ciltlik eserde İslâm âleminde yetişmiş 9 bin civarında müellifin hal tercümesi ve bunlara ait 50 bin civarında kitabı söz konusu edilmektedir.⁷

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin *Tuhfetü'n-Nebî ve Hedîyetü'r-Resûl* isimli şerhinin sekiz nüshası tespit edilmiştir.⁸ Bu nüshalar çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır ve ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir.

⁵ Akün, "Bursalı Mehmed Tâhir", 6: 457; Adem Ceyhan, "Biyografi ve Bibliyografya Âlimi Bursalı Mehmed Tâhir Bey'in Eserleri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (Güz Sayısı 2010): 6-7.

⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, "Ön Söz", *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih*, III.

⁷ Hulusi Kılıç, "Bağdatlı İsmâil Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4: 447.

⁸ <http://www.yazmalar.gov.tr/>: arşiv no: 26 Hk 402/9; 45 Ak Ze 5743/2; 45 Ak Ze 268/64; 42 Yu 4893/91; 15 Hk 740/18; 67 Saf 245/1.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜZELHİSÂRÎ MUSTAFA EFENDİ’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1. SOSYOKÜLTÜREL ÇEVRESİ

Osmanlı toplumunun ve özelde Aydın yöresinin XIX. yüzyıldaki sosyokültürel durumu bu bölümde ele alınmıştır. Mâlumdur ki aydınlar, eserlerini ortaya koyarlarken buldukları tarih ve coğrafyadan bağımsız kalamazlar, olumlu ya da olumsuz bir olay, akım veya fikir üzerine eserlerinde yorum ve değerlendirmelerde bulunurlar. Aynı zamanda sosyal, siyasî, kültürel ve ilmî çevre aydınların fikri yapılarını etkileyip eserlerine yansımaktadır. Bu sebeple o devrin sosyokültürel durumunun bilinmesi önem taşımaktadır.

1.1. Osmanlı Devleti’nin Sosyokültürel Durumu

Doğum tarihi net olarak bilinemeyen müellifin yaşadığı tahminî yıllar Osmanlı dönemi, genel bir perspektifle ele alınacaktır. Osmanlı Devleti’nde XVIII. yüzyılda I. Mahmud saltanatının sonlarında İstanbul’da meydana gelen yangınlarla harap olan şehir, devlet tarafından imar edilmeye başlanmış; 1752 ve 1754’de meydana gelen zelzelelerle hasar gören bazı camiler onarılmıştır. Yalova’da bir kâğıt fabrikası ve Ayasofya’da bir kitaplık kurulmuş, Belgrad, Vidin ve Fatih’te kütüphane yapılarak buralara değerli kitaplar temin edilmiştir.⁹ I. Mahmud, 24 yıl süren saltanatı sonrasında 1754 yılında vefat etmiştir.

Tahta II. Mustafa’nın oğlu III. Osman geçtiği zaman¹⁰ İran harplerinin devam ettiği ve devletin otoritesinin zayıfladığı bir dönemdir. Aynı zamanda Anadolu’da ve Rumeli’deki eşkıyalar ve başıboş leventlerden dolayı çok sıkıntılı zamanlar geçirilmiştir.¹¹ Bu dönemde İstanbul kısa sürede birkaç büyük yangın geçirmiş; 1755 yılında 36 saat süren yangında şehrin üçte ikisi yanmış ve birçok insanın öldüğü

⁹ Abdülkadir Özcan, “Mahmud I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 351-352.

¹⁰ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 11: 145, 147.

¹¹ Fikret Sarıcaoğlu, “Osman III”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 33: 457.

1756 yılında çıkan yangında ise birçok ev, dükkân, cami, mescit ve hamam yanmıştır. III. Osman 1757 yılında vefat etmiştir.¹²

Tahta daha sonra III. Ahmet'in oğlu, III. Mustafa çıkmıştır.¹³ 22 Mayıs 1766 yılında İstanbul'da yaşanan büyük deprem sonrasında şehrin yeniden imarında III. Mustafa büyük rol oynamıştır.¹⁴ Osmanlı sadrazamlarından âlim ve büyük devlet adamı Koca Râgıp Paşa, (1176/1763) III. Mustafa'nın veziridir.¹⁵ III. Mustafa ilim, sanat, mârifet ve fazilet sahiplerine önem vermiş ve onları himaye etmiştir. En büyük merakı astroloji olmuş, askerlik ve tıp konularında yenilikler getirmiştir.¹⁶ III. Mustafa, 1774 yılında vefat etmiştir.

Sonrasında tahta geçen I. Abdülhamit, III. Ahmet'in oğludur.¹⁷ O, III. Mustafa zamanında başlayan Rusya ile olan savaşa devam etmeyip Küçük Kaynarca antlaşmasını imzalamıştır.¹⁸ I. Abdülhamit, 1789 yılında vefat etmiştir.¹⁹ Günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi'nin önemli bir bölümünü oluşturan ve ilk kütüphane sayılan Bahçekapı'daki külliye içindeki Hamidiye Kütüphanesi onun tarafından kurulmuştur.²⁰

III. Mustafa'nın oğlu III. Selim tahta çıktığında, devam etmekte olan Rus ve Avusturya savaşının kötü gidişatına engel olmaya çalışmıştır.²¹ III. Selim'in 1790 yılında kurduğu yeni askerî örgüt olan Nizâm-ı Cedîd'e ve getirdiği diğer yeniliklere ulemâ, devlet adamları ve yeniçerilerin tepkileri olmuştur. III. Selim iç siyasette merkezî idarenin güçlendirilmesi için verdiği uğraştan istenilen sonuç elde

¹² Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 11: 148-150; Sarıcaoğlu, "Osman III", 33: 457.

¹³ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 11: 151.

¹⁴ Kemal Beydilli, "Mustafa III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 283.

¹⁵ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 11: 156-157.

¹⁶ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 11: 148-164; Beydilli, "Mustafa III", 31: 282.

¹⁷ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 11: 164, 166.

¹⁸ Münir Aktepe, "Abdülhamid I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 214.

¹⁹ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 11: 175-176.

²⁰ İsmail E. Erünsal, "Hamidiye Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15: 469.

²¹ Kemal Beydilli, "Selim III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 421.

edilememiş ve çıkan isyan sonucu 1807 yılında tahttan indirilmiştir. Kendi eliyle tahta oturduğu yeğeni IV. Mustafa da tahtta ancak on dört ay kadar kalabilmiştir.²²

1808 yılında tahta geçen II. Mahmut zamanının öne çıkan olayları; yeniçeri isyanları, merkezi idareyi zaafa uğratan zorba idareciler ve ayanların cezalandırılması, Sırp ve Yunan milliyetçi ayaklanmaları, İran ve Rus savaşları ve Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın (1265/1849) isyanıdır. Ruslar ile 1812 yılında Bükreş Antlaşması yapılmış, Sırbistan özerklik kazanmış ve Mora isyanı Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yardımıyla 1826 yılında bastırılmıştır.²³ Onun zamanında devlet teşkilatında sadrazamlık başvekâlete çevrilmiş, Darbhâne-i Âmire ve Hazine-i Mansûr; Maliye nezareti haline getirilmiş, Ahkâm-ı Adliye, Dâr-ı Şûrâyı Askerî, umûr-ı nâfia gibi encümenler kurulmuş ve memurlar arasında "Dâhiliye" ve "Hariciye" şeklinde bir ayırım yapılmıştır. Sosyal alanda; Anadolu ve Rumeli'nin bütün vilayet ve kazalarında nüfus sayımı, memleket içinde (1831-1833) geziler için mürur tezkiresinin, dış geziler için pasaportun ihdası, posta teşkilatının kurulmasına başlanması, her sınıf halka ve memura mahsus kıyafet ve serpuş tayini yapılan yeniliklerdir.

İlköğretimin zorunlu hale getirilmesi, Harbiye ve Tıbbiye'nin kurulması, batı memleketlerine öğrenci gönderilmesi, *Takvim-i Vekâyi* adı ile 1832 yılında ilk gazetenin çıkarılması kültür alanındaki yeniliklerdir. İktisadî ve sınaî alanda yapılan yenilikler; Avrupa'dan alınan kumaşlara sınırlama konulması, bazı Avrupa kumaşlarından elbise diktirilmesinin yasaklanması, orduya elbiselik kumaş yapacak fabrikaların kurulması, tüccarları Avrupa ile ticaret yapmaya teşvik için bazı kararlar alınmasıdır. Sıhhiye alanındaki yenilikler ise askerî ve mülkî hastanelerin kurulması, karantina usulünün kabulü, kolera ve veba gibi hastalıklar hakkında bazı broşürler bastırılıp askere ve halka dağıtılmasıdır.²⁴ Ancak malî sahadaki zafiyet olarak ağır bir hayat pahalılığı ve paranın değerindeki sürekli düşüş; döneminin belirgin özelliğini teşkil etmiştir. II. Mahmut 1839 yılında vefat etmiştir.²⁵

²² Ziya Nur Aksun, *Osmanlı Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Tahlili, Tenkidli Siyasi Târîhi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994), 3: 82; Hüseyin Gazi Yurdaydın, *İslâm Tarihi Dersleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Yayınları, 1971), 148-149; Beydilli, "Selim III", 36: 422.

²³ Kemal Beydilli, "Mahmud II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 353.

²⁴ Yurdaydın, *İslâm Tarihi*, 150.

²⁵ Beydilli, "Mahmud II", 27: 355.

Batılılaşma hareketleri, XVIII. yüzyılın ilk yarısında bir düşünce değişimi ile başlamış²⁶ ve her yönü ile gelişme gösteren iktisadî hayat, ikinci yarısında yerini daralma ve gerilemeye bırakmıştır. Tedbir olarak 1774 yılında “esham” adı verilen iç borçlanma ilk kez uygulamaya konulmuştur.²⁷ 1774 yılında Küçük Kaynarca anlaşmasından sonra Rusya, Osmanlı Devleti ile rekabet ve çatışma haline girmiş ve bu durum Osmanlı'nın yıkılışına kadar devam etmiştir.²⁸

XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ve XIX. yüzyılın başlarındaki sosyal yapı ise şöyledir; geniş sınırlar içinde yaşayan nüfus; çok çeşitli ırk, dil, din ve mezhebe sahip karışık bir yapıdadır. Herkes müslüman olmak şartı ile devlet hizmetlerine girebilmiş ve en yüksek görevlere gelebilmiştir. Padişahın vekili sadrazamdan sonra en yetkili kişi ulemâ sınıfından seçilen şeyhülislâmdir.²⁹ Osmanlı Devleti'nde hastaneler, imaretler, XVIII. yüzyılda %64'ünün yönetimi kadınlara bağlı olan vakıflar, haberleşme, yol sistemleri, kale şeklinde tesis edilmiş karakollar olan derbentler sayılabilecek sosyal yapılardır.³⁰

XVII. yüzyıl başlarından itibaren medrese mertebeleri şu şekildedir:

- İbtidâ-i Hâriç Medreseleri
- Hareket-i Hâriç Medreseleri
- İbtidâ-i Dâhil Medreseleri
- Hareket-i Dâhil Medreseleri
- Mûsile-i Sahn Medreseleri
- Sahn-ı Semân Medreseleri
- İbtidâ-i Altmışlı Medreseleri
- Hareket-i Altmışlı Medreseleri
- Mûsile-i Süleymâniye Medreseleri
- Hâmise-i Süleymâniye Medreseleri
- Medâris-i Hâmise-i Süleymâniye
- Dârü'l-Hadis-i Süleymâniye.³¹

²⁶ Yurdaydın, *İslâm Tarihi*, 140.

²⁷ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 11: 176-178.

²⁸ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 11: 180.

²⁹ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 11: 203-204.

³⁰ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 12: 432-453.

³¹ Osman Demirci, “Osmanlı'da Kelâm Eğitimi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016), 27.

1.2. Aydın Güzelhisarı'nın Sosyokültürel Durumu

Aydın Güzelhisâr; İzmir'e demiryolu ile bağlı, büyük, ticarete elverişli, mevkii güzel, havası sağlam, suları iyi ve çok bir şehirdir.³² Kaynaklarda belirtildiğine göre Evliya Çelebi, Güzelhisar'ın tarihçesi hakkında şu bilgileri vermektedir: Daha önceleri burası Cemşid kızlarından Sirye adında bir melikenin binası ve tahtıdır. Sonra bizzat Aydınbeyoğlu Îsâ Bey tarafından fethedilmiş daha sonra Orhan Gazi çeyiz yoluyla yedi parça kaleden bu Güzelhisar'ı oğluna teslim ederek Osmanlı'nın eline geçmiştir.³³

İşgaller ve yangınlarla tarihi eserleri, medreseleri, camileri harap olan, belgeleri tahribe uğrayan Aydın şehri üzerine yapılan her türlü araştırmada büyük zorluklar ve imkânsızlıklarla karşılaşmıştır. Tarihine dair neredeyse hiçbir belgenin kalmadığı bu şehirde pek çok âlim yaşamasına rağmen Aydınli ulemânın çoğunun hayatına dair bir iki cümleden başka mâlûmata rastlanmamakta, bu bilgi kırıntıları da genel olarak âlimlerin mezar taşlarından elde edilmektedir. Aydın ulemâsından Konya, Bursa ve İstanbul gibi ilim merkezlerinde tahsil gören ve meslek hayatını sürdürenler hakkında yeterli bilgiye ulaşmak nispeten daha çok mümkün olabilmektedir.³⁴ Çalışmaya konu olan Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin hayatına dair az bilgi olmasının sebeplerinden biri de bu olsa gerektir.

XVIII. yüzyılda Sarıbeyoğlu isyanıyla karşılaşan Güzelhisar, bu yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başlarına kadar yarı müstakil Kara Osmanoğulları ailesinin nüfuzuna girmiştir. Atçalı Kel Mehmed'in, (1246/1830) 1829 yılında devlete başkaldırması ile Aydın yeni bir isyana uğramıştır.³⁵

Aydın Güzelhisar'da nüfusun bir kısmını değişik suçlardan buraya sürgün gelenler oluşturmuştur. Sahte evrak düzenleyen, zimmete para geçiren, rüşvet veya

³² Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-a'lâm*, (İstanbul: Mihran Matbaası, 1306/1889), 1: 512.

³³ Osman Nuri Akbulut, *Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)* (Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, 2008), 16.

³⁴ Seyda Demirci, *Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza el-Aydî'nin Hayatı, Eserleri ve Günlük Hayata Dair Bazı Risâlelerinin Tanıtımı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014), 3-4.

³⁵ Arzu Tozduman, *Aydın Güzelhisarı'nın Sosyal ve İktisadî Durumu (1844)* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992), 6.

vergi tahsilinde usulsüzlük yapan devlet görevlileri buraya sürgün gönderilmişlerdir.³⁶

Aydın sancak merkezinin 1811 yılında Tire'den Aydın Güzelhisarı'na geçmesi, 1826 yılında eyalet merkezi olması ve bu doğrultuda artan nüfusu buranın gelişmiş olduğunu göstermektedir. Nitekim 1843 yılında Aydın'a gelen Texier (1288/1871) de şehrin birbirine iki taş köprü ile bağlanmış Eudan (Tabakhane) Deresi'nin iki yamacı boyunca yoğun ticaretin yaşandığı ovaya doğru gelişen bölgenin en önemli yerleşme merkezlerinden biri olduğunu belirtmiştir. Bundan bir yıl sonra yapılan temettü sayımında ise şehrin 17 745 nüfusu olduğu ve 21 müslüman, 3'ü gayrimüslim olmak üzere toplam 24 mahalleden meydana geldiği kaydedilmiştir.³⁷

Bu mahallelerden Kemer, Köprülü, Ramazan Paşa, Hasan Efendi, Orta ve Cuma varlıklarını günümüze kadar devam ettirirken, geriye kalan mahalleler ise şehrin gelişimine bağlı olarak zamanla yeni isimler alan mahallelerin içinde kalmıştır. Bunlardan Ali Baba Sultan Mahallesi bugünkü Veysi Paşa mahallesinin; Kaynak Baba Sultan, Hisar Yakası ve Torbacı, Güzelhisar mahallesinin; Balçılar, Kurtuluş mahallesinin; Cemaleddin, Cuma mahallesinin; Cami-i Atik, Hasan Efendi mahallesinin; Çıksorut, Mesudiye mahallesinin; Debbağlı, Ramazan Paşa mahallesinin; Terziler, Cumhuriyet mahallesinin; Kozdibi, bugünkü Kurtuluş ve Cumhuriyet mahallelerinin; Rum, Ermeni ve Yahudi mahalleleri Zafer mahallesinin sınırları içerisinde kalmıştır.

Aydın Güzelhisarı XVIII. yüzyıl sonuna kadar bugünkü İzmir, Denizli, Manisa, Muğla ve Aydın'dan oluşan geniş bölgenin idarî merkezi iken, İzmir'in ulaşımda ve dolayısıyla ticarete giderek önem kazanmasına bağlı olarak XIX. yüzyıl ortalarından itibaren vilayet merkezinin buraya taşınmasına neden olmuştur. Belirtilen gelişme Aydın'ı kısmen olumsuz etkilemişse de İzmir-Aydın

³⁶ Biray Tugay, *Aydın Vilayetinde Sürgün (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e)* (Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2013), 253, 255.

³⁷ Abdullah Uğur, "Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri", *Coğrafi Bilimler Dergisi* 1/2 (2003), 49-50.

demiryolunun inşası ve batının gelişen sanayisine bağlı olarak artan transit ticaretin etkisiyle şehir, gelişimini sürdürmeye devam etmiştir.³⁸

Aydın'ın o zaman dilimindeki inanç durumu ise şöyledir:

Aydın iline bağlı 1831 tarihli salnamede, toplam nüfusun %0,5'ini oluşturan 532 tane Yahudi olduğu kaydedilmiştir. İlerleyen yıllarda bu oran giderek artmıştır.³⁹ Aydın'da genel olarak nüfusun %90'ını oluşturan müslümanlar, hiçbir zaman %76'nın altına düşmemiştir.⁴⁰

Aydın'da XVIII. yüzyıllarda inşa edilen camii ve yirmiye yakın medreseden bazıları şunlardır:

Kuşadası'nda bulunan Kale Camii", XVIII. yüzyılda yapılmıştır.

Aydın merkezinde Köprülü mahallesinde bugün yarı harap bir halde olan içinde 23 odalı bir medrese bulunan "Cihanoğlu Külliyesi" 1756 yılında Cihanzâde Müderris Abdülaziz Efendi tarafından yapılmıştır.⁴¹

Bunların dışında o yüzyıllarda Ulu Camii, Yeni Camii, Kubbeli Mescit, Ramazan Efendi Medresesi, Üveys Paşa Medresesi, Yarbaşı Mahallesi Medresesi, Tekye Medresesi, Alihan Baba Sultan Medresesi, Güllüce mahallesinde iki medrese mevcuttur. Çeşitli savaşlarda talan edilmiş şehirde bu eserlerin hemen hemen hiç biri günümüze ulaşamamıştır.⁴²

Güzelhisar; günümüzde Aydın'ın Efeler ilçesindeki seksen üç mahalleden birisidir. Güzelhisar, Efeler ilçesinin dokuz büyük mahallesinden biri olup burada biri tarihî olmak üzere üç adet camii bulunmaktadır. Minaresinin renginden dolayı halk arasında Kırmızı Camii ismi ile meşhur Ağaçarası Camii, Adnan Menderes Bulvarı üzerinde bulunmaktadır. Üzeri tek kubbeyle örtülen kare planlı bir harim ile kuzeyindeki üç birimli son cemaat yeri ve kuzey batısındaki minareden ibarettir. Taş ve tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Ahmed Şemsi Paşa tarafından 1659 yılında yaptırılmıştır.⁴³

³⁸ Uğur, "Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri", 49-50.

³⁹ Cemil Akçakoca, *XX. Yüzyıl Aydın Tarihi ve İnanç Coğrafyası*, 76.

⁴⁰ Cemil Akçakoca, *XX. Yüzyıl Aydın Tarihi ve İnanç Coğrafyası*, 88.

⁴¹ Akçakoca, *XX. Yüzyıl Aydın Tarihi ve İnanç Coğrafyası*, 38-40.

⁴² Demirci, *Hacı Emirzâde Muhammed b. Hamza*, 5.

⁴³ T.C. Efeler Belediyesi, "Efeler Belediyesi", erişim: 15 Ağustos 2019, <https://efeler.bel.tr/>.

XVIII. yüzyıllarda dini ve müsbet ilimlerde pek çok âlim yetişmiştir ki onların bazıları şunlardır:

- Muhammed b. Hamza Aydınî (ö. 1118/1706'dan sonra): Uzun süre müftülük yapmış ve çeşitli alanlarda pek çok risâlesi olan âlim, Aydın Güzelhisarlı'dır. Risâlelerinin büyük bölümü fikhî konulardadır. Akaid ve kelâma dair risâlelerinden bazıları şöyledir: *Risâle fî Enne Taate'l-Kafir Lâ Tenfa*, *Risâle fî 'ş-Şekki fî'l-İmân*, *Risâle fî Enne'l-Küffara Müebbedün fî'n-Nâr*, *Risâle fî'l-Fark Beyne Biladi Ehli's-Sünne ve'r-Revafz*.⁴⁴

- Kazovalı Ahmed Efendi (ö. 1163/1750): Naklî ilimlerde bilgi sahibi olan bu zât tasavvuf aleyhtarlığıyla meşhurdur. Asrının en yüksek medrese âlimi olan Ahmed Efendi ilmiyle mağrur olmakla beraber hakkı teslim etmiştir. Tefsir ve akaide dair şerh ve hâşiyeleri vardır. *Hâşiye alâ Surati'l-Fâtiha li'l-Beydâvi*, *Tenvîru'l-besâir*, *Netâicu'l-enzâr*, *Şerhu Fevâidi's-sunniyye*, *Şerhu Âdâbı Birgivî* eserleri arasında yer almaktadır.⁴⁵

- Mehmed b. Veli (ö. 1165/1752): Asıl adı Mevlana Muhammed b. Veli b. Resul olup, İzmirli'dir. Fıkıh alanında *Mir'ât* isimli esere hâşiye yazdığından Mir'at Muhassisi diye meşhur olmuştur. Tefsirden Beyzâvî'nin bir kısmına hâşiyesi, fıkıhtan *Esbah* şerhi, kelâmdan *Zübdet-i ilm-i kelâm* adlı eseri ve bunlardan başka akaid, mantık, kavaid ve diğer ilimlere dair eserleri vardır. *Hâşiyetu Mirât*, *İbrazu'd-damâir ale'l-Esbâh ve'n-nezâir*, *Şerhu Âdâb-ı Birgivî*, *Hâşiyetu İmtihâni'l-ezkiyâ* diğer eserleri arasında yer almaktadır.⁴⁶

- Abdullah Hilmi (ö. 1167/1753): Yusufzâde diye meşhur olmuştur. Tefsir, hadis ve ilm-i kıraatte muasırlarının en kudretlilerindendi. Elli beş adet eserinin on sekizi tefsir, hadis ve ilm-i kıraate dairdir. *Buhârî*'yi otuz cilt üzerine şerhettiği gibi *Sahih-i Müslim*'i de yarısına kadar yedi cilt olarak şerhetmiştir. *Necâhu'l-kârî* (*Buhârî Şerhi*), *İnâyetu'l-Mun'im* (*Müslim Şerhi*), *Hâşiye ale'l-Hayâl*, *Ravdatu'l-*

⁴⁴ Geniş bilgi için bk. Recep Cici, "Muhammed b. Hamza Aydınî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, 2016), EK-2: 304.

⁴⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaai Âmire, 1333/1915, 1: 404; Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ keşfi'z-zünûn an esami'l-kütübi ve'l-fünûn* (İstanbul 1972), 2, 333; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955), 1: 175; Ahmet Turan Arslan, *İmâm Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri* (İstanbul: Seha Neşriyat, 1992), 125.

⁴⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 237-238; Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, 1: 2, 11; *Hediyetü'l-Ârifîn*, II, 328, Arslan, *İmâm Birgivî*, 125.

vâizîn, *Tuhfetu't-talaba fî beyâni meddâti taraîfî't tayyibe, Mahâricü'l-hurûf, Zehratü'l-hayâti'd-diünyâ* eserleri arasında yer almaktadır.⁴⁷

- Mehmed Akkirmânî (ö. 1174/1761): Kefevî Hacı Hâmid Mustafa'nın oğludur. 1753 yılında İzmir, 1758 yılında Mısır Kadısı olmuş ve 1759 yılında Mekke kadılığına atanmıştır. Mekke-i Mükerreme Kadısı iken vefat etmiştir. Özellikle akli ilimlerde derin bir bilgiye sahip olan Mehmed Akkirmânî, kelâm, felsefe, hadis, fıkıh, tefsir ve dil alanında birçok eseri vardır. *İklû't-terâcim, Şerhu'l-Huseyniyye, Şerhi'l-Hâdisi erba'in li'l-Birgivi, Risâle-i Besmele, Muhtasarı Muğni'l-lebîb, Şerhu Etvâki'z-zeheb* eserleri arasında yer almaktadır.⁴⁸

- Ebû Said Hâdimi (ö. 1176/1762): Konya'nın Hâdim kasabasıdır. Tefsir, hadis, fıkıh ve akaide dair eserleriyle meşhurdur. İlmi şöhretine binaen I. Mahmud tarafından İstanbul'a davet olunarak Ayasofya Camii'nde Fatıha sûresini tefsir etmiş ve İstanbul âlimleri tarafından büyük takdirle karşılanmıştır. *el-Berîkatü'l-mahmûdiyye fî şerhi't-Tarîkati'l-Muhammediyye ve's-şerî'ati'n-nebeviyye fî's-sîrati'l-Ahmediyye, Mecâmi'ul-hakâik, Arâisu'n-nefâis fi'l-mantık, Hidâyetü'ttâlibîn, Fedâilu'l-ezkâr, Risâle fi'l-kadâ ve'l-kader, Risâle fi hakki'l-vucudiyye* eserleri arasında yer almaktadır.⁴⁹

- Nazîrâ İbrâhim Efendi (ö. 1188/1774): Hem âlim hem de arif bir zâttır; hadis, tasavvuf, tarih, ahlak ve feraize dair değerli eserler yazmıştır. Cemalüddin Avfî'nin birçok tercümesi olan *Câmîü'l-hikâyat*'ını Türkçe'ye çevirmiştir. *Mecmua, et-Tuhfe-i Gülşeniyye, Tuhfetu'z-zevrâ, Muhtasar-ı Târihi Osmânî, Divân* eserleri arasında yer almaktadır.⁵⁰

- Gelenbevî İsmâil Efendi (ö. 1205/1791): Bursalı Mehmed Tâhir'in hakkında ayrıntılı bilgi verdiği âlim; hikmet, mantık ve adaba dair pek çok eserinden başka en yüksek ihtisası riyâziye ve hendesedir. Mantıktan *Burhân* ve hikmetten *Celâl*

⁴⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 365-366; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1: 482-483; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 2, 237.

⁴⁸ Mehmed Süreyyâ, *Sicilli Osmânî* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 4: 245; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 214; Bağdatlı İsmâil Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, 1: 354; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 2: 332; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 3: 719; Arslan, *İmâm Birgivi*, 105; Sakıb Yıldız, "Akkirmânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 270.

⁴⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 297-298, Arslan, *İmâm Birgivi*, 121.

⁵⁰ Mehmed Süreyyâ, *Sicilli Osmânî*, 1: 135; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 45-47; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, 1: 38.

hâşiyesi vardır. Müspet ilimlerden en değerli eseri logaritma şerhi olan *Cedâvilü'l-ensâb* ile *Hesâbü'l-küsur* ve *Kitâbü'l-merâsîd*'dir. Hendeseden *Adlâ-i müsellesât*, *Ceyb*, *Mukantara Risâlesi* ve diğer riyâzî eserleri vardır.⁵¹ Ayrıca onun Adudüddin el-Îcî'nin (ö. 756/1355) *el-Akâidü'l-Adudiyye*'sine yaptığı şerhi Osmanlı eğitiminde okutulmuştur.⁵²

- Palabıyık Mehmed Efendi (ö. XVIII. asır sonlarında): Felsefe ve riyâziyatta üstad olup riyâziyede muasırı olan Gelenbevî İsmâil Efendi'den daha üstündür. Eser yazmamış fakat değerli talebeler yetiştirmiş ki XIX. asırda felsefe, riyâziye ve edebiyatta büyük şöhreti olan Kethüdâzâde Ârif Efendi (1265/1849) bunlardan birisidir.

- Müftüzâde Mehmed Efendi (ö. 1212/1796): Antalya müftüsünün oğlu olan Mehmed Efendi yüz sene yaşamıştır. Kazovalı büyük âlim Ahmed Efendi'nin (1163/1750) vefatından sonra İstanbul'da kendisi ayarında âlim bulunmadığından ölümüne kadar 'ayaklı kütüphane' şöhretini muhafaza etmiştir. Pek çok değerli âlim yetiştirmiştir.

- Atâullah Muhammed Efendi (ö. 1236/1820): Ebû İshakzâde ismi ile şöhret bulmuştur. Aydın Güzelhisarı'nda vefat etmiştir. *Beyzâvî* tefsirine yazdığı Türkçe hâşiyesini tamamlayamamıştır.⁵³

Ali el-Kârî, Ebü'l-Müntehâ el-Mağnisâvî ve Beyâzizâde Ahmed Efendi'nin ön plana çıkmış *Fıkhü'l-ekber* şerhi⁵⁴ başta olmak üzere Ebû Hanîfe'nin eserlerini bu devirde tercüme ve şerheden Osmanlı âlimleri ise şunlardır:

- Müstekimzâde Süleyman Sadeddin Efendi (ö. 1202/1788): Biyografi âlimi ve hattat olan müellif, *Şerefî'l-akîde* adı ile *Fıkhü'l-ekber*'i tercüme etmiştir. Eser, *Fıkh-ı Ekber Tercümesi* adı ile basılmıştır.

⁵¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih*, 44-50; Mehmed Süreyyâ, *Sicilli Osmânî*, 4: 1450; Şerafettin Gölcük - Metin Yurdağur, "Gelenbevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 554-555.

⁵² Muhammet Ali Koca, "el-Akâidü'n-Nesefiyye ve el-Akâidü'l-Adudiyye Örneğinde Osmanlı'da Akaid Risâleleri: Problemler, Özellikler ve Literatür", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 51.

⁵³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 377.

⁵⁴ Şerafettin Gölcük- Adil Bebek, "el-Fıkhü'l-ekber", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 546.

- İsmâil Müfid el-İstanbulî (ö. 1217/1803): *Tercüme-i Fıkh-ı Ekber* günümüze ulaşmış bir şerhtir.

- Seyyid Abdurrahim Muhîb Efendi (ö. 1221/1806): *Fıkhü'l-ekber*'i tercüme etmiştir.⁵⁵

- Ebû Saîd Muhammed b. Mustafa b. Osman el-Hâdimî el-Konevî (ö. 1176/1762): *el-Vasiyye*'yi şerhetmiştir.⁵⁶

- Koçhisârîzâde Süleyman Tâlib (ö. 1208/1793): *İkdü'l-cevher fî şerhi'l-Fıkhî'l-ekber* adı ile *Fıkhü'l-ekber*'i şerhetmiştir.⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin, şerh ve hâşiye kültürü sayesinde sahip olduğu bilimsel ve kültürel mirası aktarırken geliştirmeye, anlaşılır kılmaya ve uzlaştırmaya çalışmıştır.⁵⁸ Anlaşılmaktadır ki Hanefî geleneğini her zaman koruyan Osmanlı Devleti'nin diğer devirlerinde olduğu gibi XVIII. yüzyılda da başta *Fıkhü'l-ekber* olmak üzere Ebû Hanîfe'nin eserleri üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmaktan uzak kalınmamıştır.

⁵⁵ Abdullah Demir, "Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akaid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 184-185.

⁵⁶ Demir, "Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akaid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri", 207.

⁵⁷ Demir, "Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akaid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri", 188.

⁵⁸ Vezir Harman, "Osmanlı'da Tavâliu'l-Envâr Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 120.

2. HAYATI

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin hayatı hakkında az bilgi mevcuttur ve hakkında müstakil klasik ve çağdaş bir esere rastlanılamamıştır. Burada onun hayatı ve eserlerine dair kayıtlardan hareketle kısıtlı bilgilere yer verilmiştir.

Asıl adı Şeyh Mustafa b. Muhammed b. Mustafa⁵⁹ olan Güzelhisârî Mustafa Efendi, Aydın Güzelhisarı vilayetine bağlı Denizli sancağının Buldan nahiyesinde doğdu.⁶⁰ Mensubu olduğu tanınmış seyyidler ve âlimler ailesinden dolayı Muradî nisbesiyle de anılmaktadır.⁶¹ Lakabı Hulûsi'dir.⁶² Kimliği hakkında yok denecek kadar çok az bilgi bulunmaktadır.

2.1. Kimliği ve Yaşamı

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin hayatı hakkındaki mevcut olan az bilgi özellikle Bursalı Mehmed Tâhir'in eseri vasıtası ile günümüze ulaşmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, Hanefî fakihî ve mutasavvıftır.⁶³ Nakşibendî âlimlerdendir.⁶⁴ Fakirler için her akşam medreseye bir sofraya gönderdiği, kendisinin ise arpa ekmeği ile yetindiği aktarılmaktadır.⁶⁵

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin ne zaman doğduğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır. *Menâfiu'd-dekâik* adlı eserini 1246/1830 yılında tamamladığı⁶⁶ göz önüne alınırsa bazı kaynaklarda vefat tarihi için verilen 1215/1800 yılının yanlış olduğu anlaşılır.⁶⁷ Güzelhisârî Mustafa Efendi 1253/1837 yılında Aydın'da vefat etmiş ve Tirekapısı Kabristanı'na defnedilmiştir.⁶⁸

⁵⁹ Serkîs, *Mu'cem*, 2: 1578.

⁶⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 38; Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih*, 1994, 56; Akgündüz, "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi", 14: 331; Yûsuf İlyân Serkîs, *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-Arabiyye ve'l-mu'arreb*, (Mısır: Serkis, 1346/1928), 2: 1578.

⁶¹ Akgündüz, "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi", 14: 331.

⁶² Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 3: 884.

⁶³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 3: 884; Akgündüz, "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi", 14: 331.

⁶⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 38; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 3: 884; Serkîs, *Mu'cem*, 2: 1578.

⁶⁵ Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih*, 56.

⁶⁶ Serkîs, *Mu'cem*, 2: 1578.

⁶⁷ Akgündüz, "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi", 14: 331; Mustafa Güzelhisârî adı ile kaydettiği eserinde de Ömer Rıza Kehhale, vefat tarihini 1215/1800 olarak vermiştir (Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, 3: 884).

⁶⁸ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 38; *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih*, 56.

2.2. Eğitimi ve Hocaları

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin hangi medreseden veya hocalardan ilim aldığına ve hangi şehirlere ilim yolculuğu yaptığına dair rastlanan tek bilgi; tahsilini, Konyalı Fakih Ebû Saîd el-Hâdimî'nin oğlu Abdullah el-Hâdimî'nin yanında tamamlamış olduğu yönündedir.⁶⁹ Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin mensubu bulunduğu Nakşibendî tarikatı içinden Buldan'da iki kez icâzet aldığı aktarılır.⁷⁰

Güzelhisârî Mustafa Efendi; Buldan'da daha sonra Aydın'da ikamet ederek müderrislik ve manevî irşad vazifesine devam etmiştir.⁷¹ Tarikatından birçok kimseye icâzet vermiş, Kadı Beyzâvî'nin tefsirini tarik-i tedris üzere tamamlayarak hatme usulü icra etmiştir.⁷²

⁶⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 38; *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih*, 56; Akgündüz, "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi", 14: 331.

⁷⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 38; Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih*, 56.

⁷¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 38; Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih*, 56; Akgündüz, "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi", 14: 331.

⁷² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 38; Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih*, 56.

3. İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

3.1. İlmî Kişiliği

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin fıkıh usulü, kelâm ve tasavvuf alanlarında derinleştiği aktarılmış⁷³ olmasına rağmen bu konulara dair ilmîni ortaya koyacak ayrıntılı bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak çalışmaya mevzu olan *Tuhfetü'n-Nebî* isimli risâlesinden anlaşılan; onun disiplinli ve sistemli bir ilmî düzeni olduğudur. Şöyle ki, Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin tasavvufî meyli olmasına rağmen *Fikhü'l-ekber*'in şerhini yaparken ana mevzudan kopmadan özet açıklamalarda bulunmuş, böylece o, öz bir eser ortaya koymuştur.

3.2. Eserleri

Güzelhisârî Mustafa Efendi'ye ait, www.yazmalar.gov.tr internet adresinden istifade ile tespit edilen az sayıda risâle mevcuttur. Ona ait olduğu düşünülen bazı risâleler, müellif ismi verilmeden yer almıştır.

Gramer konusunda risâleleri şunlardır:

- *Risâle fî İ'râbi Âyeti ve Ercelekum,*
- *Risâle fî İ'râbi Kelîmeti'ş-Şehade ve Gayriha.*

“Mustafa b. Mehmed Güzelhîsârî” ismi ile *Hidâyetü's-Seyyad* adında bir risâle mevcuttur. Burada müellifin vefat tarihi verilmemiştir.

Bir üçüncü isim olarak vefat tarihi ile verilen, “Hulûsî Mustafa b. Mehmed Güzelhisârî”dir (ö. 1215/1800). Ona ait risâleler şunlardır:

- *Zübdetü'l-Hakâ'ik* (iki yazma mevcuttur),
- *Şerh-i Vasiyet-i Birgivi* (dokuz yazma mevcuttur; bunlardan bir tanesi Mehmed b. İbrâhim tarafından 1200/1785 yılında, bir tanesi Ahmed b. Ahmed yılında 1219/1804, bir tanesi Sâlih b. Ahmed Kalaycızâde tarafından 1228/1813

⁷³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 38; Bursalı Mehmed Tâhir, *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih*, 56; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, 3: 884.

yılında, bir tanesi 1234/1819 yılında ve bir diğeri 1222/1807 yılında istinsah edilmiştir).⁷⁴

- *Hakîku'l-Hakâ'ik fî Şerhi Risâle İlmi Hâl* (iki yazma mevcuttur).

Bazı şerh ve hâşiyeleri hakkında bilgiler ise şunlardır:

- *Menâfiu'd-dakâik fî şerhi Mecâmii'l-Hakâik*: 1246/1830 yılında yazılmıştır. Ebû Said el-Hâdimî'nin (ö. 1176/1762) fıkıh usulüne dair *Mecâmiu'l-Hakâik ve'l-kavâ'id ve cevâmiu'r-revâ'ik ve'l-fevâ'id mine'l-usûl* adlı eserinin en güzel şerhidir. Osmanlı medreselerinde Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Mir'âtü'l-usûl*'ünün yerine geçecek kadar meşhur olmuştur. Ebû Saîd el-Hâdimî'nin oğlu Abdullah Hâdimî'nin (ö. 1192/1778) yarım kalan şerhinden de faydalanılarak hazırlanan eser İstanbul ve Kahire'de basılmıştır. Mecelle heyetinin kaynakları arasında yer alan *Menâfi'u'd-dakâik*, Sava Paşa'nın (ö. 1322/1904) *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd* adlı eserinin temelini teşkil etmiştir. Döneminde medreselerde talebelere okutulan hukuk nazariyatına ait eserlerden biri olmuştur.⁷⁵ Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin daha geniş bir *Mecâmiu'l-Hakâik* şerhinin bulunduğu da kaydedilmektedir.⁷⁶ Arapça olarak yazılmış eserin İstanbul'da 1303/1886 yılındaki baskısına ulaşılmıştır. Besmele, hamd ve salâttan sonra esere, bir mukaddime yazılmıştır. Eser öncelikle usulün mahiyeti hakkında açıklama ve on beş meselenin açıklaması hakkındaki mukaddimesi ile usul ilmi başlıklı fasıllarla başlar. İlham, ferâset, hikmetler, delil, hüccet, burhan, beyyine, örf ve âdetin çeşitleri hakkında meseleler fasıl başlığı ile son bulur.⁷⁷

- *Hilyetü'n-nâcî*: Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Ali Sedîdüddin el-Kâşgarî'ye (ö. 705/1305) ait *Münyetü'l-musallî ve Ğunyetü'l-mübtedî* adlı namaza

⁷⁴ Birgivî'nin ilmihal niteliğindeki bu esere başka şerhlerde yapılmıştır. Aynı isimle yapılmış şerhlerden en meşhuru; mevcut yüze yakın nüshasıyla Şeyh Ali Sadrî Konevî'ye (ö. 1216/1801) aittir (Hatice K. Arpağuş, "Osmanlı Geleneksel İslam'ın Temel Kaynakları: İlmihal ve Akâid Eserleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 354-355).

⁷⁵ *Mecâmiu'l-Hakâik* ve *Mir'âtü'l-usûl* isimli eserler Osmanlı devlet adamı Sava Paşa'nın (ö. 1322/1904) eserinin en önemli başvuru kaynaklarıdır. Sava Paşa, *Menâfiu'd-dakâik*, *Mecâmii'l-Hakâik* isimli eser için klasik eserler arasında gerek tamamîyet ve gerekse metod bakımından en mükemmeldir (Sava Paşa, *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, trc., Baha Arıkan (Ankara: Yeni Matbaa, 1956), 19-20, 117).

⁷⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 38; *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih*, 56; M. Kamil Yaşaroğlu, "Mecâmiu'l-Hakâik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 23: 217.

⁷⁷ Güzelhisârî Mustafa Efendi, *Menâfiu'd-dakâik fî şerhi Mecâmii'l-Hakâik*, (İstanbul: Matbaatü el-Hacı Muharrem Efendi el-Bosnevi, 1303/1886).

dair esere İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî'nin (ö. 956/1549) *Halebî sağîr* adı ile meşhur *Muhtasaru Gunyeti'l-mütemelli* ismi ile yaptığı şerhe, Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin 1241/1825 yılında Buldan'da iken yazdığı bir hâşiyeye olup Osmanlı medreselerinde okutulan önemli kitaplardan biridir. Şerhe yazılan hâşiyeler arasında en meşhur olanı budur. Eserin birçok baskısı mevcuttur. Bir de basılmamış mufassal *Mecâmi'* şerhi vardır Her iki eser de ulemâ arasında elden ele dolaşıp revaçta olmuştur.⁷⁸ Arapça olarak yazılmış eserin İstanbul'da 1269/1853, 1308/1892, 1322/1905 yıllarındaki baskılarına ulaşılmıştır. Ön sözünde diğer kitapların hangi şehirlerde kime ait sahafta olduğu bilgisi verilmektedir. Bahsi geçtiği üzere Hanefî mezhebine göre namaz ibadetine dair yazılmış eserin hâşiyesidir. Besmele, hamd ve salâttan sonra esere, bir dîbâce yazılmıştır. Eser öncelikle Kur'an ve sünnet ile namazın farziyyetinin kesinliğini ortaya koyan fasıllarla başlar. Tamamı namaz hakkında pek çok fasıldan oluşan eser yeryüzündeki üç faziletli mescid ve Kâbe'nin içindeki namaz hakkında çeşitli meseleler fasıl başlıkları ile son bulur.⁷⁹

- *Zübdetü'l-hakâik*: Birgivi'nin (ö. 981/1573) namazın ta'dîl-i erkânı ile ilgili *Mu'addilü's-salat* isimli bir risâlesinin şerhidir. (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 496/3; Serez, nr. 4037).⁸⁰

- *Muribu'l-avâmil*: Yine Birgivi'ye ait *el-Avâmil*'in şerhidir (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 966/1).

- *Îrâbü kelimâti's-şehâde ve'l-besmele ve'l-hamdele ve kavlihî Teâlâ ve ercüleküüm ile'l- ka'beyn* (Süleymaniye Ktp., Serez. nr. 3840/6): Eserin ilk bölümü ayrıca, *Risâle fi i'râbi kelimâti's-şehâde* adıyla müstakil olarak iki varak halinde istinsah edilmiş olup aynı kütüphanede kayıtlıdır (Giresun, nr. 128/2).

⁷⁸ Hâşiyeye, İstanbul'da 1231, 1244, 1250, 1251, 1256, 1262, 1269, 1277, 1287, 1289, 1293, 1295, 1299, 1306, 1308, 1322 yıllarında ve Bulak'da 1251 yılında basılmıştır (Bursalı Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 2: 38; Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih, 56; Serkîs, *Mu'cem*, 2: 1578; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, (Ankara: TDV Yayınları, 1990), 71-72; 114-115; Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrâhim b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15: 232; Tefvik Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiyeye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16: 421).

⁷⁹ Güzelhisârî Mustafa Efendi, *Hilyetü'n-nâcî*, (İstanbul: Darü't-tabâatü'l-âmire, 1269/1853); Güzelhisârî Mustafa Efendi, *Hilyetü'n-nâcî*, (İstanbul: Sahâfiyyetü'l-Osmâniyye, 1308/1892); Güzelhisârî Mustafa Efendi, *Hilyetü'n-nâcî*, (İstanbul: Sahâfiyye-i Osmânî, 1322/1905).

⁸⁰ Akgündüz, "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsî", 14: 331; Emrullah Yüksel, "Birgivi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 194.

- *Risâle fi'l-besmele* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2046/20).

Kaynaklarda Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin ayrıca şu eserleri de zikredilmektedir:

- *Tuhfetü'n-nebi fî şerhi ve Tercemeti'l-Fıkhi'l-ekber li Ebî Hanîfe* (Müellifin bu eseri çalışmamızın temel kaynağıdır).

- *Hakîku'l-hakâik fî şerhi Risâleti'l-Birgivî fî'l-akâid ve'l- ahlak,*

- *Eşrefü'l-metâlib,*

- *Zevku'l-visâl fî rü'yeti'l-cemâl.*⁸¹

⁸¹ Akgündüz, "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsi", 14: 331.

İKİNCİ BÖLÜM

TUHFETÜ'N-NEBÎ

Çalışmanın temel kaynağı Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin *Tuhfetü'n-Nebî* adlı eseri hakkında bu bölümde bilgi verilmiştir. Ebû Hanîfe'nin *el-Fıkhü'l-ekber* isimli eserinin tamamının tercüme ve şerhi olan bu risâle, ilgili başlıklar altında yer aldığı üzere değişik eser ve müellif isimleri ile kütüphane kayıtlarına geçmiştir. Kimi nüshalarda yazar ismi yer almamaktadır. Yazma eserlerde karşılaşılabilen bu durumu Sinan Sümbül, yabancı bir yazardan şöyle aktarmaktadır:

“Osmanlı Türk yazarları ya da tarihsel figürleri için alfabetik olarak düzenlenmiş referans kitapları veya kütüphane kataloglarına bakıldığında, genelde tek şekilde girilen isimler yoktur ve tutarsızlık hemen göze çarpar. Bu Türk ve Batı dillerindeki referans malzemesi ve kitap indeksleri için de geçerlidir. Girişlerin neredeyse keyfî olarak seçildiği görülür ve aynı kişi için aynı referans çalışmalarında farklı yazar adları bulunur. Hatta bazen aynı yazar adının aynı çalışmada alfabetik yerleri değişen farklı başlıklar altında girildiği görülür.”⁸²

Tuhfetü'n-Nebî ismi, eserin içerisinde geçmesine rağmen bu eser ve müellif isminde çeşitlilik mevcuttur. Bu eser ismi ile yaygın olan eser; *Terceme-i fikh-ı ekber* ve *Şerhu Fıkhî'l-ekber* isimleri ile de kütüphane kayıtlarında geçmektedir. Yine Güzelhisârî Mustafa Efendi'ye atfı daha doğru görülen⁸³ bu eser; Kâdî Asker Şerîf Mehmed Mollâ Efendî (ö. 1308/1890), Birgili Mehmed Efendî b. Pîr Alî (ö. 929-981/1523-1573) ve Abidin Pâşâ (?) isimleri ile de ilgili kütüphanelerde anılmıştır. Burada kütüphanelerdeki toplam sekiz yazmaya dair bilgiler verilmiştir.

⁸² Sinan Sümbül, *Yazma Eserlerin Kataloglanmasında Kullanılan Türkçe Biyografya Kaynaklarının Müellif Adlarının Doğru Tespiti Bakımından Karşılaştırmalı Analizi*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 65, 71.

⁸³ Demir, “Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akaid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri”, 191.

1. YAZMA NÜSHALARI

Bu bölümdeki ilgili nüshalara, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Portalı, Marmara Üniversitesi Kütüphanesi web sayfası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'nden istifade edilerek ulaşılmıştır.

1.1. Marmara Üniversitesi Dijital Nadir Eserler Koleksiyonu

Terceme-i fikh-ı ekber (Şerh-i fikh-ı ekber) adı ile kütüphane kayıtlarında yer alan bu nüsha çalışmada esas kabul edilmiş, ulaşılan diğer yazmalar bu metin etrafında karşılaştırılmış ve yorumlar yapıp değerlendirmelere gidilmiştir. Nüshaların tamamı açık seçik, okunaklı ve birbiri ile küçük farklılıklar haricinde örtüşmektedir. Bir tanesi hariç⁸⁴ tamamı harekelidir. Nüshalarda biri hariç istinsah tarihi ve müstensih ismi bulunmamaktadır. Tüm nüshaların kenarlarında herhangi bir düzeltme veya bir not düşülmemiştir. Pek çok yönden birbirinin mürâdifi olan sekiz nüshadan bu nüshanın esas kabul edilmesi; varak düzeni, okunaklı, harekeli yazısı ve eksiksiz oluşu nedeniyledir. Yine bu özelliklere sahip, tercih edilebilecek iki nüsha daha mevcuttur ki ilgili yerde buna değinilmiştir.

Osmanlıca Türkçesi ile kaleme alındığı için metin, çalışmanın ilgili yerinde latin harfleri ile aktarılmış, *Fikhü'l-ekber*'in Arapça olan ve cümle cümle, kısım kısım tercüme edilen orijinal metni, mevcut hali ve sırası ile Arapça olarak yazılmıştır.

⁸⁴ Süleymaniye Ktp., Fatih, 3166.

Eser Adı	<i>Terceme-i fikh-ı ekber [Şerh-i fikh-ı ekber]</i>
Yazar Adı	-
Bulunduğu Yer	M.Ü. Nadir Eserler Koleksiyonu
Demirbaş Numarası	12939/Y050
Dili	Osmanlıca Türkçesi
Kopya/Cilt	k.1
Bölüm	İlâhîyat
Fiziksel Nitelik	21: 15 st. ; 210x140, 165x90 mm
Notlar	Bu nüshada yazar adı belirtilmemiştir. Ancak, MKYK V/357 (2580)'de bu eser kaynak belirtilmeksizin Ali b. Abdullah'a atfedilmiştir.

1.2. Safranbolu İzzet Mehmet Koleksiyonu

Kütüphane kayıtlarında *Tuhfetü'n-Nebî ve Hedîyetü'r-Resûl* adı ile kayıtlı olan bu nüshada müellif ismi verilmemiştir.

Eser Adı	<i>Tuhfetü'n-Nebî ve Hedîyetü'r-Resûl</i>
Yazar Adı	-
Bulunduğu Yer	Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi
Arşiv Numarası	67 Saf 245/1
İstinsah Tarihi (Hicrî/Miladî)	1150/1736
Dili	Osmanlıca Türkçesi
Varak ve her bir sayfadaki satır sayısı	1b-31a, 13 satır
Ebadı	195x125-125x70 mm
Yazı Türü	Nesih
Kâğıt Türü	Suyolu filigranlı
Notlar	Miklebli gri renkli mukavva Çaharkuşe meşin vişne rengi asıl metin ve cetveller kırmızı. 31b-51a arasında evrad, ediye, fetava, rıkım-ı sabata dair açıklamalı vardır.

Eser kırmızı mürekkep ile yazılmış;

هذا شرح كتاب الفقه الاكبر من تأليف لامام اعظم

“Bu şerh, İmâm-ı Âzam'ın telifinden *Fikhü'l-ekber* kitabının şerhidir” başlığından sonra besmele, hamdele ve salvele ile şerh başlar. Metinde yer alan “Ümmetim 73 fırkaya ayrılır” diye başlayan hadis, kırmızı mürekkep ile yazılmıştır.

Fikhü'l-ekber metni birkaç yer hariç kırmızı; tercüme ve şerhler siyah mürekkeple yazılarak bir düzen ve kolaylık sağlanmıştır. Bazı kelimelerin üstü

kırmızı ile çizilmiştir. Ara ara bazı kelimelerde okunmasına mani olmayacak şekilde hafif mürekkep dağılmaları mevcuttur. Eser 31 varak, sayfalar 13 satırdır. Kaliteli bir kâğıda profesyonel bir yazı ile yazılmıştır. Sayfaların kenarları tek bir çizgi ile çerçeve içine alınmıştır. Eserin sonunda “sene 1150 Muharrem 20” şeklinde tarih notu düşülerek sona ermiştir.⁸⁵ 1253/1837 vefat tarihli müellif Güzelhisarî Mustafa Efendi'nin eserinin istinsah tarihinin bu olması mânidardır. Düzen ve okunaklılık yönünden esas alınabilecek üç nüshadan birisidir.

1.3. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 1

Bu koleksiyonda iki ayrı yazma mevcut olduğundan, başlığa “bir” ve “iki” yazılarak ayırt edilmesi sağlanmıştır.

Eser Adı	<i>Tuhfetü'n-Nebî ve Hedîyetü'r-Resûl</i>
Yazar Adı	-
Bulunduğu Yer	Fatih Koleksiyonu
Arşiv Numarası	3166
Dili	Osmanlıca Türkçesi
Varak ve her bir sayfadaki satır sayısı	1-15, 17 satır
Yazı Türü	Nesih

Besmele ile başlanmış olan eserde, bazı nüshalarda mevcut olan besmelenin üzerinde ismine dair bilgi yer almamıştır. Eser 15 varaktan müteşekkildir. Diğer nüshalara nazaran hacminin küçük olması satır fazlalığındandır ki metin 17 satırdır. Ayrıca okunaklı olmakla beraber yazı daha küçük ve sağa ve sola daha geniş olarak yazılmıştır. Az kelime hariç metnin tamamında hareke kullanılmamıştır ki bu da yine onun diğer nüshalardan bir farkıdır. Bazı *Fıkhü'l-ekber* metni olan yerlerin üstleri kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiş yine bazı ibareler kırmızı ile yazılmıştır. Son sayfanın hâtime kısmı sağdan ve soldan gitgide azalan bir tarzda yazılarak metin bitirilmiştir. Az da olsa eksik kısımlar, Arapça metninde yazım yanlışları ve harekesiz ve küçük yazı nedenleri ile esas nüsha olarak tercih edilmemiştir.

⁸⁵ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 32a.

1.4. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 2

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu'ndaki diğer yazmadır.

Eser Adı	<i>Tuhfetü'n-Nebî ve Hedîyetü'r-Resûl</i>
Yazar Adı	-
Bulunduğu Yer	Fatih Koleksiyonu
Arşiv Numarası	2914
Dili	Osmanlıca Türkçesi
Varak ve her bir sayfadaki satır sayısı	1-27, 11 satır
Yazı Türü	Harekeli Nesih

Toplam 34 varak olan eserde, esas metnin başladığı sayfanın arkasındaki sayfa veya sayfalar anlamına gelen zahriye⁸⁶ bulunmaktadır. İlk iki varak zahriye olmuş ve ikinci varakın “b” kısmında bir tezhip yer almıştır. Bu özellik onun diğer *Tuhfetü'n-Nebî* nüshalarından farkıdır. Besmele ile başlanan kısımda ve sayfa kenarında serlevha denilen bir tezhip daha yer alır ki bu, Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren oluşmuş bir klasiğidir.⁸⁷ Tezhip ve besmele arasında eserin başlığı kabul edilebilecek, “Bu risâleyi İmâm-ı Âzam hazretleri telif edüp adını *Fıkh-ı Ekber* koydu. Bu risâle mânada *Tuhfetü'n-Nebî*’dir” ifadesi kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Tüm nüshalarda müşterek olan bir durum olarak; son birkaç sayfa hariç *Fıkhü'l-ekber* metninin üstleri kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiş yine bazı ibareler kırmızı ile yazılmıştır. Ara ara bazı kelimelerde okunmasına mani olmayacak şekilde hafif mürekkep dağılmaları vardır. Bütün sayfalar yaldızlı kenar çizgileri ile kuşatılmış, bunun dışına da iki siyah ve bir kırmızı çerçeve daha çizilmiştir. Metin bittikten sonra en sonuna kırmızı kalemle tarih düşülmüştür: Kitap bi avnillah [Allah'ın yardımıyla] mâh-ı⁸⁸ şevvâlin üçüncü günü vakit duhada tamam olmuştur.⁸⁹ İntizamlı yazı ve varak düzeni ile esas alınabilecek üç nüshadan birisidir.

⁸⁶ Gülnur Duran, “Tezhip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012) 41: 63.

⁸⁷ Gülnur Duran, “Serlevha” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009) 36: 567-568.

⁸⁸ Mâh; “ay” demektir (<https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-23883.html>).

⁸⁹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 33a.

1.5. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu

Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki üçüncü yazma eserdir.

Eser Adı	<i>Tuhfetü'n-Nebî ve Hedîyetü'r-Resûl</i>
Yazar Adı	-
Bulunduğu Yer	Yazma Bağışlar Koleksiyonu
Arşiv Numarası	363
Dili	Osmanlıca Türkçesi
Varak ve her bir sayfadaki satır sayısı	146-177, 13 satır
Yazı Türü	Nesih

Eser bismelenin üzerine kırmızı mürekkep ile yazılan, “Bu risâle İmâmü'l-Âzam rahmetullah'ın telifinden *Tuhfetü'n-Nebiyi'r-Resuli'l-Arabî*’dir” manasındaki şu başlık ile başlamıştır:

هذا رسالة تحفة النبي الرسول العربي من تأليف امام الاعظم رحمة الله

Toplam 15 varaktır ve sayfalar 13 satırdan oluşmuştur. Diğer bazı nüshalardaki gibi, *Fıkhü'l-ekber* metninin çoğunun üstleri kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiş yine kimi ibareler kırmızı ile yazılmıştır. Açık seçik ve okunaklı yazılmış bir metne sahiptir. Risâle sağdan ve soldan gitgide azalan bir tarzda yazılarak sonlandırılmıştır. Sadece bir yerde metne alınmayan “Yani Allah Teâlâ, bir nefes kudreti ile kadir olmaktan hâlî olmadı ve olmaz. Kudret ezelde bir sıfatıdır...”⁹⁰ yazılı ibare sayfa kenarında yer almıştır. Bazı yerlerde mürekkep dağılması vardır ancak bu durum okunmasına engel teşkil etmemiştir. Sadece bir yerde kelime satıra sığmayınca kalan kısmı satırın kenarına yazılmış,⁹¹ kelime bölünüp alt satıra geçilmemiştir. Okunaklı olmakla beraber varak düzeni ve yazım şekli açısından esas nüsha olarak tercih edilmemiştir.

1.6. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 1

Milli Kütüphane'deki yazmalardan birisidir.

⁹⁰ 5b (İlgili nüsha).

⁹¹ 17b (İlgili nüsha).

Eser Adı	<i>Tuhfetü'n-Nebî ve Hediyetü'r-Resûl</i>
Yazar Adı	Kâdî Asker Şerîf Mehmed Mollâ Efendî (ö. 1308/1890)
Bulunduğu Yer	Millî Kütüphane-Ankara
Arşiv Numarası	06 Mil Yz A 2537/1
DVD Numarası	133
Dili	Osmanlıca Türkçesi
Varak ve her bir sayfadaki satır sayısı	1b-22b, 15 satır
Ebadı	195x138 - 157x85 mm
Yazı Türü	Harekeli Nesih
Kâğıt Türü	Harf filigranlı
Notlar	Desenli kâğıt kaplı, mukavva bir cilt içerisindedir. Eser; <i>Fıkhü'l-ekber</i> 'in tercümesidir. Suâdat-ı dünya ve âhîret adıyla da bilinir. Yaprakları rutubet lekeli. Satın alma; Abdullah Öztemiz; 1970.

Besmelenin üst kısmında eserin ismi, *Tuhfetü'n-Nebî Saâdet Dünyâ ve Âhîret* olarak verilmiştir. 22 varaktan oluşan eserin sayfaları 15 satırdır. Buna ilâveten ilk iki varak zahriyedir. *Fıkhü'l-ekber* metninin bazı cümlelerinin üstleri kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiştir. Eser, esas tutulan metinle hemen hemen örtüşmektedir. Esas tutulan metinden az da olsa zâid, menkûs ve farklı kelimeler mevcuttur ki bunlar “nâr” yerine “cehennem”; “gerçek” yerine “sıdk”; “Türkîsi” yerine “yani” gibi anlamı etkilemeyen türdendir. Ehemmiyet arzeden ilâveler hakkında ise üçüncü bölümün ilgili konularında geniş izahlar verilmiştir. Fark olarak zikredilebilecek bir husus, *Fıkhü'l-ekber*'de tercüme edilen ifadeler daha büyük parçalar halinde alınmıştır. Az da olsa bazı yazım yanlışlıkları ve eksiklikler olmasından dolayı esas nüsha olarak tercih edilmemiştir.

1.7. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 2

Müellif ismi Abidîn Pâşâ (?) ve eser adı *Tuhfetü'n-Nebî* olarak kütüphane kayıtlarında yer alan bu nüsha da esas alınan nüsha ile örtüşmektedir. Zaten risâlenin dibace veya mukaddimesinde bu eserin ismi *Tuhfetü'n-Nebî* olarak verilmiştir. Ancak müellif konusunda farklı isimlerin yer alması bir isim karışıklığına yol açmıştır.

Eser Adı	<i>Tuhfetü'n-Nebî ve Hedîyetü'r-Resûl</i>
Yazar Adı	Abidin Pâşâ (?)
Bulunduğu Yer	Milli Kütüphane-Ankara
Arşiv Numarası	06 Mil Yz A 1572/3
DVD Numarası	71
Dili	Osmanlıca Türkçesi
Varak ve her bir sayfadaki satır sayısı	150b-171a, 13 satır
Ebadı	202x145 - 170x105 mm
Yazı Türü	Harekeli Nesih
Kâğıt Türü	Abadî
Notlar	Şemseli, zencirekli, miklebli, kahverengi meşin bir cilt. Eser, Hz. Muhammed'in felsefesiyle ilgilidir. Yaprakları rutubet lekeli. Baş tarafta fihrist vardır. Bağış; Tevfik Sanan.

Boş bir varaktan sonra başlayan risâlenin ilk sayfası rutubetten zarar görmüş ve son birkaç satır hariç tamamen silinmiştir. Onu takip eden diğer varak da rutubet görmüş ancak kenar kısmına değdiği için yazılar korunmuştur. Yazılar okunaklı ve harekeli. Bazı yerler umumla uyumsuz büyüklükte, bazı yerler de harekesiz bir şekilde yazılmıştır. Bu nedenlerden dolayı esas nüsha olarak tercih edilmemiştir.

1.8. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 3

Birgili olarak da bilinen Birgivî Mehmed Efendî b. Pîr Alî (ö. 929-981/1523-1573) müellif ismi ve *Şerhu Fıkhi'l-ekber* eser ismi ile yer alan bu koleksiyon,

incelemeye konu olan risâle ile örtüşmektedir. Bu müellif ve eser ismi ile de kütüphane kayıtlarına giren bu eserin Güzelhisârî Mustafa Efendi'ye atfedilmesi doğru görülmektedir.⁹²

Eser Adı	<i>Şerhu Fıkhi'l-ekber</i>
Yazar Adı	Birgili Mehmed Efendî b. Pîr Alî (ö. 929-981/1523-1573)
Bulunduğu Yer	Milli Kütüphane-Ankara
Arşiv Numarası	06 Mil Yz A 9285
DVD Numarası	1796
Dili	Osmanlıca Türkçesi
Varak ve her bir sayfadaki satır sayısı	1a-21b, 15 satır

Eserin başlangıcında yaldızlı ve farklı renklerle boyanmış bir tezhip vardır. Bismelenin üst kısmında ise başlık niteliğinde “Bu risâleyi İmâm-ı Âzam hazretleri telif edüp adını *Fıkh-ı Ekber* koydu. Bu risâle mânada *Tuhfetü'n-Nebî*'dir” ifadeleri kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Ayrıca sayfalarda yazılar özenli ve boyanmış bir çerçeve içine alınmıştır. Risâlede boş ilk sayfadan sonra metne başlanmıştır. İlk sayfanın üst kısmı rutubet almış fakat yazıların okunmasına engel olmamıştır. Hemen hemen tüm nüshalarda olduğu gibi Fıkhü'l-ekber kısımlarının üstleri kırmızı mürekkepli kalemle çizilmiştir. Sayfalar yaldızlı kenar çizgileri ile kuşatılmış, bunun dış kısmına da siyah bir çerçeve daha çizilmiştir. Bir sayfanın kenarında⁹³ çapraz olarak ve aynı özenli bir hat ile Hz. Peygamber'den “Herkes korktuğu şeyden kaçır, kim ki Allah'tan korkarsa O'na sığınır” mânasındaki şu hadis yazılıdır:

قال النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ خَافَ شَيْئًا هَرَبَ مِنْهُ وَمَنْ خَافَ اللهُ هَرَبَ إِلَيْهِ

Ancak hadisin kaynağı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Son kısmında sade bir tezyin vardır ve bu kısımdaki yazılar, çizimlere uyumlu şekilde aralarına yazılmıştır. İntizamlı varak düzeni ve yazı stili olmasına rağmen yer yer eksik varakların olmasından dolayı esas nüsha olarak tercih edilmemiştir.

⁹² Demir, “Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akaid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri”, 191.

⁹³ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 19a.

Tuhfetü'n-Nebî'nin tespit edilen sekiz nüshası, bazı kelime farkları gibi farklılıklar haricinde kendi içlerinde örtüşmektedir. Bu risâlenin mevcut yazmaları tanıtıldıktan sonra muhteviyatındaki itikadî görüşlerin farklı cephelerden değerlendirildiği üçüncü bölüme geçilmiştir.

2. ESERİN TANITIMI VE MUHTEVASI

2.1. İsmi ve Yazılış Amacı

Güzelhisârî Mustafa Efendi kitabına, “mâlum ola ki bu kitap İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe-î Kûfî Nu'man rahmetullâhi aleyh telif edip adını *Fıkhü'l-ekber* koydu” diye başlayıp eserinin adını *Tuhfetü'n-Nebî ve Hediyyeti Resûli'l-Arabî* olduğunu belirtir. Bu şekilde metin ve şerh bağlantısı isimleri ile kayda alındığından kapalılık ortadan kalkmış, eserin ismi hakkında yazmalarda ittifak sağlanmıştır. Fakat bu netliğe rağmen bazı kütüphanelerde ismi genelde *Tercüme-i fikh-ı ekber ve Şerh-i fikh-ı ekber* olarak kaydedilmiştir. Şerhin ismi konusundaki ittifak, müellif ismi için sağlanamamıştır. Belirtildiği üzere kütüphane kayıtlarında farklı müellif ve eser isimleri mevcuttur. Bu isimler yazmaların tanıtımında belirtilmiştir.

Eserde *Fıkhü'l-ekber* cümle cümle öz bir şekilde tercüme edilmiştir. Ön söz niteliğindeki ilk sayfalarda iddialı cümlelerle eserin önemi, ezberlenmesi gerektiği ve bu kitaba aykırı inançların hevâ ehli itikadı olduğu anlatılmıştır. Bunlara delil olarak “Ümmetim 73 fırkaya ayrılır” diye başlayıp devam eden hadis, kaynak gösterilmeden verilmiştir. İlâhî kitaplardan sonra en gerekli, en faziletli, en değerli ve en güzel kitabın bu olacağını vurgulanmıştır. Bu sebeplerden eserin bir adının da “*Saadet-i dünya ve âhiret*” olduğu ifade edilmiştir. Hayır dualarla anılmak amacıyla Allah Teâlâ rızası için Türkçe'ye çevrildiği bildirilmiştir. Bu vesile ile müslümanlar itikadlarını tashih etmiş olacaklardır, demektedir.⁹⁴ Bu cümleler o dönemde Fıkh-ı Ekber'e bir Osmanlı âliminin bakışını ortaya koymaktadır.

Bu girizgâhtan sonra kitabın asıl bölümüne geçilerek “İmâm-ı Âzam dedi ki” diye *Fıkhü'l-ekber* tercümesine başlanmış, bunun haricinde Ebû Hanîfe'nin ismi, lakabı veya eserinin ismi yer almamış, direkt metnin Arapça'sı sonra tercümesi varsa yorum sıralamasıyla eser tamamlanmıştır. Kimi yerde hiç yoruma gidilmezken az da olsa kimi yerde kitabın hacmine oranla geniş denebilecek yorumlara gidilmiştir. Eserde, konunun bağlamından uzaklaşarak yapılan farklı ve detaylı yorumlar yer almaz. Şerhte metnin aslında olan birkaç âyet haricinde âyet ve hadis yer almamıştır. Eserin tamamında dil sade, ifadeler açıktır. Eser kısa bir dua faslı ile son bulur.

⁹⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 1a-2a.

2.2. Metni ve Değerlendirilmesi

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin *Tuhfetü'n-Nebî* isimli *Fıkhü'l-ekber* tercüme ve şerhi latin harfleri ile burada yazılmıştır. *Fıkhü'l-ekber*'in Arapça kısmı olduğu gibi alınmış ve yapılan tercüme ve şerh hakkında kısa bir yoruma gidilmiştir. Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin tercüme ve şerhleri tırnak işareti içerisinde yazılıp şerh dışarıda tutulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde tercüme ve metne yapılan şerhler belirginleştirilmiştir. Eserde yer alan Arapça ibareler, tercüme ve şerh koyu/bold formatta yazılmıştır. Böylece metnin, tarafımızdan yapılan yorum ve değerlendirmelerle karışmaması hedeflenmiştir.

Fıkhü'l-ekber metninde Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki risâle esas alınmış ve bu metin günümüz eserlerinden Mustafa Öz'ün,⁹⁵ daha sonra diğer yedi nüshadaki *Fıkhü'l-ekber* metni ile karşılaştırılmıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi şerhine başlamadan önce “قال مبارك” diye bir başlığın altına dört satır halinde şunları yazmıştır:

“Şeyh Sühreverdî hazretlerinin ruhu için bir Fatiha kıraat olunup ba'de niyyet idüp Âçe Sun'ullah Efendi hazretleri ekser bununla âmil etmiş.”

والله تعالى اعلم بالصواب

[Ve Allah Teâlâ daha iyi bilir.]

Burada bahsi geçen Şeyh Sühreverdî ile Sun'ullah Efendi şu şahıslar olabilir. Şeyh Sühreverdî; (ö. 632/1234) Sühreverdiyye tarikatının kurucusu, pek çok eser sahibi mutasavvıf, müfessir ve muhaddistir. Abbasî Devleti'nin yıkılış sürecine şahitlik etmiş, halifelerinden altısının hilâfetini görmüştür.⁹⁶ Sun'ullah Efendi (ö. 1021/1612) ise sırasıyla mülâzim, müderris, kadı, kazasker ve şeyhülislâm olarak görev yapmıştır.⁹⁷ Eğer bahsi geçen Şeyh Sühreverdî, bu şahsiyet ise Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin tasavvufa ayrı bir önem verdiğiinden bahsedilebilir.

Eser, kırmızı mürekkep ile;

⁹⁵ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*.

⁹⁶ Geniş bilgi için bk. Adem Çatak, *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara, ts., 10; Hasan Kâmil Yılmaz, “Sühreverdî, Şehâbeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38: 40.

⁹⁷ Mehmet İpşirli, “Sun'ullah Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 530-532.

كتاب شرح فقه اكبر بالتركي امام الاعظم رحمة الله عليه

başlığından sonra; Allah Teâlâ'ya hamd, Hz. Peygamber, âl, ezvâc ve asbabına salat ve selamla şöyle başlar:

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمدك يا من لا خالق الا انت ولا رازق لمن بين السماء و الارض الا انت بل لا مؤثر في شيء الا انت ولا محول بذى قوة الا انت يسر لنا قوتاً وقدرتاً لفعل الخير وقول العبر من الصلحاء الزاهدين والفضاء العابدين ونصلى على افضل الانبياء وامل الرسل والاتقياء محمد واله واصحابه اجمعين وبعده⁹⁸

Güzelhisârî Mustafa Efendi, *Fıkhü'l-ekber*'in tercüme ve şerhine geçmeden şu açıklamaları yapar:

“Mâlum ola ki bu kitabı İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe-i Kufî Nu'man rahmetullâhi aleyh telif edip adını *Fıkh-ı Ekber* koydu. Bu risâle *Tuhfetü'n-Nebi ve Hediyeti Resûlü'l-Arabî*'dir. Kim ki bu kitabı hıfz edip ve mânasıyla itikad eylese onun imanı ve itikadı ashâb-ı ızâm ve meşâyih-i kirâm ve eimme-i müctehidîn ve evliyâullah ve mücahid fî sebîlillâh imanı ve itikadları gibi olur. Her kim ki imanı ve itikadı bu kitaba yazılan nesnelere muhalif olsa onun imanı ve itikadı ehl-i hevâ⁹⁹ imanı ve itikadı gibi olur. Onlar hod cümle ehl-i cehennemdir. Zira Resûl-i Ekrem ve Habibî Mükerrerem sallallahu teâla aleyhi ve sellem hadis-i sahihinde buyurur:

ستفرق امتي على ثلاثة و سبعين فرقة كلهم فى النار الا فرقة واحدة وهى ما انا عليه واصحابى¹⁰⁰

Mânayı hadis-i şerif budur ki:

“Benim ümmetim adına olanlar yetmiş üç bölük olurlar. Cümlesi cehennem ateşine girerler. İllâ bir bölük değil. O bir bölük şol¹⁰¹ bölüktür ki onların imanı ve itikadı benim ve âl-i ashabımın imanı ve itikadı üzerine ola.”

⁹⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 1b (son kelime “وبعده” ve “*Fıkh-ı Ekber*” ibaresi kırmızı mürekkep ile yazılmıştır).

⁹⁹ Hevâ kelimesinin çoğulu olan ehvâ ile kullanılan “ehl-i ehvâ” tâbiri; inanç ve davranışlarını beşerî görüş ve arzulara göre oluşturanlar” anlamındadır. Geniş bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Ehl-i Ehvâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 505-507.

¹⁰⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 2a.

¹⁰¹ “Şu” ism-i işaretine tekit için “ل” harfi ilâve olunmuştur (Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 10 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-15729.html>).

Bu kitabı, ni'me'l-meâbda¹⁰² Hazreti Resûl-i Ekrem sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem ve âli ve ashâb-ı kirâmın iman ve itikadını beyan eder. Velhâsıl gökten enbiya aleyhimi's-selama nazil olan kitaplardan sonra dünyada bundan elzem ve bundan ahsen belki bundan efdal kitap yoktur. Bu kitabın bir adı dahi *Saadet-i dünya ve âhiret'tir*, vesselâm.

Ve bu fakir bu kitabı yazıp Türkî lisan ile şerhettim ki okuyan kimseler bu hakiri dahi hayır dua ile yâdedeler.

قال امام الاعظام رحمة الله عليه: أصل التوحيد وما يصح الاعتقاد عليه يجب أن يقول: آمَنْتُ بِاللَّهِ، وَمَلَائِكَتِهِ، وَكُتُبِهِ، وَرُسُلِهِ، وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبِالْقَدْرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى،¹⁰³

“Yani tevhidin aslı ve dahî onun üzerine iman ve itikad sahih olur, vâcip olur demeklik iman getirdim Allah Teâlâ'ya ve meleklerine ve kitaplarına ve resullerine ve kıyamet gününe ve dahi hayır ve şer her nesne Allah Teâlâ'nın bilmesiyle ve dilemesiyle ve yaratmasıyla olduğuna.”

Karşılaştırma yapılan metinde ve diğer nüshalarda¹⁰⁴ “واليوم الآخر” (âhiret günü) terkibi yerine “والبعث بعد الموت” (ölümden sonra dirilme) ifadesi kullanmıştır. Son gün, anlamına gelen bu tamlama, Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi altı yerde geçmektedir.¹⁰⁵ Ölümden sonraki hayat, anlamına gelen “âhiret” kelimesinden hareketle bu iki ifade birbiri yerine kullanılabilir. Diriltmek, harekete geçirmek, uykudan uyandırmak¹⁰⁶ anlamlarına gelen ba's kelimesi, tercümeyle “kıyamet günü” olarak geçmiştir.

Karşılaştırılan metinde ve diğer nüshalarda¹⁰⁷ “وبالقدر” ifadesi yerine “والقدر” şeklinde harf-i cersiz olarak yazılmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, “kadere”

¹⁰² Ni'me'l-meâb: sığılacak en güzel yer (Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 10 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-23641.html>).

¹⁰³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 2b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70).

¹⁰⁴ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 3a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 76a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 3a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 148a; Milli Ktp nr. 06 Mil Yz 2537/1, 2b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 151b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285; 2b.

¹⁰⁵ Geçtiği yerlerden bazıları şunlardır: el-Bakara 2/8; 62; 126; 177; 228; 232; 264; en-Nisâ' 4/59; 136; 162; et-Tevbe 9/19; 29; 44; 45; 99; en-Nûr 2; el-Mümtehine 60/6.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2: 116-117.

¹⁰⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 3a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 76a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 3a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 2b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 151b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285; 2b.

kelimesini yorum katılarak “her nesne Allah Teâlâ’nın bilmesiyle ve dilemesiyle ve yaratmasıyla olduğuna” şeklinde tercüme edilmiştir.

Metinde “itikad” kelimesi kullanılmasına rağmen Güzelhisârî Mustafa Efendi tercümesine “iman” kelimesini ilâve etmiştir. Bundan hareketle, eş anlamlı ya da itikad terimini açıklayıcı bir kelime olarak iman kavramı kullanılmış olabilir ki ön kısımdaki açıklama bölümünde de “iman” kelimesinin akabinde her defasında “itikad”ı kullanmıştır. İslâmî metinlerde ise itikad ve iman kavramları eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de sâlih amele, doğru söze denildiği gibi inanç sistemi anlamında itikada da “iman” denilmiştir.¹⁰⁸ İtikad; tasdik etmek, sağlamlaştırmak, karar vermek demektir. İmân ise güvenle tasdik etmek, inanmak manasındadır.¹⁰⁹

Kur’ânî bir kavram olan “iman” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de; 800’den fazla yerde geçerek;¹¹⁰

a) Hz. Peygamber’e gönderilmiş olan şeriat olarak kullanılmıştır.¹¹¹

b) Övgü bağlamında insanın, doğruluğunu tasdik ederek Hakk’a boyun eğişini, bağlanışını dile getirir. Bu ise ancak şu üç şeyin bir arada bulunması ile gerçekleşir: Kalp ile tahkik/tasdik, dil ile ikrar ve uzuvların buna uygun amel işlemeleridir. Yani iman; eminlikle birlikte tasdik etmektir.¹¹²

c) “Cibt ve Tâğût’a iman edenler” ifadesinde olduğu gibi yergi anlamında kullanılmış, emin olunmayacak şeyde eminmiş gibi hareket etmeleri kınanmıştır. Çünkü kalbin bâtıldan huzura ermesi normal değildir.¹¹³ Meşhur Cibrîl hadisinde ise iman, altı esas halinde ortaya konulmuştur.¹¹⁴

Güzelhisârî Mustafa Efendi, “sahih olur” kelimesini “vâcip olur” ile şerhetmiştir. Daha ziyade hadis terimi olarak kullanılan “sahih” terimi; sıhhatli, sağlam anlamlarına gelir. Vâcip ifadesi ise çoğunlukla bir fıkıh terimi olarak kullanılır ve sözlükte; düşen, meydana geldiği kesinlikle bilinen, sabit, bağlayıcı,

¹⁰⁸ el-Bakara 2/143 (İsfahânî, *Müfredât*, 100).

¹⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 3: 296-297; 13: 22.

¹¹⁰ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22: 212.

¹¹¹ el-Mâide 5/69; el-Yûsuf 12/106.

¹¹² el-Hadîd 57/19 (İsfahânî, *Müfredât*, 100).

¹¹³ el-Nisâ 4/51 (İsfahânî, *Müfredât*, 100).

¹¹⁴ Buhârî, İmân 37; Müslim, İman, 1.

gerekli,¹¹⁵ mevcut olanın içinden çıkarıldığı düşünülürken imkânsızın meydana gelmesi,¹¹⁶ anlamlarına gelmektedir. Sahih ifadesi vâcib kelimesi ile desteklenerek iman esasları olarak sayılan maddelerin söylenmesinin, iman getirmek için olmazsa olmazlığı vurgulanmaktadır.

والحساب، والميزان، والجنة، والنار، وذلك حقُّ كُلهُ.¹¹⁷

Kıyamet gününe, “hesap ve mizan ve cennet ve cehennem bunların cümlesi hakır” ve gerçektir. Bir türlü dahi değildir, “iman getirdim” ve inandım.

Bazı nüshalarda¹¹⁸ sehven “والحساب، والميزان” kelimeleri yazılmamıştır çünkü bu kısım tercümede yer almıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, metne sadık kalarak ve yalın bir şekilde tercümesini yapmıştır. Burada metinde geçen pek çok kelâmî mevzu iman getirmesi şart olan meseleler olarak sadece isimleriyle zikredilmektedir. Lâkin bu esasların başına Güzelhisârî Mustafa Efendi, kıyamet günü, ilâvesini yapmıştır. Hesap, mizan, cennet ve cehennem; kıyamet gününde şahit olunacağından hepsine şâmil bu terkiyle başlamış olmalıdır.

Tercümede kullanılan, “cümlesi” ifadesi “küll” kelimesini karşılar. Günümüzde de nâdir olarak kullanılan bu kelime, tamamı, hepsi, bütünü¹¹⁹ gibi anlamları ihtiva etmektedir. Arapça cüz kelimesinin zıddı olan küll sözcüğünün türevleri; külliyyen, külliyye gibi ifadeler dilimize geçmiştir.

Küll lafzı bir şeyin parçalarının birleştirilmesinden doğan bütünü ifade eder. Küll kelimesi ne Kur’ân-ı Kerîm’de ne de Arap şiirinde hiçbir zaman yalın halde kullanılmamıştır. “كَلَّ القوم” topluluğun tamamı, örneğindeki gibi ya elif-lam ile marifelik kazanan bir isme muzaf olarak; “كلهم” onların hepsi, örneğindeki gibi ya zamire muzaf olarak; “كَلَّ إنسان” her insan, misalindeki gibi ya müfret nekreye [belirsiz bir varlığa] muzaf olarak; “كَلَّ في فلك” her biri kendi yörüngesinde, örneğinde olduğu gibi ya da izâfe edildiği şeyden soyutlanmış olmasına rağmen izâfet mânası

¹¹⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 1: 794.

¹¹⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 1133.

¹¹⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 2b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 70).

¹¹⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 76a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 148a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 152a.

¹¹⁹ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 10 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-9393.html>.

gizli olarak verilir halde kullanılır. Küll ifadesine yalın halde kelâmcılar ve fakihlerin sözlerinde rastlanmaktadır.¹²⁰

Hak; sözlükte gerçek, sâbit ve doğru olmak, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek, bir şeye yakinen muttali olmak anlamlarında mastar ve gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey anlamlarında isim olan kullanılır.¹²¹ Râgıb el-İsfahânî, hakkın başlıca dört anlama geldiğini belirtir:

* Bir şeyi hikmetin gereğine uygun olarak icat eden mânasınadır. Bundan dolayı hakk, Allah'ın bir ismi veya sıfatı sayılmıştır.

* Hikmetin gereğine uygun olarak yapılan iş mânasınadır. Allah'ın her fiili bu anlamda haktır.

* Bir şeye aslına uygun ve doğru olarak inanma, bu şekilde kazanılmış inanç, bilgi mânasınadır.

* Gerektiği şekilde, gerekli ölçüde ve gereken zamanda meydana gelen iş mânasınadır.¹²² Metinde geçen hakk ifadesi buradaki tanımlardan ikincisine uygun düşmektedir. Güzelhisârî Mustafa Efendi “ve gerçektir” ifadesini ekleyerek mürâdif bir alternatif anlam seçmiştir, oysa hakk kelimesi gerçek kelimesine kıyasla şümullüdür.

“Bir türlü dahi değildir” şerhi tekit amaçlı olsa gerektir. Osmanlıca metinlerde bu cümle tarzına rastlanılmaktadır. Cümleye kattığı mâna ise, “hesap, mizan, cennet ve cehennem” öylesine hakikattir ki bunun dışında asla başka bir şey söylenemez, düşünülemez, ifade edilemez; bu, budur.

“İman getirdim” ifadesine Güzelhisârî Mustafa Efendi, inandım kelimesini ilâve etmiştir. İman aslında inanmanın ileri boyutudur, inanmayı kapsar. Çünkü iman, inandığın şeyden tam mânasıyla emin olmayı gerektirir. Metinde geçen “ve bunların” gibi anlam verilecek “وذلك”, metinde bulunmamış ancak tercümeğe yansımıştır.

والله تعالى واحد لا من طريق العدد،¹²³

“Yani Allah tebâreke ve teâlâ birdir,” lâkin Allah Teâlâ'nın birliği “adet yolundan değildir.”

¹²⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 926-927.

¹²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10: 49-51; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, 6: 315.

¹²² İsfahânî, *Müfredât*, 296-297.

¹²³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 2b-3a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70).

Kur’ân-ı Kerîm’de “adet” kelimesi yer alıp, birleşik sayı, sayıların birleştirilmesi anlamlarına gelir.¹²⁴ Güzelhisârî Mustafa Efendi, metne sadık kalarak tercüme etmiş ve bu açık ifadeye herhangi bir şerh düşmemiştir.

ولكن من طريق أنه لا شريك له،¹²⁵

“Yani Lâkin Allah Teâlâ’nın birliği şol mânayadır ki O’nun şeriki yoktur.”

Bir nüshada¹²⁶ “من طريق” ibaresinden sonra “العدد” kelimesi getirilmiştir. Metin birebir tercüme edilmiş, herhangi bir yorum yapılmamıştır.

لم يلد ولم يولد، ولم يكن له كفواً أحد.¹²⁷

“Yani; veled getirmemiştir ve bir kimseye veled olmamıştır.”

Yani kimse doğurmamıştır ve bir kimseden doğmamıştır demektir.

Ve gerek dünyada ve gerek âhirette “hiçbir kimse Allah Teâlâ’ya beraber olamaz.”

Yani küfüv demek denkdeş olman demektir.

Metinde geçen İhlâs sûresinin 3-4. âyetleri Allah Teâlâ’yı vasfederken kullanılmıştır. Âyet kullanılırken ne başında “Allah Teâlâ buyurdu ki” ne de sonunda âyet ve sûre numaraları kullanılmıştır. Bu klasik metinlerde rastlanılan bir usuldür. Hele ki İhlâs sûresi müslümanların ezberinde olan bir sûredir. Bu âyete dair açıklamalar bir nevi âyetlerin tefsiri mahiyetindedir. Âyette geçen “küfüv” kelimesi Güzelhisârî Mustafa Efendi tarafından “denkdeş” olarak karşılık bulmuştur. Bu denk düşmenin dünya ve âhirete şâmil olduğu Güzelhisârî Mustafa Efendi tarafından şerh düşülen bir husustur. “Dünya ve âhiret” vurgusu yapılarak, bu beraber olmanın yani birbirine benzeşmenin hiçbir zaman ve zeminde mümkün olamayacağı ifade ediliyor olsa gerektir. İsfahânî “küfüv” kelimesine, makam ve değer alanında bir eşi, benzeri, dengi olma anlamı vermiştir.¹²⁸ “Küfüv” kelimesi ve cümle içindeki anlamı

¹²⁴ İsfahânî, *Müfredât*, 677.

¹²⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 3a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 70).

¹²⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 76b.

¹²⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 3a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 70).

¹²⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 925.

açısından tafsilatlı bilgi için tefsir kaynaklarına bakmak aydınlatıcı olacaktır. İslâmî literatürde “küfüv” daha ziyade fıkıh ilmine ait bir terimdir.

لا يُشْبِهُ شَيْءٌ مِنَ الْأَشْيَاءِ مَنْ خَلَقَهُ، وَلَا يُشْبِهُهُ شَيْءٌ مِنَ الْأَشْيَاءِ مَنْ خَلَقَهُ،¹²⁹

Yani gerek dünyada gerek âhirette ve gerek yerlerde ve gerek göklerde “hiçbir kimse Allah Teâlâ’ya benzemez ve hiçbir ehade Allah Teâlâ benzemez.”

Birinci cümlede geçen “شئاً”، karşılaştırılan metninde “شئياً” olarak harekelendirilmiş ve “من الاشياء” ifadesi kullanılmamıştır. Bazı nüshalarda¹³⁰ cümledeki “مَنْ خَلَقَهُ” ibaresi yer almamıştır.

Metinde geçmemesine rağmen Allah Teâlâ’nın benzeşmemesi hususunun kat’îliği, “dünya, âhret, yerler, gökler” kelimeleri ile mübalağalı bir şekilde vurgulanmıştır. “Yer” kelimesi “arz” şeklinde Kur’ân-ı Kerîm’de hep tekil haliyle geçmesine rağmen Güzelhisârî Mustafa Efendi metninde çoğul kullanılmıştır. Metnin birebir çevirisi, “O, yarattığı şeylerden hiçbir şeye benzemez; yarattıklarından hiçbir şey de O’na benzemez” iken, Güzelhisârî Mustafa Efendi metninde daha yorumsal bir çeviri ile karşılaşılmaktadır. “Şey” ve çoğulu “şeyler” kelimesi kullanılmayıp bunun yerine metinde yer almamasına rağmen “ehad” kelimesi tercih edilmiştir.

لم يزل ولا يزال بأسمائه وصفاته الذاتية والفعليّة.¹³¹

Yani Allah tebâreke ve teâlâ “sıfât-ı zâtîyesiyle ve sıfât-ı fiiliyesiyle bir nefes zâyil olmadı ve zâyil olmaz.”

Allah tebâreke teâlâ ezeli âzâlde zâtı ve sıfatı ile mevcuttur ve ebedü’l-âbadda dahi mevcuttur. Ne evveline bir ibtidâ vardır ve ne âhiline bir intihâ vardır. Rabbi’l-âlemîn Allah tebâreke ve teâlâ amme nevâlühû hazretinin zât-ı şerîfine akıl ermez ve âdemoğlanları O’nu anlayıp ve bilemez. Ancak sıfatları bilinmiştir.

¹²⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 3a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 70).

¹³⁰ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 76b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 148b.

¹³¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 3a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 70).

Allah tebâreke ve teâlâ hazretinin sıfatları iki türlüdür:

Yani iki bölüktür: bir bölüğüne sıfât-ı zâtiyye derler. Ve bir bölüğüne sıfât-ı fiiliyye derler. İmdi her nefeste zâtına ve sıfatına fenâ ârız olmaz. Yani rabbi'l-âleminin zâtı ve sıfatı gerek zâtiyye ve gerek fiiliyyedir. Cümlesi ezel ve ebedde mevcuttur. Ezelen ve ebeden zâil olmaz.

Metinde “isimleriyle” ifadesi Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin tercümesinde karşılık bulmamış, onun yerine “Allah tebâreke ve teâlâ” ilâvesi yapılmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi son derece muhtasar bir şerh yapmasına rağmen burada kendi usulünün dışına çıkarak tafsilatlı açıklamalar yapmıştır.

Şerh kısmında geçen “ezel-i âzâl” [ezellerin ezeli] ve “ebedü'l-âbad” [sonsuzların sonsuzu] geçmişteki zamanın tamamını kapsayan anlamında “ezel” ve gelecekteki zamanın tamamını kapsayan anlamında “ebed” kelimelerinin kendi çoğulları ile tamlamasıdır. Bu iki kelimeye birden şâmil olan sermedi kelimesi ise mazi ve müstakbelde varlığın sonsuz olarak kesintisiz olarak devam etmesi anlamını ifade eder.¹³²

أما الذاتية: فالحيوة والقدرة والعلم والكلام والسمع والبصر والإرادة.¹³³

“Yani Allah Teâlâ'nın sıfât-ı zâtiyyesinin biri hayattır.” Yani dirliktir. “Ve biri kudrettir.” Yani gücü yetmektir. “Ve biri ilimdir.” Yani bilmektir. “Ve biri kelâmdır.” Yani söylemektir. “Ve biri semî'dir.” Yani işitmektir. “Ve biri basardır.” Yani görmektir. “Ve biri iradedir.” Yani dilemektir.

Muhassala kelâm demektir ki; Allah Teâlâ daima diridir, ölmekten ve hasta olmaktan münezzehtir. Ve her nesneyi bilicidir, bilir. Ve her dilediği kimseye söyler. Hazreti Mûsâ'ya Tur dağında söylediği gibi ve bizim peygamberimiz Hazreti Muhammed aleyhi's-selâtu ve's-selama leyle-i mi'racda ve gayrıda söylediği gibi. Ve her nesneyi işiticidir, işitmemekten münezzehtir. Ve her nesneyi görücüdür, görmemekten münezzehtir. Ve her murad eylediği nesneyi dileyicidir, diler demektir. İşte Allah teâlâ ve tebâreke hazretlerinin sıfât-ı zâtiyyesi bunlardır.

¹³² İsmâil Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, (İstanbul: Tuğra, 2015), 21/350.

¹³³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 3b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70).

Karşılaştırılan metinde “فالحياة” kelimesi “فالحياة” şeklinde yazılmıştır. Bir nüshada¹³⁴ “العلم والكلام” kelimeleri yer değiştirmiştir. Allah’ın sıfatları ile ilgili bu kısımda da yine ayrıntılı şerh yapılmıştır. Açıklamalardaki son kelime “bunlardır” yazısının mürekkebi dağılmış ancak okunmasını engellememiştir.

وأما الفعلية: فالتخليق والترزيق والإتشاء والإبداع والصنع والاحياء والاماتة وغير ذلك من صفات الفعلية¹³⁵

Yani Allah sübhanehû ve teâlânın sıfât-ı “fiiliyyesinin biri tahlîktir.” Yani yaratmaktır. “Ve biri terzîktir.” Yani rızık vermektir. “Ve biri inşadır.” Yani mânası bir nesneyi vücuda getirmektir. “Ve biri ibda’dır.” Yani mânası yoktan var etmektir. “Ve biri sun’dur.” Mânası yani her nesneyi vücuda getirmektir ve her mevcudu yok etmektir. “Ve biri ihyadır.” Mânası yani diri etmektir. “Ve biri immâtedir.” Mânası yani öldürmektir.

Hâsılı kelâm demektir ki Allah Teâlâ celle ve âlâ yaratıcıdır, yerlerde ve göklerde ve dünyada ve âhirette Allah Teâlâ’dan gayrı yaratıcı yoktur ve râzıktır. Cemi’ mahlûkatın rızkını verici O’dur. Dünyada ve âhirette ve yerlerde ve göklerde O’ndan gayrı rızık verici yoktur. Ve her vücuda gelenleri vücuda getiren Allah Teâlâ’dır. O’ndan gayrı vücuda getirici yoktur. Ve yoktan var edici O’dur. Ve her mevcudu yok edicidir. Ve her diri olanı diri edici Allah Teâlâ’dır. Dünyada ve âhirette ve yerlerde ve göklerde Allah Teâlâ’dan gayrı diri edici yoktur. Ve her fani olup olanları öldürücü Allah’tır, demektir.

Karşılaştırılan metinde Allah Teâlâ’nın fiilî sıfatlarından “والاحياء والاماتة” “Ve biri ihyadır... Ve biri immâtedir” iki sıfat yer almamış ve “الفعلية” kelimesi “الفعل” olarak Allah Teâlâ’ya ait muttasıl “hû” zamiri bitiştirilmemiştir. Bazı nüshalarda¹³⁶ “صفات الفعلية” ibaresi “صفاته الفعلية” şeklinde geçmiştir.

لم يزل ولا يزال بأسمائه وصفاته،¹³⁷

“Yani Allah Teâlâ esmâsı ile ve sıfatı ile bir nefes zâyil olmadı ve olmaz.”

Belki daima mevcuttur.

¹³⁴ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 152b.

¹³⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 4a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70).

¹³⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 77a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 152b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 150a.

¹³⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70).

Bir nüshada¹³⁸ cümledeki “ولا يزال” ibaresi bulunmamaktadır. Metin birebir tercüme edilmiş, kısa bir şerh düşülmüştür. Bu cümlenin başında kullanılan “belki” kelimesi, günümüzdeki “ihtimal, olabilir” anlamlarının aksine, “kat’iyyetle, şüphesiz” anlamlarına gelmektedir.¹³⁹ Yani şerhte, “kesinlikle her daim Allah Teâlâ’nın mevcudiyeti” vurgusu yapılmıştır.

لم يحدث له صفة ولا اسم.¹⁴⁰

“Yani Allah Teâlâ için bir sıfat veya bir isim sonradan olmadı.”

Hudûsun mânası sonradan olmaktır.

Karşılaştırılan metinde “له اسم ولا صفة” ibaresi “له اسم ولا صفة” olarak isim ve sıfat kelimeleri yer değiştirilmiştir. Bir nüshada¹⁴¹ “صفة” kelimesi sehven unutulmuştur çünkü “sıfat” mânası ile tercümeğe yansımıştır. Metinde geçen “ve” bağlacı tercümede “veya” olarak çevrilmiştir. Bu dikkatten kaçan bir durum olsa gerektir. Metinde geçen fiilin mastarı olan “hudûs” kelimesinin mânası şerhedilmiştir.

لم يزل عالماً بعلمه، والعلم صفة له في الأزل.¹⁴²

“Yani Allah Teâlâ ilmiyle âlim olmaktan bir nefes hâlî ve zâil olmadı ve olmaz. İlmi ezelde O’nun bir sıfatıdır.”

Gerek ezelde gerek ebedde.

Karşılaştırılan metinde “صفة” kelimesinin devamındaki “له” eki yazılmamıştır. Bir nüshada¹⁴³ “صفة له” ibaresindeki iki kelime yer değiştirmiştir. Metinde yer alan daha önceki cümlelerde “zâil” fiilinin hem mazisi hem muzarisi kullanılırken bu cümlede fiilin yalnız mazisi geçmektedir. Buna rağmen Güzelhisârî Mustafa Efendi, önceki cümlelerdeki gibi mazi açıklamanın yanına muzarisini de eklemiştir. Şerhine ise “ezel” kelimesine “ebed” kelimesini ilâve ederek anlama daha bir kes(k)inlik yüklemiştir.

¹³⁸ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 4a.

¹³⁹ Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük, erişim: 3 Şubat 2019, <https://www.luggat.com/belki/1/1>.

¹⁴⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 70).

¹⁴¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 77a.

¹⁴² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 70).

¹⁴³ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 6a.

وقادراً بقدرته، والقدرت صفة له في الأزل.¹⁴⁴

“Yani Allah Teâlâ bir nefes kudretiyle kadir olmaklıktan hâlî ve zâyil olmadı ve olmaz. Kudret ezelde O’nun bir sıfatıdır.”

Karşılaştırılan metinde “صفة” kelimesinin devamındaki “له” eki yazılmamış ayrıca والقدرت kelimesi والقدرة şeklinde kapalı te (ة) ile yazılmıştır. Bazı nüshalarda¹⁴⁵ cümle başındaki “و” bağlacı bulunmamış ve bir nüshada¹⁴⁶ ise “والقدرت” kelimesi sehven unutulmuştur çünkü “kudret” mânası ile tercümeğe yansımıştır.

Metnin birebir tercümesi, “kudreti ile kâdirdir” iken Güzelhisârî Mustafa Efendi, önceki cümlelerin akışına uygun yorum katarak bir çeviri yapmıştır. Kadir oluşun çok kısa bir an bile dışında kalmadığını anlatmak için ise “nefes” kelimesi “bir an” anlamında¹⁴⁷ kullanılmıştır ki bu edebî bir ifade tarzıdır.

والمتمكلاً بكلامه، والكلام صفة في الأزل،¹⁴⁸

Karşılaştırılan metindeki “Kelâm ile konuşur, kelâm O’nun ezelde sıfatıdır” mânasındaki bu kısım metinde ve diğer nüshalarda bulunmamaktadır.

وخالفاً بتخليقه، والتخليق صفة له في الأزل.¹⁴⁹

“Yani Allah Teâlâ tahlîkiyle hâlik olmaklıktan bir nefes zâyil olmadı ve olmaz. Tahlîk ezelde O’nun bir sıfatıdır.”

Karşılaştırılan metinde “صفة” kelimesinin devamındaki “له” eki yazılmamıştır. Metnin tercümesinin ön kısmı, “yaratması ile daima yaratıcıdır” iken Güzelhisârî Mustafa Efendi, önceki cümlelerde olduğu gibi yorumsal bir çeviriyi tercih etmiştir.

وفاعلاً بفعله، والفعال صفة له في الأزل،¹⁵⁰

¹⁴⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70).

¹⁴⁵ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 150b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 153a.

¹⁴⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 77a.

¹⁴⁷ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 10 Şubat 2019, <https://www.lehceiosmani.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-24654.html>.

¹⁴⁸ Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70.

¹⁴⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70).

¹⁵⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70).

“Yani Allah Teâlâ fiiliyle fail” olmaklıktan bir nefes zâyil olmadı ve olmaz “ve fiil ezelde O’nun bir sıfatıdır.”

Yukarıdaki cümlelerde olduğu gibi karşılaştırılan metinde “صفة” kelimesinin devamındaki “له” eki yazılmamıştır. Metinde, “Fiili ile faildir” ifadesi daha önceki cümlelerle aynı kalıp ifadeyle tercüme edilmiştir.

والفاعل هو الله تعالى، والفعل صفة له في الأزل،¹⁵¹

“Yani fail Allah Teâlâ’dır. Fiili ezelde bir sıfatıdır.”

Yukarıdaki cümlelerde olduğu gibi karşılaştırılan metinde “له” eki yazılmamıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, Allah Teâlâ’ya dönen muttasıl zamiri “صفة” kelimesine değil de “له” şeklinde “ل” harf-i cerrine bitişirmiştir. Bunun haricinde metne bağlı bir tercüme mevcuttur.

والمفعول مخلوق، وفعل الله تعالى غير مخلوق،¹⁵²

“Yani mef’ul mahlûktur.”

Yani Allah Teâlâ’nın işlediği eşya cümle mahlûktur.

“Lâkin Allah Teâlâ’nın fiili gayrı mahlûktur.”

Fiil Allah Teâlâ’nın sıfatıdır. Sâir zikrolunan sıfatları gibi.

Metne sadık kalınarak yapılan tercümelere birer cümle ile şerh düşülmüştür.

وصفاته تعالى في الأزل غير محدثة ولا مخلوقة،¹⁵³

“Yani Allah Teâlâ’nın sıfatı ezeldir ve ebedîdir. Muhdes ve mahlûk değildir.”

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda¹⁵⁴ “تعالى” ibaresi yazılmamıştır. Çeviri, “ebedîdir” ilâvesi dışında birebir yapılmıştır.

¹⁵¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 70).

¹⁵² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 70).

¹⁵³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 70).

¹⁵⁴ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 77b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 6b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 151a.

ومن قال إنها مخلوقة و محدثة أو وقف أو شك فهو كافر بالله تعالى.¹⁵⁵

“Yani bir kimse Allah Teâlâ’nın sıfatı mahlûktur dese veya muhdestir dese yani sonradan olmadır dese ve yahut dursa tınmasa ve yahut şek etse ol kimse Allah Teâlâ’ya kâfir olmuş olur.”

Cümle başındaki “و” bağlacı yerine “ف” harfi mevcuttur. Ayrıca karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda¹⁵⁶ “مخلوقة” ve “محدثة” kelimelerinin arası “و” yerine “أو” bağlacı ile ayrılmıştır. Karşılaştırılan metinde “شك” kelimesinden sonra “فهو كافر بالله” ifadesi ilave edilmiştir. Diğer nüshalarda¹⁵⁷ cümle sonundaki “فهو كافر بالله” yerine “فيها فقد كفر” ibaresi getirilmiştir. Tercümede metne bağlı kalınmıştır.

والقرآن كلام الله تعالى في المصاحف مكتوب، وفي القلوب محفوظ، وعلى الألسن مقروء، وعلى النبي عليه السلام منزل،¹⁵⁸

“Yani Kurân-ı Azîm, Allah Teâlâ’nın kelâmıdır. Mushaflarda yazılmıştır ve kalplerde saklanmıştır ve dilleriyle okunur. Ve nebimiz Hazreti Muhammed sallallahu teâlâ aleyhi ve sellem üzerine indirilmiştir.”

Metne, tercüme haricinde bir şerh düşülmemiş ve yalın bir Türkçe ile tercüme edilmiştir.

ولفظنا بالقرآن مخلوق، وقراءتنا له مخلوقة، وكتابتنا له مخلوقة، والقرآن كلام الله تعالى غير مخلوق.¹⁵⁹

“Yani Kur’an’ı bizim lafzımız ile okumamız kelâm mahlûktur ve bizim yazımız ile Kur’an’ı yazmamız kelâm mahlûktur. Velâkin Kur’an azîmullah Allah Teâlâ’nın kelâmıdır, gayrı mahlûktur.”

Yani mahlûk değildir, belki sıfat-ı rabbi’l-âlemindir, rabbil âleminin sıfatı hod kadîmdir, ezelîdir. Muhdes ve mahlûk değildir.

¹⁵⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 70).

¹⁵⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 77b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 6b;

¹⁵⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 7a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 77b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 6b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 151b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 4b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 153b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285; 5a.

¹⁵⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 6a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 70-71).

¹⁵⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 6a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 71).

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda¹⁶⁰ “وكتابتنا له مخلوقه” ile “وقراءتنا له” “كلام الله تعالى” ibareleri yer değiştirmiştir. Ayrıca “والقرآن” ifadesinden sonraki “مخلوقه” ibaresi karşılaştırılan metinde yer almamıştır. Bir nüshada¹⁶¹ da “مخلوقواقرءاتنا له مخلوقه” “وكتابتنا له مخلوقه والقرآن” kısmı sehven yazılmamıştır çünkü tercümeğe yansımıştır.

وما ذكره الله تعالى في القرآن حكاية عن موسى وغيره من الأنبياء ان فرعون وإبليس، فإن ذلك كله كلام الله تعالى إخباراً عنهم،¹⁶²

“Yani şol nesnelər ki Allah Teâlâ cəllə şânehu hazretləri kelâm kadîminde yani Kur’ân-ı Azîm’inde Hazreti Mûsâ’dan ve gayrı peyğambərlərdən hikayât zikretti. Ve şeytandan və Firavun’dan hikayât zikretti. Cümle Kelâmullah’tır. Onlardan haber verir.”

Kelâmullah gayrı mahlûktur ve kelâm-ı Mûsâ vesâir kelâm-ı enbiya ve kelâm-ı firavn ve İblîs, cümle mahlûklardır. Vesâir mahlûkun kelâmları dahi mahlûktur. Amma kelâmullah ki Kur’ân-ı Azîm’dir, gayrı mahlûktur.

Karşılaştırılan metinde ve bir nüshada¹⁶³ cümle başındaki “وما ذكره” ifadesi “فرعون” şeklinde zamirsiz olarak yazılmıştır. Karşılaştırılan metinde “فرعون” kelimesinin başındaki “ان” ibaresi yerine “عن” harf-i cerri kullanılmıştır. Bunun, metinde hataen “ع” yerine “ا” harfi yazılmış olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Karşılaştırılan metinde “الأنبياء من”den sonra “عليهم الصلاة والسلام” salavatı geçmektedir. Bazı nüshalarda¹⁶⁴ “فرعون” kelimesinin başında “و” bağlacı, bir nüshada¹⁶⁵ da “وإبليس” kelimesinden sonra “وغيره” ibaresi yazılmış ve Musa ve enbiyadan sonra salat edilmiştir.

وكلام الله تعالى غير مخلوق وكلام موسى وغيره من المخلوقين مخلوق، والقرآن كلام الله تعالى فهو قديم، لا كلامهم.

Karşılaştırılan metindeki “Allahü Teâlâ’nın kelâmı mahlûk değildir. Ve mahlûkattan olan Hz. Mûsâ’nın ve diğerlerinin kelâmı ise mahlûktur. Onların kelâmı

¹⁶⁰ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 151b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 5a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 154a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 5b.

¹⁶¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 77b.

¹⁶² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 6a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71).

¹⁶³ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 154a.

¹⁶⁴ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 5a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 154a.

¹⁶⁵ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 8a.

değil, Allahü Teâlâ'nın kelâmı olan Kur'an, kadimdir" mânasındaki bu kısım, metinde yer almamış ancak tercümeyle yansımıştır. Buradan anlaşılan sehven metin yazılmamıştır. Diğer nüshalarda¹⁶⁶ "فهو قديم" ibaresi hariç bu kısım yer almıştır. Bir nüshada¹⁶⁷ "فِرْعَوْنَ" kelimesinin başında "و" harf-i cerri mevcuttur ve başka bir nüshada¹⁶⁸ da "فهو قديم" ibaresi bulunmamıştır.

وسمِعَ موسى كلامَ الله تعالى كما فى قوله تعالى: {وَكَلَّمَ اللهُ موسى تكليماً}¹⁶⁹

"Yani Hazreti Mûsâ, Allah Teâlâ'nın kelâmını işitti. Nitekim âyet-i kerîmede¹⁷⁰ buyurur: "وَكَلَّمَ اللهُ موسى تكليماً". Yani "Allah Teâlâ, Mûsâ'ya söyledi."

İşitmek lâzım gelir, zira işitmek için söyledi.

Karşılaştırılan metinde "فى قوله تعالى كما" yerine "كما قال الله تعالى" yazılmış ve "موسى" ibaresinden sonra "عليه السلام" getirilmiştir. Bir nüshada da¹⁷¹ "من المخلوقين" "مخلوق" ibaresindeki "مخلوق" kelimesi sehven olsa gerek unutulmuş ve "فهو قديم" kısmı da yazılmamıştır.

Nisa sûresi 164. âyet olduğu belirtilmeden "Allah Teâlâ buyurdu ki" ifadesiyle direkt âyet ve meâlî yazılmış ve âyet sonuna "الآية" (âyet) notu düşülmüştür. Klasik metinlerde bu, sık rastlanan bir durumdur. Burada "Allah Teâlâ buyurdu ki" ifadesi ve sonunda "âyet" kelimesi yer almaktadır, bazı metinlerde bunlar bile geçmeden âyet metninin yazıldığı vâkidir.

وقد كانَ اللهُ تعالى متكلماً، ولم يكنْ كَلِمَ موسى،¹⁷²

"Yani Allah Teâlâ mütekellim idi dahi Mûsâ'ya söylemeden."

Karşılaştırılan metinde "كما قال الله تعالى" yazılmış ve "موسى" ibaresinden sonra "عليه السلام" getirilmiştir. Bazı nüshalarda¹⁷³ cümle başındaki "قد" edatı bulunmamıştır. Metin birebir tercüme edilmiştir.

¹⁶⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 78a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914,7b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 5b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 154a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 6a.

¹⁶⁷ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 152a.

¹⁶⁸ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 8a.

¹⁶⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 6b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 71).

¹⁷⁰ en-Nisa 4/164.

¹⁷¹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 8a.

¹⁷² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 6b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 71).

وقَدْ كَانَ اللهُ تَعَالَى خَالِقًا فِي الْأَزَلِ وَلَمْ يَخْلُقْ شَيْئًا فَلَمَّا كَلَّمَ اللهُ مُوسَى، كَلِمَةً بِكَلَامِهِ الَّذِي هُوَ صِفَةٌ لَهُ فِي الْأَزَلِ،¹⁷⁴

“Yani Allah tebâreke ve teâlâ dahi hiçbir şeyi halk etmeden ezelde hâlik idi. Vaktâ ki Allah Teâlâ, Hazreti Mûsâ’ya söyledi. Ezelde olan kelâm ile söyledi.”

Ve kezâlik ezelde olan tahlîk sıfatıyla halk eyledi. Zira kelâm ve tahlîk Rabbü'l-Âlemin’in ezeli ve ebedî sıfatlarıdır.

Karşılaştırılan metinde “ولم يخلق” ibaresinden sonra “شيئاً” yerine “الخالق” getirilmiş ve devamında “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir” mânasındaki Şûrâ sûresi 11. âyet {لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ} yazılmıştır.¹⁷⁵ Ayrıca “صفة له” ibaresi “له صفة” olarak yer değiştirmiştir. Bazı nüshalarda¹⁷⁶ cümle başındaki “قد” edatı ve bazı nüshalarda da¹⁷⁷ ilk cümledeki “في الأزلي” ibaresi yer almamış ancak tercümeğe yansımıştır.

وصفاته تعالى كلها بخلاف صفات المخلوقين،¹⁷⁸

“Yani Allah Teâlâ’nın sıfatlarının cümlesi mahlûkatının sıfatının hilâfidir.”

Yani Allah Teâlâ’nın cümle sıfatları mahlûkunun sıfatlarına benzemez.

Karşılaştırılan metinde cümle başındaki “وصفاته”den sonra “تعالى” kelimesi yazılmamıştır. Bir nüshada da¹⁷⁹ “وصفاته” kelimesi “وصفات” şeklinde yazılmıştır. Metne bağlı bir çeviri yapılmış ve bir cümle şerh düşülmüştür.

¹⁷³ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 152b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 5b.

¹⁷⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 6b-7a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71).

¹⁷⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7b.

¹⁷⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 78b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 153a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 6a.

¹⁷⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 78b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 153a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 6a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 9a.

¹⁷⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71).

¹⁷⁹ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 155a.

وَيَعْلَمُ بِعِلْمٍ لَا كَعِلْمِنَا،¹⁸⁰

“Yani Allah Teâlâ bir biliş ile bilir ki bizim bilişimiz gibi değildir.”

İlmi bilmektir.

Karşılaştırılan metinde cümle başındaki “و” bağlacı ile “bir biliş ile” manasındaki “بِعِلْمٍ” ibaresi yer almamıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi tercümesinde “bir biliş ile” ifadesi ile Allah Teâlâ’nın bilmesini yorumlamıştır. Yani bir alet ile değil onun bilişinin asıl olduğunu ifade etmiştir.

وَيُقَدِّرُ بِقُدْرَتٍ لَا كَقُدْرَتِنَا،¹⁸¹

“Yani Allah Teâlâ bir kudret ile kadir olur kim bizim kudretimiz gibi değildir.”

Karşılaştırılan metinde “bir kudret ile” mânasındaki “بِقُدْرَتٍ” ibaresi yer almamıştır. “Allah Teâlâ bilir” ifadesi “bir biliş ile” şeklinde yorumlandığı gibi burada da “Allah Teâlâ kadir olur” ifadesine “bir kudret ile” yorumu yapılmıştır. Tercümede yer alan “ki” bağlacı “kim” olarak kullanılmıştır ki sözlükte Türkçe aslının “kim” şeklinde olduğu ve “ki” kullanımının dilimize Farsçadan geçtiği ifade olunur.¹⁸²

وَيَرَى بِرُؤْيَةٍ لَا كَرُؤْيَتِنَا،¹⁸³

“Yani Allah Teâlâ bir görüşle görür ki bizim görüşümüz gibi değildir.”

Aynı şekilde karşılaştırılan metinde “bir görüşle” mânasındaki “بِرُؤْيَةٍ” ibaresi yer almamıştır.

وَيَسْمَعُ بِسَمْعٍ لَا كَسَمْعِنَا،¹⁸⁴

“Yani Allah Teâlâ bir işitmek ile işitir ki bizim işitmemiz gibi değildir.”

¹⁸⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71).

¹⁸¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71).

¹⁸² Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 11 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-23020.html>.

¹⁸³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71).

¹⁸⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71).

Yine aynı şekilde karşılaştırılan metinde “bir işitmek ile” mânasındaki “بسمع” ibaresi yer almamıştır.

ويتكلم بكلام لا ككلامنا.¹⁸⁵

“Yani Allah Teâlâ bir söylemekle söyler ki bizim söyleyişimiz gibi değildir.”

Karşılaştırılan metinde “bir söylemekle” mânasındaki “بكلام” ibaresi yer almamış ve bazı nüshalarda¹⁸⁶ “ويسمع بسمع لا ككلامنا ويتكلم بكلام لا ككلامنا” iki cümle sıralamada yer değiştirmiştir.

نحن نتكلم بالآلات والحروف والاسباب والله تعالى يتكلم وبلا آله ولاحروف ولااسباب.¹⁸⁷

“Yani biz âlât ile hurûfla ve esbâb ile söyleriz. Lâkin Allah Teâlâ âlâtsiz ve hurûfsuz ve esbâbsız söyler.”

Karşılaştırılan metinde “ve esbâb ile” mânasındaki “ولااسباب” ve “ve esbâbsız” mânasındaki “ولااسباب” ibareleri yer almamıştır. Bir nüshada¹⁸⁸ cümle sonundaki “ولاحروف ولااسباب” ibaresi “وحروف واسباب” olarak olumlu yapıda gelmiş, bir önceki kelimeye atfedildiği için mânada herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Burada ilâve edilmiş tekili “sebepe” olan “esbâp” kelimesi sözlükte, “yol, çare, kendi aracılığı ile neticeye ulaşılan şey” anlamlarına gelir. Terim olarak, “hedefe ulaşmak için başvurulmuş vasıta” olarak tanımlanır. Kur’ân-ı Kerîm’de tekil ve çoğul dokuz kez kullanılmıştır. Felsefede “illet-sebepe” kavramları çerçevesinde ele alınan “sebepe” terimi, “sadece bir vasıta statüsünde”dir. Kelâmcılar ise “illet” kavramı yerine “sebepe ve adet” terimlerini kullanmışlardır. Onlar ilk olarak bu kavramı, “insanlara özgü ihtiyarî fiillerin meydana gelişinin irdelenmesi”nde kullanmışlar ve Mu’tezile kelâmcıları ile Sünnî kelâmcılar ayrı görüşler sunmuşlardır. Allah Teâlâ için ise kelâmcılar İslâm filozoflarından ayrılarak, O’nun “olayların her aşamasındaki yaratıcı sebepe” olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁹ İsfahânî şöyle tanımlar:

¹⁸⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 71).

¹⁸⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 78b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 153a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 6a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285; 6b.

¹⁸⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 71).

¹⁸⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 78b.

¹⁸⁹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 274; Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 762.

Kendisi ile hurma ağacına çıkılan ipe denir. “Sebeb” kendisi ile bir şeye ulaşılan her şey için kullanılır.¹⁹⁰ Kelâm ilminde de kullanılan bu kavram Güzelhisârî Mustafa Efendi tarafından kullanılmıştır.

والالات والحروف والاسباب كلها مخلوقة، وكلام الله تعالى غير مخلوق،¹⁹¹

“Yani âlât ve hurûf ve esbâbın küllîsi mahlûktur.” Ve onun ile söylenen sözler dahi mahlûktur.

“Yani Allah Teâlâ’nın kelâmı gayrı mahlûktur.”

Bir önceki cümlede olduğu gibi karşılaştırılan metinde “ve âlât” mânasındaki “الالات” ile “ve esbâbın küllîsi” mânasındaki “والاسباب كلها” ibareleri yer almamıştır. Bir nüshada¹⁹² ise “كلها” ibaresi yazılmamıştır.

Metinde “Âlât, hurûf ve esbâb” kelimelerine bir de “küllîsi” olarak mâna verilen “كلها” eklenerek, bunların ve uzantılarının mahlûk olduğu için Allah Teâlâ’nın bunlardan beri olduğu izah edilmiştir.

وهو شيء لا كالأشياء كما في قوله تعالى ليس كمثله شيء الآية،¹⁹³

“Yani Allah Teâlâ şânuhû ve amme nevâlühû hazretleri “şey”dir. Gayrı şeyler gibi değildir. Nitekim kelâm-ı kadîminde buyurur.”

Daha önceki usulde olduğu gibi burada da “O’nun benzeri hiçbir şey yoktur” mealindeki Şûrâ sûresinin 11. âyetinin metni; “Allah Teâlâ buyuruyor” diye başlayıp, “el-âyet” diye bitirilerek kaydedilmiş ancak sûre ismi, âyet numarası ve meâlî verilmemiştir. Bu âyet, karşılaştırılan metinde ve diğer nüshalarda¹⁹⁴ bulunmamıştır.

¹⁹⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 473.

¹⁹¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 71).

¹⁹² Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 155b.

¹⁹³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 71).

¹⁹⁴ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 79a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 9b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 154a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 6b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 155b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 8a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 10a.

ومعنى الشيء إثباته بلا جسم ولا جوهر ولا عرض،¹⁹⁵

“Yani Allah Teâlâ’ya ‘şey’ demek mânası oldur ki Allah Teâlâ’yi ispat etmektir. Yani cisimsiz ve cevhersiz ve arazsız demektir.”

Bir nüshada¹⁹⁶ cümledeki “إثباته” yerine “الثابة” kelimesi yazılmış ve bir başka nüshada¹⁹⁷ “عَرَضٍ” kelimesinin başına “ب” harf-i cerri getirilmiştir. *Fıkhü'l-ekber*’in İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe’ye ait olup olmama tartışmalarında öne sürülen yerlerden biri olan bu cümle hakkında Güzelhisârî Mustafa Efendi herhangi bir yoruma gitmemiştir. Tercümenin genelinde kullanılan “ol” ifadesi anlaşıldığı üzere “o” zamirine karşılık gelmektedir.¹⁹⁸

ولا حد له، ولا ضد له، ولا عد له، ولا مثل له.¹⁹⁹

“Yani Allah Teâlâ için had yoktur ve O’nun zıddı ve muarızı yoktur. Eğer ki zâtında ve gerek sıfatında ona benzer dahi yoktur.”

Metinde “muarız” mânası ile tercüme edilen “عَدَّ” kelimesi karşılaştırma yapılan metinde ve diğer nüshalarda²⁰⁰ “نَدَّ” şeklinde kullanılmıştır. Metinde yer alan “عَدَّ” kelimesi “muhalefet eden, karşı gelen” gibi anlamlara gelmektedir.²⁰¹ Ancak tüm nüshalardaki müşterek bir yazım şeklinden ayrı “عَدَّ” yazımının sehven olduğu düşünülebilir.

İsfahânî, “نَدَّ” kelimesi için, “bir şeye özünde ortak olan şeye ندين الشيء denir” demektedir. Benzerliğin herhangi bir yönden ortaklık anlamına geldiğini ifade eder. Kur’an’da da kelimenin çoğulu “انداد” Allah’tan başka “eşler” için kullanılmıştır.²⁰²

¹⁹⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71).

¹⁹⁶ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 154a.

¹⁹⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 10a.

¹⁹⁸ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 11 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-3394.html>.

¹⁹⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71).

²⁰⁰ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 79a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 9b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 154a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 6b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 156a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 8a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 10a.

²⁰¹ <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-25878.html>.

²⁰² İsfahânî, *Müfredât*, 1041.

وله يَدٌ ووجهٌ ونفسٌ كما في قوله في القرآن، من ذكر الوجه واليد والنفس²⁰³

“Yani O’nun için el ve yüz ve nefis sıfatları vardır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’inde zikretmiştir.”

قوله تعالى

{...يد الله فوق ايديهم...} [سورة الفتح آية 10]
{...فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ...} [سورة البقرة آية 115]
{... وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ...} [سورة المائدة آية 116]

Karşılaştırılan metinde ayetler yer almamış ve cümle şöyle karşılık bulmuştur:

وله يَدٌ ووجهٌ ونفسٌ كما ذكره الله تعالى في القرآن، فما ذكر الله تعالى في القرآن، من ذكر الوجه واليد والنفس

Ayetlerin yer almadığı bir nüsha²⁰⁴ hariç diğer nüshalarda²⁰⁵ üçüncü ayetin başı “وَتَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي” şeklinde biraz daha ön kısımdan başlatılmıştır. Bazı nüshalarda cümledeki “من ذكر الوجه واليد والنفس”²⁰⁶ ibaresi yer almamıştır.

Metinde “يدٌ، وجهٌ، نفسٌ” kelimelerinin geçtiği âyetler; sûre ismi, âyet numarası ve meâli verilmeden, âyetin sadece ilgili yerleri yazılmıştır. Bir nüshada²⁰⁷ ikinci âyette “فَأَيْنَمَا” ibaresindeki “فَ” harfi sehven “و” olarak ve üçüncü âyette “وَلَا أَعْلَمُ” ifadesi “وَتَعْلَمُ” şeklinde yazılmıştır. Âyetlerin mealleri şöyledir:

“...Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir...”²⁰⁸

“...Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü oradadır...”²⁰⁹

“...Sen, benim içimde olanı bilirsin; ben Senin içinde olanı bilmem...”²¹⁰

²⁰³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71).

²⁰⁴ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 9b.

²⁰⁵ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 79a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 9b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 154b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 7a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 156a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 7b.

²⁰⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 79a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 154a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 7a.

²⁰⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 79a.

²⁰⁸ el-Fetih 48/10.

²⁰⁹ el-Bakara 2/115.

²¹⁰ el-Mâide 5/116.

Yani Allah Teâlâ Kur'an'da zikreledi ki el ve yüz ve nefis “Allah Teâlâ'nın nitelihsiz sıfatlarıdır.” Gerçek el ve yüz ve nefis mânasına değildir.

Bir nüshada²¹² “صفة” kelimesi “صفات” olarak kaydedilmiştir. Güzelhisârî Mustafa Efendi “بلا كيف” kelimesini “nitelihsiz” olarak tercüme etmiştir. İsfahanî bu kelime için, “nasıl; hakkında” olarak tanımlamış ve “siyah-beyaz, sağlıklı-hasta” gibi tanımlamaların yapılabileceği bir soru edatı olduğundan, bu soru edatının Allah Teâlâ için kullanılamayacağını ifade etmiştir.²¹³

ولا يقال إن يده قدرته أو نعمته، لأن فيه إبطال الصفة، وهو أهل القدر والاعتزال،²¹⁴

“Yani şöyle demek câiz değildir ki Kur'an-ı Azîm'de zikrolunan el; kudret eli ola veya nimet eli ola. Zira bu sözde, ibdâl-i sıfat vardır. İbdâl-i sıfat hod bizim mezhebimiz değildir. Ehl-i kaderin ve ehl-i i'tizâlin mezhebidir.”

Bazı nüshalarda²¹⁵ cümle sonundaki “وهو أهل القدر والاعتزال” ibaresi sehven unutulmuş çünkü tercümeğe yansımıştır. Bir nüshada²¹⁶ “قدرته أو نعمته” kelimeler arasına “أو” yerine “و” bağlacı getirilmiş ve başka bir nüshada²¹⁷ “وهو أهل القدر” yerine “وهو قول أهل القدر والاعتزال” şeklinde yazılmıştır.

Metindeki “O'nun eli, kudretidir ya da nimetidir, denilemez” gibi bir tercümeğe Güzelhisârî Mustafa Efendi, yukarıda verilen şekliyle yorum katarak tercüme etmiştir. “Denilemez” ifadesini, “demek câiz değildir” şeklinde çevirerek “câiz” kelimesini ilâve etmiştir. Câiz, “mümkün, geçerli ve serbest olmak”²¹⁸ anlamında olup kelâm terimi olarak ise, “varlığı da yokluğu da zâtının gereği olmayan, zâtına nispetle varlığı da yokluğu da eşit bulunan hüküm” olarak tanımlanır.²¹⁹

²¹¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 71).

²¹² Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 154b.

²¹³ İsfahânî, *Müfredât*, 943.

²¹⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 72).

²¹⁵ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 79a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 154b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 156a.

²¹⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 10a.

²¹⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 10b.

²¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5: 328.

²¹⁹ Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 57.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, “el” kelimesinin Kur’ân-ı Kerîm’de geçtiği vurgusunu tercümeyle ilâve ederek göstermiş; ayrıca metinde geçen, “قَدْرَتُهُ أَوْ نِعْمَتُهُ” “O’nun kudreti veya O’nun nimeti” ifadesini “kudret eli ola veya nimet eli” şeklinde tercüme etmiştir. “Kudret”, Allah Teâlâ için kullanıldığında, “O’ndan aczi nefyetmek” anlamında kullanılır.²²⁰ Aslında “kudreti” denilince tamamen mecazi halde iken “kudret eli” diyerek hem gerçek hem mecaz anlam verilmiş oluyor ama Güzelhisârî Mustafa Efendi bu yumuşatılmış ifadeyi bile söylemenin uygun olmadığını, “câiz değildir” ifadesiyle anlatmaktadır.

“Nimet” kelimesi ise “iyi ve güzel hayat” demektir.²²¹ Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “el” kelimesi yerine mecazen bu kelime kullanılamaz. Metinde “kudreti” ifadesini Güzelhisârî Mustafa Efendi, “kudret eli” diye tercüme ederek yumuşatsa da, bu ifadenin de söylenemeyeceğini ifade eder. Aksi durumlara Güzelhisârî Mustafa Efendi, “bizim mezhebimiz değildir” ifadesini metinde olmamasına rağmen tercümeyle ilâve etmesi onun bu husustaki hassasiyetini göstermektedir.

Cümle, “Kaderiyye ve Mu’tezile’nin sözüdür” gibi bir tercüme yerine “Ehl-i kaderin ve ehl-i i’tizâlin mezhebidir” olarak çevrilmiştir. Metindeki “وَهُوَ” ibaresinden sonra, karşılaştırılan metinde “sözüdür” anlamında “قَوْلٌ” kelimesi bulunmaktadır.²²²

ولكن يَدُهُ صِفَةٌ لَهُ بِلا كَيْفٍ،²²³

“Yani Allah Teâlâ’nın sıfatıdır. Bilâ keyftir.”

Yani niteliksizdir. Yani mânası mâlum değildir.

Bir nüshada²²⁴ cümle mevcut değildir. Karşılaştırılan metinde “صِفَةٌ لَهُ” yerine, “صِفَتُهُ” şeklinde muttasıl zamir harf-i cerre değil de direkt kelimeye eklenmiştir. Metinde geçen “ولكن يَدُهُ” “fakat O’nun eli” ifadesi, önceki cümlelerde geçtiğinden maksat kolaylıkla anlaşıldığı için tercümeyle gerek duyulmamıştır. Önceki cümlelerde de olduğu gibi Allah Teâlâ için kullanılan gerek munfasıl zamir “هو” “O” ve gerekse de muttasıl zamir “و” “O’nun”, Güzelhisârî Mustafa Efendi tercümesinde

²²⁰ İsfahânî, *Müfredât*, 825.

²²¹ İsfahânî, *Müfredât*, 1071.

²²² Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914; 10a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 7a.

²²³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

²²⁴ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 155a.

her seferinde “Allah Teâlâ” olarak karşılık bulmaktadır. Önceki ve bundan sonraki cümlelerde de fark edileceği gibi Allah Teâlâ yerine kullanılan bu zamirlerden sonra bile metne “تعالى” kelimesini eklemiş, kimi yerlerde de tercümeyle “Allah” ifadesine “Teâlâ”ya ek olarak “Tebâreke, amme nevâlühû, Hazretleri, Zât-ı Şerîfî, Subhânehû, Celle ve Alâ, Celle ve Şânuhû” gibi ifadeler de ilâve etmiştir. Bu say ve gayret, ta’zim için olsa gerektir. Aynı doğrultuda Kur’ân-ı Kerîm için bazen “Kur’an Azîm, Azîmullah” ifadelerini tercümesinde kullanmıştır.

و غَضَبُهُ وَرِضَاؤُهُ صِفَاتَانِ مِنْ صِفَاتِهِ تَعَالَى.²²⁵

“Yani Allah Teâlâ’nın gazabı ve rızası dahi sıfatlarından iki sıfattır.”

Mânası değildir; müteşabihattandır.

Karşılaştırma yapılan metinde ve bazı nüshalarda²²⁶ cümle sonuna “بلا كيف” ifadesi eklenmiş; bazı nüshalarda²²⁷ ise cümle sonundaki “من صفاته تعالى” yerine “بلا كيف” ibaresi yer almıştır. Yine karşılaştırılan metin ve bir nüshada²²⁸ “ورضاء” ibaresi “ورضاء” şeklinde yazılmıştır. Bir nüshada²²⁹ ise bu cümle yer almamıştır. Daha önceki cümlelerde bu ifade orijinal hali ile “bilâ keyfin” olarak tercüme edilmiştir.

خَلَقَ اللَّهُ الْأَشْيَاءَ لَا مِنْ شَيْءٍ.²³⁰

“Yani Allah Teâlâ bu mevcûdatı maddesiz halk eyledi.”

Yani evvela bu mahlûkatı ve mevcûdatı yoktan var etti ve yoktan yarattı.

Bir asl-ı âhardan yaratmadı. Hemen yoktan yarattı.

Karşılaştırma yapılan metinde “تعالى” yer almıştır. Metnin birebir tercümesi, “Allahü Teâlâ, eşyayı hiçbir şey değilken yaratmıştır” iken, Güzelhisârî Mustafa Efendi cümleyi yorum katarak tercüme etmiştir. Daha önceki bahislerde “şey” kelimesi geçmiş hatta Allah Teâlâ kastedilerek, “O, Şey’dir. Gayrı şeyler gibi değildir” cümlesi yer almıştır. İsfahânî’ye göre “şey”, “bilinebilen ve kendisinden haber verilebilene” denir. Kelâmcıların çoğuna göre “şey”, mevcudu da ma’dumu da

²²⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 72).

²²⁶ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 155a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 8a.

²²⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 79a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 7a.

²²⁸ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 155a.

²²⁹ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 155a.

²³⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 72).

kapsayan hem Allah Teâlâ için hem de başkası için kullanılan bir isimdir. Bu isimden türeyen “meşfet” kelimesi de benzer bir anlamdadır.²³¹

Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanımlarından kaynaklanan bazı meseleler sebebiyle “şey” kelimesi, kelâm ve İslâm felsefesinde üzerinde uzun uzun tartışılan ve farklı görüşler ortaya konulan bir terime dönüşmüştür. Bu meseleler; Allah’a şey denilip denilemeyeceği, bu kelimenin yalnızca fiilen var olan bir nesneye mi yoksa henüz mevcut olmamakla birlikte var olması mümkün olan bir nesneye mi karşılık geldiği, Allah’a şey denilmesi durumunda O’nun eşyadan nasıl ayırt edileceği, yoktan yaratma inancı bağlamında ma’dûmun [zihin dışında var olmayan] bir şey olup olmadığıdır. Sünnî kelâmcılar, âlemin kıdemini çağrıştırmaması sebebiyle “yoktan” terimini terk ederek “bir şeyden olmaksızın” veya “hiçbir şeyden” tâbirlerini kullanmışlardır. Yukarıda da beyan edildiği gibi Ehl-i sünnet’i de içine alan kelâmcıların çoğu Allah Teâlâ için “şey” teriminin kullanmasına ise şöyle bir izah getirilir: Eğer Allah şey olmasaydı “hiçbir şeyin O’nun benzeri gibi olmadığını” beyan eden âyet nasıl anlaşılacaktı. Ayrıca “şey” kelimesi yerine “cisim” kelimesinin kullanılmasındaki problemler de yine kelâmcıların meseleleri arasına girmiştir. Felsefeciler de kelimeye bir terim olarak kendi mecralarından pek çok yorum getirmişlerdir.²³²

Güzelhisârî Mustafa Efendi, “şey” kelimesini ne cümlenin tercümesinde ne de açıklamasında kullanmamış onu, “madde” olarak tercüme etmiştir. Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin, “şey” kelimesinin çevirisi için kullandığı “madde” kelimesi, Allah Teâlâ’nın yaratmada söz konusu etmediği, onsuz yaratmayı gerçekleştirdiği ifade edilmektedir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin hem tercümede hem de açıklamada “şeyler” [eşya] yerine kullandığı “mevcudât”; vücud kelimesinin türevi, mevcud kelimesinin çoğuludur. “Vücûd” terimi, Ebû Hanîfe’nin risâlelerinde zikredilen bir ilâhî sıfat olmayıp, IV./X. yüzyıldan itibaren literatüre girmiştir.²³³

²³¹ Ayrıntılı bilgi için bk. İsfahânî, *Müfredât*, 571.

²³² Ayrıntılı bilgi için bk. İlhan Kutluer, “Şey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 34-35.

²³³ Yusuf Şevki Yavuz, “Vücud” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 136.

Eş anlamlı olan “mevcûd”, “hüve” ve “vâhid” kelimeleri; “var olan” mânâsındadır. Burada tercümede “şey” yerine “mevcut” kelimesi kullanılmıştır. Kavramların en genelini teşkil eden bu iki kelime birbirlerinden farklıdır. Zira “mevcut”, zihinde tasavvur ve tahayyül edilmekle birlikte zihnin dışında da fert ve tür olarak bulunanlara denirken “şey” daha çok mahiyeti, hakiki olmayıp itibarî olanlar için kullanılır. Bu açıdan “şey” denilenlerin çoğunlukla zihin dışında bir varlığı bulunmaz. Meselâ “Halâ [boşluk] bir şeydir” denir, fakat “Halâ mevcuttur” denmez.

Vücûdun kendisinde tezahür ettiği “mevcûdat” onları idrak edişeye göre mahsus ve mâkul olarak; yine “mevcut şeyler”, varlığı insan fiil ve ihtiyarlarına bağlı olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırılır.²³⁴ Bir felsefe ve kelâm terimi olarak “ma’dûm”un zıddı olan “mevcûd” kavramı; var oluş, yoktan var olma, hazır bulunma anlamlarındaki vücûd kelimesi ile aynı kökten türemiştir. İsfahanî’nin eserinde ise “mevcûdât”ın üç kısma ayrıldığı ifade edilir:

- a) Başı ve sonu olmayan varlık. Sadece Allah Teâlâ’nın varlığı içindir.
- b) Başlangıcı ve sonu olan varlık. İnsan ve elementler gibi.
- c) Başlangıcı olan sonu olmayan varlık. İnsanların âhiret sonrası halleri gibi.²³⁵

Hülâsa “mevcûdât” kelimesi, Eş’arî ve Mu’tezile gibi kelâmcıların üzerinde ayrıntılı görüşler ortaya koydukları bir yönüyle kelâmî bir kavramdır.

²³⁶وَكَانَ اللَّهُ تَعَالَى عَالِمًا فِي الْأَزَلِّ بِالأَشْيَاءِ قَبْلَ كَوْنِهَا، وَهُوَ الَّذِي قَدَرَ الأَشْيَاءَ وَقَضَاهَا،

“Yani Allah Teâlâ ezeli ezelde cemi’ eşyaya âlim idi. Dahi ol eşya vücuda gelmeden Allah Teâlâ cemi’ eşyayı takdir ve kaza eyledi.”

Tercümede “ezel” kelimesine mübalağa yüklemek için olsa gerek Güzelhisârî Mustafa Efendi, kelimenin kendisi ile terkip yapmıştır. Yine aynı maksattan olduğu düşünülen iki cümlede de geçen “eşya” kelimesine “cem” ifadesini getirmiştir. İsfahânî, cem’i; “bir şeyin bazısını bazısına yaklaştırarak onları birleştirmek” anlamı

²³⁴ Geniş bilgi için bk. Ali Durusoy, “Vücud”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 137-139.

²³⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 1134-1135.

²³⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 72).

vermiştir.²³⁷ Bundan da hareketle Allah Teâlâ eşyanın tamamının âlimi ve tamamının takdir ve kaza eyleyenidir. Güzelhisârî Mustafa Efendi, tercüme dışında bu kısma herhangi bir şerh düşmemiştir.

ولا يكون في الدنيا ولا في الآخرة إلا بمشيئة الله تعالى وعلمه وقضائه وقدره وكتبه في اللوح المحفوظ،²³⁸

“Yani dünyada ve âhirette bir şey olmaz; illâ Allah Teâlâ’nın bilmesiyle olur ve dilemesi ile olur ve kazasıyla olur ve kadriyle olur ve levh-i mahfûza yazmasıyla olur” ve yaratmasıyla olur.

Karşılaştırma yapılan metinde ve bazı nüshalarda²³⁹ “ولا في الآخرة” ifadesinden sonra “شيء” kelimesi ilave edilmiştir. Karşılaştırılan metin ve bir nüshada²⁴⁰ “Allah Teâlâ” “الله تعالى” ifadesi yerine “بمشيئته” şeklinde kelimeye muttasıl zamir eklenmiştir. Yine karşılaştırılan metinle beraber bazı nüshalarda²⁴¹ “الآخرة” kelimesi “الأخرة” olarak yazılmış ve cümle başındaki “و” bağlacı yer almamıştır.

Metinde sırasıyla, “dilemesiyle olur ve bilmesiyle olur” şeklinde olmasına rağmen çeviride, “bilmesiyle olur ve dilemesiyle olur” yazılmıştır. Cümlelerin sonuna “yaratmasıyla olur” ibaresi eklenmiştir ki burada Güzelhisârî Mustafa Efendi, “dileme, bilme, kaza, kader ve levh-i mahfûza yazma”ya bir de “yaratma”yı ekleyerek şerh düşmüştür. Bu ehemmiyet arz etmeyen farklar dışında birebir çeviri yapılmıştır.

ولكن كتبه بالوصف لا بالحكم.²⁴²

“Yani Allah Teâlâ cemi eşyayı levh-i mahfûza vasf ile yazar, hükmile yazmaz.”

Mesela vücuda gelecek ya Ahmed’dir, ya Mahmud’dur. Levh-i şerife şöyle yazar ki mesela Ahmed b. Filan, ya Mahmud bin Filan, filan zamanda vücuda gele ve filan tarihte müsallî ola ve müteşerri’ ola ve filan ilmi veya filan

²³⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 239.

²³⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8b-9a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

²³⁹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 11a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 11b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 155b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 7b.

²⁴⁰ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 11a.

²⁴¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 11a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 155b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 7b.

²⁴² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 9a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

sanatı kesb ide. Uzun boylu ola, kendüm kün ola, filan şehirde hâkim ola diye yazılır. Ehl-i küfür olsun veya ehl-i iman olsun denilmez, zira böyle denilirse cebr lâzım gelirdi.

Bazı nüshalarda²⁴³ cümle sonundaki “لا بالحكم” ibaresi sehven yazılmamıştır çünkü tercümeyle yansıtılmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, birebir yaptığı çevirisine eserin hacmine kıyasla uzun bir şerh eklemiştir. Nâdir olarak yaptığı bu tafsilattan anlaşılmaktadır ki lüzum hissettiği durumlarda gerekli ölçüde şerh yapmıştır.

والقضاء والقدر والمشية صفاتة في الأزل بلا كيف،²⁴⁴

“Yani kaza ve kader ve meşiyet dahi Allah Teâlâ’nın ezeli sıfatlarıdır. Kadimlerdir. Bilâ keyfindir.”

Hiç ehad onların hakikat mânasına vâkıf değillerdir.

Karşılaştırılan metinde “والمشيئة” kelimesi “والمشيئة” olarak yazılmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, “ezeli” kelimesine “kadîm” yorumunu yapmıştır. Başlangıcı olmayan zaman, zihnen başlangıcı düşünülemez süre, varlığın geçmişte sonsuzca devam etmesi mânalarına gelen “ezel” kelimesinin nispet hali olan “ezeli”; başlangıcı olmayan, kendisinden önce yokluk bulunmayan şey demektir. Allah’ın varlığının başlangıcı bulunmaması ve başkasına ihtiyaç duymaksızın mevcut olması anlamındaki “kıdem” kelimesinden türeme “kadîm”, “ezeli” kelimesinin mürâdifidir. Kur’ân-ı Kerîm’de, Allah Teâlâ için “ezeli” ifadesi ve bunun türevleri kullanılmamıştır. Hadislerde de rastlanmamıştır. “Kıdem” kavramı ise Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’a nisbet edilmemekle birlikte “kadîm” kelimesi “üzerinden uzun zaman geçmiş eski inançlar ve nesnelere” anlamında kullanılmıştır, direkt Allah Teâlâ’ya nisbeti yoktur. “Ezeli” kelimesinin bir başka mürâdifisi olan “evvel” kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de mevcuttur.²⁴⁵ Güzelhisârî Mustafa Efendi, tercümenin sonuna bir cümle de şerh düşmüştür.

²⁴³ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 79b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 155b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 157a.

²⁴⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 9a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 72).

²⁴⁵ el-Hadîd 57/3 (İlyas Çelebi, “Ezeliyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2016), EK-1: 431; Yusuf Şevki Yavuz, “Kıdem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 394).

يَعْلَمُ اللَّهُ الْمَعْدُومَةَ فِي حَالِ عَدَمِهِ مَعْدُومًا، وَيَعْلَمُ أَنَّهُ كَيْفَ يَكُونُ إِذَا أُوجِدَهُ،²⁴⁶

“Yani Allah Teâlâ yoku yokluğu halinde yok bilir. Vücuda getirirse mevcudu bilir. Ve ne üslûba vücuda geleceğini bilir.”

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda²⁴⁷ “المعدومَه” kelimesi zamirsiz “المعدومَ” şeklinde yazılmış ve “Allah Teâlâ” olarak tercüme edilen Allah lafzına “تعالى” ilave edilmiştir. Metinde ilk cümle birebir tercüme edilmiş ancak ikinci cümle “Hiç kuşkusuz O, var ettiği takdirde onun nasıl var olacağını bilir” gibi bir çeviriye yorum katılarak tercüme edilmiştir.

ويَعْلَمُ اللَّهُ الْمَوْجُودَ فِي حَالِ وُجُودِهِ مَوْجُودًا، وَيَعْلَمُ أَنَّهُ كَيْفَ يَكُونُ إِذَا فَنَاءُوهُ أُوجِدَهُ،²⁴⁸

“Yani Allah Teâlâ varı varlığı zamanda var bilir ve ne semt ile fenâya varacağını bilir ve yok olsa geri yok bilir.”

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda²⁴⁹ “فناؤه” ifadesinin başındaki “إذا” edatı ve cümlenin sonundaki “أوجدَه” kelimesi yer almamış, “Allah Teâlâ” olarak tercüme edilen Allah lafzına “تعالى” ilave edilmiştir. Bir nüshada²⁵⁰ bu cümle; başka bir nüshada²⁵¹ ise cümlenin “ويَعْلَمُ أَنَّهُ كَيْفَ يَكُونُ إِذَا فَنَاءُوهُ أُوجِدَهُ” kısmı sehven unutulmuştur çünkü tercümesi mevcuttur. Bir önceki cümlede olduğu gibi Güzelhisârî Mustafa Efendi, ilk cümle birebir çevrilmiş, ikinci cümlenin “Elbette O, onun yokluğunun nasıl olacağını da bilir” şeklinde birebir çevirisini yorumlayarak tercüme etmiştir.

ويَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى الْقَائِمِ فِي خَالِ قِيَامِهِ قَائِمًا، وَإِذَا قَعَدَ فَقَدْ يَعْلَمُهُ قَاعِدًا فِي خَالِ قُعُودِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَتَغَيَّرَ عِلْمُهُ أَوْ يَحْدُثَ لَهُ عِلْمٌ،²⁵²

“Yani Allah Teâlâ ayak üzere duran kimseyi ayak üzere durduğu halinde ayak üzere durur bilir. Kaçan, ol ayak üzere duran kimse otursa Allah

²⁴⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 9b (Ebû Hanîfe, *el- Fikhü'l-ekber*, 72).

²⁴⁷ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 155b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 12b.

²⁴⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 9b (Ebû Hanîfe, *el- Fikhü'l-ekber*, 72).

²⁴⁹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 12a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 155b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 9a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 12b.

²⁵⁰ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 157b.

²⁵¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 81a.

²⁵² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 9b (Ebû Hanîfe, *el- Fikhü'l-ekber*, 72).

Teâlâ onu oturduğu halde oturur bilir. Allah Teâlâ'nın ilmi tağyir olmaz ve Allah Teâlâ'nın ilmi bir sıfatıdır. Asla tagayyür ve hudûs ârız olmaz.”

Karşılaştırılan metinde ve bir nüshada²⁵³ ikinci cümledeki, “وإذا قَعَدَ فَقَدَ يَعْلَمُهُ...” ibaresi “...وإذا قَعَدَ عَلِمَهُ...” olarak yazılmıştır. Yine karşılaştırılan metinde ve bir başka nüshada²⁵⁴ iki kez geçen “حال” kelimesi “حال” şeklinde yer almıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki “حال” kelimesi sehven “خال” ve aslı “القائم” olan kelime söyleniş şekli “القائم” olarak metne yazılmıştır. Bir nüshada²⁵⁵ “فقد يعلمُهُ” ibaresindeki “فقد” mevcut değildir.

Çeviride “kaçan” diye ifade edilen “kaç” kelimesine “-an” sonek getirilerek türetilen bu kelime eski Türkçe’de “ne zaman ki” anlamında kullanılmıştır.²⁵⁶ “O” kelimesinin eski metinlerde rastlanıldığı gibi “ol” kullanımı bu cümlede ve metinde pek çok yerde kullanılmıştır. Tercümedeki “Kaçan, ol ayak üzere duran kimse...” şeklinde başlayan cümle, “Ne zaman ki o ayakta duran kimse...” şeklinde günümüz Türkçe’sine uyarlanabilir. Metindeki “تَغْيِرُ” fiili “tağyir olmaz” şeklinde aynen çevrilmiştir. “Tağyîr” mastarı, “bir şeyin zâtının değil sûretinin değişmesi veya bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek” anlamlarına gelmektedir.²⁵⁷

Birebir çevirisi, “O’nda sonradan herhangi bir yeni ilim ortaya çıkmış olmaz” olan buradaki son cümle Güzelhisârî Mustafa Efendi tarafından, “Allah Teâlâ'nın ilmi bir sıfatıdır. Asla tagayyür ve hudûs ârız olmaz” şekliyle karşılık bulmuştur. Oysa bu cümlenin birinci kısmının, metinde karşılığı yoktur. Güzelhisârî Mustafa Efendi, tercüme ederken yorumunu da katmıştır.

ولكنَّ التَّغْيِيرُ واختلاف عند المخلوقين.²⁵⁸

“Yani lâkin tagayyür ve hudûs ve ihtilaf mahlûklardadır,” sıfatullahta değildir.

²⁵³ “...وإذا قَعَدَ بِعِلْمِهِ...” şeklinde gelmiştir (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 80a).

²⁵⁴ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 13a.

²⁵⁵ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156a.

²⁵⁶ Etimoloji Türkçe, erişim: 11 Şubat 2019, https://www.etimolojiturkce.com/kelime/haçan;Osmanlıca_Sözlükler,_“Tüm_Maddeler”,_erişim:_11_Şubat_2019,_https://www.turkcelugat.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-12787.html.

²⁵⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 770.

²⁵⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 9b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda²⁵⁹ “يحدث في” zarfı yerine “عند” ibaresi mevcuttur. Tercümede bu ibareye karşılık gelecek “hudûs” kelimesinin varlığı ibarenin sehven yazılmadığı sonucuna götürmektedir. Bazı nüshalarda²⁶⁰ cümle başında “ولكن” ibaresi bulunmamış, bazı nüshalarda ise “واختلاف” kelimesinden sonra “يحدث” fiili getirilmiştir.²⁶¹ Çevirideki “sıfetullahta değildir” ifadesi, Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin yorumu olarak eklenmiştir. “Allah’ın sıfatları” zaten kelâmın öncelikli konularındandır.

خَلَقَ اللهُ تَعَالَى الْخَلْقَ سَلِيمًا مِنَ الْكُفْرِ وَالْإِيمَانِ، ثُمَّ خَاطَبَهُمْ وَأَمَرَهُمْ وَنَهَاَهُمْ،²⁶²

“Yani Allah Teâlâ halâyıkı küfürden ve imandan ârî ve salim yarattı ve onlara iman ile ve taat ile emretti ve küfürden ve fısktan menetti, nehyetti.”

Diğer nüshalarda²⁶³ “مِنَ الْكُفْرِ وَالْإِيمَانِ” ibaresindeki iki kelime yer değiştirmiştir. Arapça’da, “خَلَقَ” “yaratılmış âlem, yaratı” kelimesinin çoğulu olarak “خَلَائِقَ” “canlı varlıklar, mahlûkat” kelimesi “halâik” olarak değil de halk dilindeki “halâyık” şeklinde²⁶⁴ kullanılmıştır. Metnin çevirisinde bu kelimeye ara ara rastlanmaktadır. Güzelhisârî Mustafa Efendi metninde bazı hemzeler (ء) burada olduğu gibi “ى” harfi ile yazılmıştır.

“Salim” kelimesini açıklamak üzere çeviriye eklenmiş “عاري” “ârî” sözcüğü, “hâlî, çıplak” anlamlarına gelmektedir.²⁶⁵ Güzelhisârî Mustafa Efendi çevirisinde, “emredilen” şeyin “iman ve taat”, “nehyedilen” şeyin ise “küfür ve fık” olduğunu açıklamış ve “nehyetmek” kelimesine “menetmek” mürâdifini de eklemiştir.

²⁵⁹ “يحدث في” yerine “عند” geçer (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 80a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 12b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 13a).

²⁶⁰ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 157b.

²⁶¹ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 7b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 157b.

²⁶² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 10a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 72).

²⁶³ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 80a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 12b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 8a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 158a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 13a.

²⁶⁴ Etimoloji Türkçe, erişim: 13 Şubat 2019, [https://www.lugatiremzi.com/buyuk-osmanlica-sozluk-madde-13529.html](https://www.etimolojiturkce.com/kelime/halâyık; Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 13 Şubat 2019, <a href=).

²⁶⁵ Etimoloji Türkçe, erişim: 13 Şubat 2019, [https://www.lugatinaci.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-6459.html](https://www.etimolojiturkce.com/arama/ârî; Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 10 Şubat 2019, <a href=).

Metinde yer alan “ثُمَّ خَاطِبُهُمْ” “sonra O, onlara hitap etmiş” kısmı Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin çevirisinde karşılık bulmamıştır. Bunun sebebinin, dikkatten kaçmış olabileceği düşünülebilir.

فَكَفَرَ مَنْ كَفَرَ بِفَعْلِهِ وَإِقْرَارِهِ وَإِنْكَارِهِ وَجُحُودِهِ بِخِذْلَانِ اللَّهِ تَعَالَى إِيَآهُ،²⁶⁶

“Yani kâfir olanlar kendi fiil-i ihtiyarlarıyla kâfir oldular ve inkâr ve cuhûdlarıyla kâfir oldular. Allah Teâlâ’nın hızlanıyla kâfir oldular.”

Karşılaştırılan metinde ve diğer nüshalarda²⁶⁷ “ve ikrarıyla” mânasında “واقرارہ” kelimesi yer almamış ve “وجحوده” ibaresinden sonra “الحق” kelimesi ilave edilmiştir. Metinde geçmesine rağmen “واقرارہ” ibaresi tercümede karşılık bulamamıştır.

“Kalpte ispatı yerleşmiş olan şeye karşı tavır almak; kalpte olumsuz tutum sergilenen şeye karşı ise olumlu yaklaşmak” anlamındaki²⁶⁸ “جحود” “cuhûd” çeviride orijinal haliyle kullanılmıştır. Ancak çoğul bir kelime olmasına rağmen -ler eki ile tekrar çoğul yapılmıştır. Hâkezâ kelâmî bir tâbir olan “hızlan” kelimesi de aynen bırakılmıştır. Tercümenin akabinde herhangi bir şerh yazılmamıştır.

وَمَنْ آمَنَ بِفَعْلِهِ وَإِقْرَارِهِ وَتَصْدِيقِهِ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ تَعَالَى إِيَآهُ وَنَصْرَتَا.²⁶⁹

“Yani mümin olanlar kendi fiil-i ihtiyarlarıyla mümin oldular ve ikrar ve tasdikleriyle mümin oldular. Allah Teâlâ’nın tevfiğiyle mümin oldular. Bu iman Allah Teâlâ’dan nusrettir ve hidayettir.”

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda²⁷⁰ “و” bağlacından sonra cümle başına “آمن” kelimesi eklenmiştir. Karşılaştırılan metinde ve diğer nüshalarda²⁷¹

²⁶⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 10a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

²⁶⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 13b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 80b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 12b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 8a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 9b.

²⁶⁸ İsfahânî, *Müfredât*, 223.

²⁶⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 10a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

²⁷⁰ (“آمن” eklenmiş, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 13b); Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 8a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 158a.

²⁷¹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 13b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 80b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 12b. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 8a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 158a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 9b.

cümle sonundaki “ونصرتا” ibaresi “ونصرتِه لِه” şekliyle yazılmıştır. Metinde olmamasına rağmen çeviriye eklenmiş olan “hidayet” kelime, “nusret” kelimesini desteklemek için kullanılmıştır. Kur’an-ı Kerîm’de yer almamakla birlikte türevlerinin geçtiği “hidayet” kelimesi, “güzel, yumuşak bir şekilde yol göstermek, lütufla kılavuzluk etme” anlamındadır. İsfahâni’ye göre Allah’ın insanlara olan hidâyeti dört merhaleden oluşur:

* Her mükellefe lutfettiği akıl ve idrak yetenekleriyle hayatını sürdürmeyi sağlayan zaruri bilgiler,

* Vahiy ve peygamberler yoluyla yaptığı davet,

* Hidâyeti benimseyenlere lutfettiği tevfiik,

* Hak kazananları âhirette cennetle mükâfatlandırma.

Bu basamaklanmış türler, hiyerarşik bir sıralamadır. Yani birincisi elde edilmeden ikincisi olamaz. İnsana sadece ikinci tür nisbet edilebilir.²⁷² Kur’ân-ı Kerim’de “hâdî, hüdâ, mühtedi” isimleri 300’den fazla yerde tekrarlanmış ve büyük çoğunlukla Allah’a izâfe edilmiştir.

Zıddı “dalâlet” olan “hidâyet” kavramı, kelâm ilminde erken devirlerden itibaren kulların fiilleri, dolayısıyla kader meselesine bağlı bir problem olarak tartışmaya başlanmıştır. Eş’ariyye, Mu’tezile, Mâtürîdiyye, Selefîyye ve Şîa birbirinden çok da ayrı olmayan “hidayet” tanımı yapmıştır. Ehl-i sünnet kelâmına göre hidayet; “kişiyi imâna ulaştırma, imanı müminin kalbinde yaratma” mânasında Mu’tezile ve Şîa’nın aksine ağırlığı Allah Teâlâ’ya nisbet etmeyi tercih etmişlerdir.²⁷³

أَخْرَجَ ذُرِّيَّةَ بَنِي آدَمَ مِنْ صُلْبِهِ، فَجَعَلَهُمْ عَقْلَاءَ. فَخَاطَبَهُمْ وَأَمَرَهُمْ وَنَهَاَهُمْ²⁷⁴

“Yani Allah Teâlâ bu âdemoğullarını Âdem nebi aleyhi’s-selâmın sulbünden çıkardı ve bunları âkil kıldı. Ve bunlara ‘ya filân, ya filân’ diye hitap etti ve bunlara iman ile ve taat ile emretti ve küfürden ve meâsiden nehyetti.”

²⁷² İsfahâni, *Müfredât*, 1103-1106.

²⁷³ Yusuf Şevki Yavuz, “Hidayet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17: 473-477.

²⁷⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 10a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 72).

Karşılaştırılan metinde “من صُلِّيهِ” ibaresinden sonra “zerreler halinde” manasında “على صُورِ الذَّرِّ” ifadesini eklemiş ve “âdemoğulları” şeklinde tercüme edilen “بنى آدم” ifadesi “آدم” olarak yazılmıştır. Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda²⁷⁵ ikinci cümledeki “وأمرهم” ibaresinden sonra “بالإيمان” ve “ونهاهم”dan sonra “عن الكفر” ibareleri yer almıştır.

Metindeki zamir, çeviride “Âdem nebi aleyhi’s-selâm” olarak karşılık bulmuştur. Sözlük anlamı “zürriyeti, nesli” olan “نرية” kelimesinin çeviride karşılığı bulunmamaktadır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, “Onlara hitap etti” çevirisine, “ya filân, ya filân’ diye” ibaresini eklemiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi daha önceki cümlelerin birinde “Onlara iman ile ve taat ile emretti ve küfürden ve fısktan nehyetti” çevirisinde metinde olmamasına rağmen “iman-taat ve küfür-fısk” kelimelerini eklemişken, burada ‘iman’a “taat” kelimesini, ‘küfr’e “meâsi” kelimesini ekleyerek daha önceki kullandığı tarzı tercih etmiştir. “Günah, isyan” gibi anlamlara gelen “معصية” kelimesinin çoğulu “معاصٍ” kelimesi orijin haliyle çeviride kullanılmıştır.

فأقروا لهم بالربوبية²⁷⁶

“Bunlar dahi rabbü’l-âleminin rubûbiyyetini ikrar ettiler.”

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda²⁷⁷ “لهم” ibaresi, “له” olarak yazmıştır. Mânasından hareketle metinde zamirin çoğul kullanımının sehven olduğu düşünülebilir. Metin birebir tercüme edilmiştir.

فَكَانَ ذَلِكَ مِنْهُمْ إِيمَانًا، فَهُمْ يُولَدُونَ عَلَى تِلْكَ الْفَطْرَتِ ،²⁷⁸

“Yani onların bu ikrarları onlara iman oldu. Cümlesi ana rahminden vücuda geldiklerinden iman fitratı üzere geldiler.”

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda²⁷⁹ “الفطرت” kelimesi “الفطرة” olarak karşılık bulmuştur ki bu yazım şekli metinde karşılaşılan bir durumdur. Bir önceki

²⁷⁵ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 13b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 10a.

²⁷⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 10b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

²⁷⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 14a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 157a.

²⁷⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 10b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

²⁷⁹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 14a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 157a.

cümledeki “ikrar” kelimesine dönen “ذَلِكَ” kelimesini açık şekli ile tercüme etmiş, “يولدون” “doğarlar” ifadesini “ana rahminden vücuda gelmek” şeklinde yazarak çeviriye ilâve yorum katmıştır. “Cümlesi” ifadesi daha önceki cümlelerde açıklandığı üzere, Güzelhisârî Mustafa Efendi tarafından kullanılan bir tabirdir.

وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ بِدَلٍّ وَغَيْرٍ، وَمَنْ آمَنَ وَصَدَّقَ ثَبَّتَ وَدَاوَمَ عَلَيْهِ. ²⁸⁰

“Yani ba’dehû kâfir olanlar bu imandan sonra kâfir oldular, imanlarını küfre tebdil ettiler ve fitratı hasenelerini tağyir ettiler. Amma mümin muvahhid olanlar ve Resûl-i Kirâm’ı tasdik edenler kâlû belâda ettikleri imanlarını tasdik ettiler ve onun üzerine daim ve sabit oldular.”

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda ²⁸¹ “بَدَلٌ” ve “ثَبَّتَ” fiillerinin başına, mazi fiili kuvvetlendiren “فَقَدَّ” edatı getirilmiş ve “عليه وداوم” kelimeleri yer değiştirmiştir. Burada ayrıca bir şerh olmamakla beraber tercüme, aralara katılan yorumlarla yapılmıştır. “Değiştirmiş ve bozmuş” kelimeleri; “tebdil ve tağyir etmiş” şeklinde Arapça’sı ile tercüme edilmiştir. Yani birebir “Ve bundan sonra kim inkârda bulunmuşsa, o değiştirmiş ve bozmuş; kim de iman ve tasdik etmişse, o da sebat etmiş ve onda devamlı olmuştur” olan çeviri, Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin ilâve açıklamaları ile yukarıdaki şekilde tercüme olunmuştur.

وَلَمْ يُجْبِرْ أَحَدًا مِنْ خَلْقِهِ عَلَى الْكُفْرِ وَلَا عَلَى الْإِيمَانِ. ²⁸²

“Yani Allah Teâlâ halkından hiçbir ehada iman ile veya küfür ile cebir etmedi.”

Her kimse ihtiyarıyla kâfir oldular ve ihtiyarıyla mümin oldular.

Çeviride geçen “halkından” ifadesi “mahlûkatından yani yarattıklarından” anlamındadır. Çeviri yalın olarak yapılmıştır. Cümlede geçen, “hiçbir ehada” ifadesi “hiç kimseye” ve “cebir etmedi” ise “zorlamadı” anlamlarında olduğu âşikârdır. Burada bir cümle ile şerh yapılmıştır.

²⁸⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 10b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

²⁸¹ Safranbolu, 14b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 80b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 14b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 157a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 10a.

²⁸² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 10b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

ولا خلقهم مؤمناً ولا كافرين،²⁸³

“Yani Allah Teâlâ bu halâyıkı kâfir yaratmadı ve mümin yaratmadı.”

“Onlar” zamiri daha önce açıkladığımız, “halâyık” kelimesi ile karşılık bulmuştur.

ولكن خلقهم أشخاصاً،²⁸⁴

“Yani Allahü Teâlâ halâyıkı eşhas yarattı.”

Küfürden ve imandan hâlî ve eşhas yarattı.

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda²⁸⁵ metnin başındaki “ولكن” ifadesi, “ولكن” olarak yazılmıştır. Metindeki “ولكن” ibaresi sehven yazılmıştır. “Şahıs” kelimesinin çoğulu “eşhas” çeviriye aynen geçmiştir ve kısa bir şerh eklenmiştir.

والإيمان والكفر فعل العباد،²⁸⁶

“Yani küfür ve iman halâyıkın fiilleridir.”

Bir nüshada²⁸⁷ “halâyık” olarak tercüme edilen “العباد” kelimesi “العبد” şeklinde tekil yazılmıştır ki bu sehven yapılmış olsa gerektir. Daha önce de izah ettiğimiz üzere Arapça aslı “خلائق” “halâik” olan çoğul bu kelime halk dilindeki ifade tarzı olan “halâyık” şekliyle kullanılmıştır. Burada da “العبد” “abd” kelimesinin çoğulu olan “insanlar, kullar” anlamındaki kelimelere karşılık olarak halâyık kullanılmıştır.

ويعلم الله تعالى من يكفر في حال كفره كافرأ فإذا آمن بعد ذلك علمه مؤمناً في حال إيمانه واحبه من غير أن
تغير علمه وصفته.²⁸⁸

“Yani Allah Teâlâ kâfiri küfrü zamanında kâfir bilir kaçan ol kâfir imana gelse mümin bilir ve onu sever ve Allah Teâlâ’nın sıfatı tagayyür olmaz.”

²⁸³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 11a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

²⁸⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 11a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

²⁸⁵ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 81a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 10b.

²⁸⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 11a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72-73).

²⁸⁷ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 158a.

²⁸⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 11a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

Daha önceki cümlelerin bazısında geçtiği üzere sehven olduğu düşünülen “halinde” anlamındaki “خال” kelimesi, “حال” olarak yazılmış ve bu kelime “zamanında” olarak tercüme edilmiştir. Ayrıca “تَغَيَّرَ” fiili “يَتَغَيَّرَ” olarak karşılık bulmuştur.

Daha önceki cümlelerde de karşılaşılan günümüz Türkçe’sinde kullanılmayan “kaçan” kelimesi, “ne zaman ki” anlamına gelmektedir. Müminin anlatıldığı ikinci cümleye Güzelhisârî Mustafa Efendi, metinde yer almamasına rağmen Allah’ın “onu sevdiğini” tercümeyle ilâve etmiştir. Değişimin olmadığını ifade eden kelime orijinal hali olan “tagayyür” ile çevrilmiştir. Metindeki Allah Teâlâ’nın değişmeyen “ilim ve sıfatı” çeviriye sadece “sıfatı” olarak yazılmış, muhtemeldir ki “ilmi” kelimesi unutulmuştur.

وَجَمِيعُ أَفْعَالِ الْعِبَادِ مِنَ الْحَرَكَةِ وَالسُّكُونِ كَسْبُهُمْ عَلَى الْحَقِيقَةِ،²⁸⁹

“Yani cemi-i ef’âl-i ibâdın hareketten ve sükundan ve sâir fiilleri kendi kesbleridir.”

Kesb demek kulun iradeti ve kudreti sarf olunmaktır.

Bir nüshada²⁹⁰ cümle başındaki “و” bağlacı yazılmamış, bir nüshada²⁹¹ ise “وَجَمِيعُ” ibaresi “ولمن جميع” olarak kaydedilmiştir. Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin diğer cümlelerdeki son derece yalın ve açık çevirisi bu cümlede yerini kapalılığa ve uzun terkiplere bırakmıştır. Birebir anlamıyla “kulların bütün fiilleri” ibaresi, “cemi-i ef’âl-i ibâdi” olarak çevrilmiştir. Metinde yer alan “hakikaten” şeklinde karşılık bulabilecek “على الحقيقة” ibaresi, çeviride yer almamıştır.

والله تعالى خالقها،²⁹²

Yani cemi-i ef’âl-i ibâdi “yaratıcı Allah Teâlâ’dır.”

Kulun ancak kesbi vardır, gayrı dahli yoktur.

Tercümeden sonra kısa bir yorum eklenmiştir.

²⁸⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 11a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

²⁹⁰ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 10b.

²⁹¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 81a.

²⁹² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 11a-11b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

وهي كلها بمشيئة الله تعالى وعلمه وقضائه وقدره.²⁹³

“Yani ef’âl-i ibâdın cümlesi Allah Teâlâ’nın bilmesiyledir ve dilemesiyledir ve kazasıyladır ve kadriyledir.”

Efâli ibâdın bir zerresi Allah Teâlâ’nın bilmesi ve dilemesine ve kazasına ve kadrine muhalif olmaz.

Karşılaştırılan metinde “مشيئة” kelimesi “مشيئة” olarak yazılmıştır ki bu durum, metinde yaygın bir kullanım şeklidir. Ayrıca “بمشيئة الله تعالى” ibaresi zamirle kullanılarak “بمشيئته” şeklinde yazılmıştır. Sıralamada, “dileme ve bilme” tercümede yer değiştirmiştir. Tercüme bir cümle ile şerhedilmiştir. Önceki cümlelerde geçtiği üzere “كلها” kelimesindeki zamiri; “ef’âl-i ibâd”, “كل” kelimesini de “cümlesi” olarak tercüme edilmiştir.

والطاعات كلها ماكانت واجبة بأمر الله تعالى وبمحبتة وبرضائه وعلمه ومشيئته وقضائه وقدره،²⁹⁴

“Yani ef’âl-i ibâddan taat ve ibadâtler -ki farzdır veya vâciptir veya nâfiledir- cümlesi Allah Teâlâ’nın emriyle olur ve sevmesiyle olur ve razı olmasıyla olur ve bilmesiyle olur ve dilemesiyle olur ve kazasıyla olur ve kaderiyle olur.”

Daha önce de geçtiği üzere karşılaştırılan metinde “والطاعات” kelimesi “والطاعة” olarak yazılmıştır. Çoğul olmasına rağmen “taat” olarak tekil tercüme edilmiştir. Bu kelimeyi açıklayıcı “ibadetler” kelimesi ise çoğul kullanılmıştır. Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda²⁹⁵ “ماكانت” yerine “كانت” ve “قدر” yerine “تقدير” olarak yazılmıştır. Vâcip olan taat, tercümede çeşitlendirilerek “farz” ve “nâfile” kelimeleri eklenmiştir. “Meşîet” ile ilgili değişiklik tüm metinde ayındır ki bu durum, daha önce kelimenin geçtiği yerde açıklanmıştır.

²⁹³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 11b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

²⁹⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 11b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

²⁹⁵ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 81b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 159b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 11b.

والمعاصي كلها بعلمه وقضائه وتقديره ومشيتيه لا بمحبته ولا برضائه ولا بأمره.²⁹⁶

“Yani ef’âl-i ibâddan meâsî yani günahlar, Allah Teâlâ’nın bilmesiyle olur ve kazasıyla olur ve kaderiyle olur. Lâkin emriyle değildir ve sevmesiyle değildir ve rızasıyla değildir.”

Güzelhisârî Mustafa Efendi, tercümesinde “isyanlar” anlamındaki “meâsî” kelimesini orijinal haliyle aldıktan sonra “günahlar” olarak açıklamıştır. Metindeki “sevme, rıza, emir” sıralaması tercümeyle “emir, sevme, rıza” şeklinde “emir” öne alınarak yansımıştır.

والأنبياء كلهم منزّهون عن الصغائر والكبائر والكفر والقبائح.²⁹⁷

“Yani peygamberler günâh-ı kebâirden ve günâh-ı sağâirden berilerdir ve münezzehlerdir. Küfürden ve kabayihlerden beridirler.”

Asla bunlardan bu günahlar sâdır olmamıştır.

Karşılaştırılan metinde “الأنبياء” kelimesinden sonra “عليهم الصلاة والسلام” (salat ve selam onların üzerine olsun) ifadesi yer almıştır. Ayrıca “الصغائر، الكبائر، القبائح” kelimeleri “الصغائر، الكبائر، القبائح” şeklinde “ي” harfleri “hemze” “ء” harfi ile yazılmıştır.

Birer terim olan “kebair” [büyük günah] ve “sağâyir” [küçük günah] kelimeleri olduğu gibi tercüme edilmiştir. “Münezzeh” kelimesini açıklayıcı olarak öncesine “beri” [uzak] kelimesi eklenmiştir. Önceki cümlelerde “cümle” olarak tercüme edilen “كل” kelimesi tercümeyle yansımamış, “peygamberlerin hepsi veya cümlesi” yerine sadece “peygamberler” olarak yazılmıştır.

Türkçe’ye “kabahat” sözcüğü ile giren “قبائح” kelimesinin çoğulu “قبائح” olduğu gibi “kabayih” şeklinde çevrilmiş, çoğul bir kelime olmasına rağmen “kabayihler” olarak tekrar çoğul yapılmıştır. Metindeki bu kısma bir cümle ile izah getirilmiştir.

²⁹⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 11b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

²⁹⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

“Ancak bunlardan az kerre zelle ve hatayat sâdir olur.”

Zellât ve hatayâdan murat terk-i evlâdır, demişler.

Metindeki “و” bağlacı “ancak” ifadesi ile tercüme edilmiştir. Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda²⁹⁹ “خطايا” kelimesi “خطايا” olarak yazılmıştır. Hata anlamındaki “خطيئة” kelimesinin çoğulu “خطايا، خطيئات” olduğundan hareketle “خطايا” kelimesi sehven böyle yazılmış olsa gerektir. Yine tercümede “zellât” olarak karşılık bulan “ذلات” kelimesi karşılaştırılan metinde “ذلات” olarak yazılmıştır. Metindeki “ذلات” kullanımının sehven olduğu söylenebilir.

Metinde olmamasına rağmen tercümeyle “zelle ve hatalar” a sıfat olarak “az kerre” [az sayıda] ifadesi eklenmiştir. “Zelle” “ذلات” şeklinde çoğul gelmesine rağmen “zelle” şeklinde tekil olarak tercüme edilmiş ve “hatalar” kelimesinin Arapça’daki çoğul hali olan “hatayât” ifadesi tercih edilmiştir. Özel bir terim olan “zelle” kavramına bir cümle ile açıklama getirilmiş ve “demişler” diye alıntı yapıldığı belirtilmiş ama kaynağı hakkında bir bilgi verilmemiştir ki bu tür bir cümle yapısının geçtiği tek cümle burasıdır. Diğer nüshalarda bir yerde daha geçmiştir.

ومحمدٌ صلى الله تعالى عليه وسلم عبدهُ ورسولهُ وصفيُّه وحببيُّه ومنقيُّه،³⁰⁰

“Yani Hazreti Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem Allah Teâlâ’nın kuludur ve resûlüdür ve safîsidir ve habîbidir ve pak ve tâhir ve mutahhardır.”

Karşılaştırma yapılan metinde ve bazı nüshalarda³⁰¹ Hz. Peygamber’in özellik sıralaması; “حببيُّه وعبدهُ ورسولهُ ونبيُّه وصفيُّه ومنقيُّه”; diğer nüshalarda³⁰² ise “حببيُّه وعبدهُ ورسولهُ ونبيُّه وعبدهُ ورسولهُ ونبيُّه” olarak yazılmıştır. Metindeki “منقيُّه” kelimesi “pak ve tâhir ve mutahhar” ifadeleri ile çevrilmiştir.

²⁹⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

²⁹⁹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 81b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 159b.

³⁰⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

³⁰¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 16a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 12a.

³⁰² Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 16b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 82a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 158b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 10b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 160a.

ولم يعبدِ الصنمَ، ولم يشركْ باللهِ تعالى طرفته عينِ قَطٍّ، ولم يرتكبِ صغيرة ولا كبيرة قَطٍّ.³⁰³

“Yani Hazreti Muhammed zaman-ı sabikada herkiz puta tapmadı ve bir dem Allah Teâlâ’ya şerik koşmadı ve göz açıp yumunca” Allah Teâlâ’ya âsi olmadı. Gerek kable’n-nübüvvet ve gerek ba’de’n-nübüvvet “asla günâh-ı kebâyir ve günâh-ı sağâyir irtikâp etmedi.”

Yani asla günah işlemedi.

Karşılaştırılan metinde “طرفته” ibaresi “طرفة” olarak yazılmıştır. Bir nüshada³⁰⁴ “ولا كبيرة” ve bir nüshada³⁰⁵ “ولم يرتكب صغيرة ولا كبيرة قَطٍّ” kısmı sehven unutulmuştur, çünkü tercümeyle yansıtılmıştır. Bir nüshada³⁰⁶ ise “عينِ قَطٍّ” ibaresinden sonra “يعني قبل النبوة وبعدها” ilavesi mevcuttur. Metinde “cezm veya kesra” olması gereken “لم يعبد” ifadesinin son harekesi sehven olsa gerek “zamme” ve “şedde” olması gereken “asla” anlamındaki “قَطٍّ” edatını da “cezm” olarak harekelendirilmiştir.

Tercümede geçen günümüz Türkçe’sinde kullanılmayan farsça kökenli “herkiz” sözcüğü “asla, hiçbir vakit”³⁰⁷ anlamındadır. Tercüme birebir yapılmamış, “bir an” anlamında “bir dem” gibi bazı kelimeler açıklama babında ilâve edilmiştir. Bunlardan biri de Allah Teâlâ’ya “şerik koşmadı” ifadesini açıklayıcı “asi olmadı” ifadesidir. Metinde olmayan “peygamberlikten önce ve sonra” anlamında “gerek kable’n nübüvvet ve gerek ba’de’n-nübüvvet” ibaresi eklenmiştir.

Metinde önce “günâh-ı sağâyir” geçmesine rağmen Güzelhisârî Mustafa Efendi, tercümede “günâh-ı kebâyir” ifadesini öne almıştır. Bir cümle yorum ilâve etmiştir.

³⁰³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

³⁰⁴ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 160a.

³⁰⁵ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 160b.

³⁰⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 16b.

³⁰⁷ Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük, erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.lugatinaci.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-17346.html>

وأفضل الناس بعد رسول الله عليهم السلام: أبو بكر الصديق، ثم عمر بن الخطاب الفاروق ثم عثمان بن عفان، ثم علي بن أبي طالب رضوان الله تعالى عليهم أجمعين.³⁰⁸

“Yani Rasûlullah’dan sonra cümle nâsikin efdali Ebû Bekir’dir. Ondan sonra Ömer’dir. Ondan sonra Osman’dır. Ondan sonra Ali’dir radiyallâhu anhüm ecmain.”

Karşılaştırılan metinde ve diğer nüshalarda³⁰⁹ “رسول الله” ifadesi “النبيين” olarak yazılmış ve “عثمان” ismine “ذوالنرين” ilave edilmiştir. Tercümede ise sadece isimler yer almıştır.

Tercümede sık kullanılan “hepsi, bütün” anlamındaki “cümle” ifadesi burada da geçmiş ve “Allah yolunda ibadet eden”³¹⁰ anlamındaki “nâsik” kelimesine sıfat olmuştur. Ancak bu ifadenin metinde karşılığı bulunmamaktadır.

عابدين على الحق، ومع الحق، نحن يتولي هم جميعاً.³¹¹

“Yani onlar hak üzeredirler. Allahü Teâlâ’ya hakkıyla ibadet ederler. Biz onları velilerimiz biliriz ve dostlarımız biliriz.”

Karşılaştırılan metinde “عابدين على الحق” kısmı “عابدين ثابتين على الحق” olarak ve “نحن يتولي هم جميعاً” ibaresi “كما كانوا نتولاهم جميعاً” şeklinde yer almıştır. Bir nüshada³¹² “نحن يتولي هم جميعاً” zamiri ve bir nüshada da³¹³ “عابدين” kelimesi sehven unutulmuştur çünkü tercümede yer almıştır. Bir nüshada ise³¹⁴ “ومع الحق” ibaresi yazılmamıştır. Bazı nüshalarda³¹⁵ “نحن يتولي” yerine “نتولي” fiili getirilmiştir. Tercümede “تولي” fiilinin, “veli bilmek, dost bilmek” anlamlarının ikisini birden kullanmıştır.

ولا نذكرُ أحداً من أصحاب رسول الله عليه السلام إلا بخير،³¹⁶

“Yani biz ashab-ı Rasûlullah’dan birini anmayız illâ hayırla anarız.”

³⁰⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

³⁰⁹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 17a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 82a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 17a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 160a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 10b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 160b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 12b.

³¹⁰ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.lugatinaci.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-16192.html>

³¹¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

³¹² Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 82a.

³¹³ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 11a.

³¹⁴ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 160b.

³¹⁵ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 17a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 160b.

³¹⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

Ve hayırla yâdederiz ve hayır dua ederiz. Hiç birini kemlik ile anmayız. Belki cümlesini hayırla anarız.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, ibareye bazı şerhler düşmüştür. Günümüz Türkçe’inde nâdir olarak kullanılan “fenalık, kötülük” gibi anlamlarda³¹⁷ kullanılan “kemlik” ifadesi mevcuttur.

ولا تكفر مسلماً بذنبٍ من الذنوبِ وإنْ كانتْ كبيرةً إذا لم يستحلّها،³¹⁸

“Yani biz müslümanı günah işlediği için tekfir edip kâfir oldu veya kâfirdir, demeyiz, gerekse günâh-ı kebâirden olsun. Yani bir müslüman günâh-ı kebâyir işlese biz ona kâfir oldu veya kâfir olur demeyiz. Mademki ol kimse ol günaha helaldir demedikçe.”

Emmâ ol kimse günahın haram olduğunu âyet ile sabit ola ve ol kişi ona helaldir diye ol zamanda kâfir olur deriz.

Karşılaştırılan metinde ve bir nüshada³¹⁹ “تكفر” kelimesi “نكفر” şeklinde yazılmıştır. Tercümede “tekfir etmeyiz, kâfir saymayız” gibi anlam verebileceğimiz “نكفر” fiiline Güzelhisârî Mustafa Efendi, “tekfir edip kâfir oldu veya kâfirdir, demeyiz” şeklinde yorum katarak mâna vermiştir ve metinde bir kez geçmesine rağmen tercümede bu ifadeyi iki kez kullanmıştır. Benzer bir ifade de “helal saymadıkça” gibi bir mâna verilebilecek “إذا لم يستحلّها” ibaresi “helaldir demedikçe” şeklinde tercüme edilmiştir. Daha önce de geçtiği üzere, “ol” kelimesi bazı yer ve durumlarda “o” kelimesi yerine³²⁰ ve “ama” edatı burada olduğu gibi “اما” “emmâ” şeklinde kullanılmıştır.

ولا نزيلُ عنه اسمَ الإيمانِ ونسَمِيهِ مؤمناً حقيقَةً، ويجوزُ أنْ يكونَ مؤمناً فاسقاً غيرَ كافرٍ.³²¹

“Yani ve dahi ol günahı işleyen kimseden ism-i iman zâyildir, demeyiz ve biz ona hakikaten mümindir deriz. Mümin-i fâsıktır demek dahi câizdir. Mümin-i fâsık kâfir değildir.”

³¹⁷ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-22416.html>.

³¹⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

³¹⁹ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 11a

³²⁰ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.ebuzziya.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-20496.html>.

³²¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 13a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

Bir nüshadan³²² “أَنْ يَكُونَ مُؤْمِنًا فَاسِقًا” ibare nüshadan silinmiştir. Önceki cümlede olduğu gibi burada da, “demeyiz, deriz” ifadelerini karşılayan kelime metinde bulunmadığı halde Güzelhisârî Mustafa Efendi bu tür bir çeviriyi tercih etmiştir. Bunun haricinde burada metne sadık bir tercüme mevcuttur. Çeviride iki kez kullanılan “dahi” kelimesi “her, de [bağlaç], hem de, bir de” anlamında kullanılabilen bir edattır.³²³

والمسحُ على الخفين سنة، والتراويح في ليالي شهر رمضان سنة.³²⁴

“Yani içten üzerine meshetmek sünnettir ve ramazan gecesi teravih namazı kılmak sünnettir.”

Metne bağlı sarih bir çeviri yapılmış ve herhangi bir açıklayıcı cümle eklenmemiştir.

والصلاة خلفت كل بر وفاجر من المؤمنين جائز.³²⁵

“Yani küllü müminin ardından uyup namaz kılmak câizdir, sâlih olsun fâsık olsun.”

Mesela bir mümin namaz kılarken görürsen ona uy, namazını kıl, deme ki bu fâsıktır. Senin namazın sahihtir.

Karşılaştırılan metinde “الصلاة” kelimesi “الصلاة” olarak yazılmıştır. Yine karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda³²⁶ “خلفت” kelimesi “خلف” ve bir nüshada³²⁷ da “جائز” kelimesi “جائزة” olarak yazılmıştır. Bir nüshada³²⁸ ise “كل” kelimesi yazılmamıştır. Arapça bir edat olan “كل”, “hep, bütün, cümle, cemi”, her, umumi” gibi anlamlara gelir.³²⁹ Daha önce bu edatı Güzelhisârî Mustafa Efendi genelde “cümle” kelimesi ile tercüme ederken burada orijin halini tercih etmiştir. Metinde

³²² Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 82b.

³²³ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-11846.html>.

³²⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 13a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 73).

³²⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 13a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 73).

³²⁶ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 18b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 83a.

³²⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 18b.

³²⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 83a.

³²⁹ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-22242.html>

geçen “بِرٍ وفاجرٍ” kelimeleri “sâlih ve fâsık” ifadeleri ile tercüme edilmiştir. Buranın sonuna Güzelhisârî Mustafa Efendi bir cümle şerh düşmüştür.

ولا نقولُ إنَّ المؤمنَ لا يضرُّهُ الذُّنوبُ وإنَّهُ لا يدخلُ النارَ، ولأِنَّهُ يخلدُ فيها وإنَّ كانَ فاسقاً بعدَ أنْ يخرجَ مِنَ
الدنيا مؤمناً،³³⁰

“Yani biz demeyiz ki tahkik-i mümine günahı zarar vermez ve mümin her ne kadar günah ederse de nara dahil olmaz demeyiz.”

Yahut mümin günah işlediği için cehennemde ebedî kalır, çıkmaz demeyiz.

“Her ne kadar günah dahi işlerse de eğer dünyadan âhirete mümin olduğu halde giderse ebedî narda muhalled kalır demeyiz.”

Belki deriz ki mümin-i fâsık dünyadan âhirete iman ile gidip ve lâkin cehenneme girmiş olsa cehennemde ebedî kalmaz. Belki bir dem gelir ki nardan bi fazlillah teâlâ halas olup cennete girer deriz.

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda³³¹ “لا يضرُّهُ” ibaresi “لا تضرُّهُ” olarak karşılık bulmuş ve “ولا نقولُ” kelimesine ilaveten “وإنَّهُ لا يدخلُ النارَ” ibaresinin başına da “ولا نقولُ” yazılmıştır. Diğer nüshalarda³³² “فيها” yerine “في النارَ” ve bir nüshada³³³ ise “ولا يخلدُ فيها” yerine “ولا يدخلُ النارَ” ibaresi geçmiştir. Metinde “ولا نقولُ” bir kez kullanılmasına rağmen tercümede üç kez “demeyiz” ifadesi geçmektedir. Önceki cümlelerde de geçen “soluk, nefes, an, zaman, lahza” gibi anlamlara gelen “dem” ve “kurtulmak” anlamındaki “halas” ifadesi burada şerh kısmında kullanılmıştır.³³⁴

³³⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 13b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74).

³³¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 18b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 161b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 13b.

³³² Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 83a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 18b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 13a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 161b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 13b.

³³³ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 162a

³³⁴ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-12171.html>; <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-11429.html>.

ولا نقول إنَّ حسناتنا مقبولة، وسيئاتنا مغفورة كقول المرَجَّة³³⁵

“Yani biz demeyiz ki bizim günahlarımız mağfurdur ve hasenatımız makbuldür demeyiz, Mürciyye taifesi gibi.”

Güzelhisârî Mustafa Efendi tercüme-yi birebir yapmış-tır ancak “ve” bağ-lacı ile birleş-en bu cümledeki iki ibare metne göre sıralamada yer de-ğiştirmiş-tir. Birebir çevirisi “Mür-cie’nin söyledi-ği gibi” ibaresi, “Mür-cie tayifesi” olarak çevrilmiş-tir.

ولكنَّ نقول من عملٍ أعمالاً حسنةً بجميع شرائطها خاليةً عن العيوبِ المفسداتِ، ولم يبطلها بالكفر أو رياءٍ حتى يخرج من الدنيا مؤمناً، فإنَّ الله تعالى لا يضيِّعها بل يقبلها ويثيبه عليها.³³⁶

“Yani lâkin biz deriz ki bir kimse bir amel-i sâlih işlerse ve ol amel-i sâlih hâli olsa ayıplardan ve dahi küfür ile ve riya ile ol ameli bâtil etmese ve ol kimse dünyadan âhirete iman ile giderse tahkik; Allah Teâlâ ol ameli zâyî etmez. Belki kabul eder ve ol amel mukabelesinde ona çok sevaplar verir.”

Karşılaştırılan metinde “من عملٍ” ibaresinden sonra “اعمالاً” eklenmiş ve bununla birlikte bir nüshada³³⁷ “المفسداتِ” kelimesi “المفسدة” şeklinde yazılmıştır. Yine “أو رياءٍ” ibaresinden sonra “والمعاني المبطلَّة” terkibi ilave edilmiş, “عن العيوبِ المفسداتِ” yerine “والردة” kullanılmış ve “يخرج” fiiline karşılık “خرج” şeklinde fiilin mazi çekimi yer almıştır. Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda³³⁸ ise “بل يقبلها” ifadesinden sonra “فإنَّ الله تعالى” ibaresi yer almıştır. Bir nüshada³³⁹ “فإنَّ الله تعالى” ibaresi “فإنَّ الله تعالى” olarak yazılmıştır. Bir nüshada³⁴⁰ ise bu cümle-nin geçtiği varak eksiktir.

Metindeki “ıfsat eden” anlamında “müfsit” kelimesi çeviriye yansımamış “ayıplar” ibaresi sıfatsız kullanılmıştır. Yine, “بجميع شرائطها” “bütün şartlarıyla” olarak tercüme edilebilecek ibarenin de çevirisi bulunmamaktadır. Çevirideki metinde karşılığı olmayan, “tahkik” kelimesi cümleye “hakikat şudur ki” gibi anlam yüklemiştir. Daha önceki cümlelerde de geçtiği üzere “belki” diye tercüme edilen

³³⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 13b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74).

³³⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 13b-14a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74).

³³⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 83a.

³³⁸ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 19b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 83b.

³³⁹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 83a.

³⁴⁰ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

“بل” kelimesidir. Buradaki çeviri tek ve uzun bir cümleye sığdırılmış, o da ifadenin açık olmasına mani olmuştur.

وما كَانَ مِنَ السَّيِّئَاتِ دُونَ الشُّرْكِ وَالْكَفْرِ وَلَمْ يَتَّبِعْ صَاحِبِهَا عَنْهَا حَتَّى مَاتَ مُؤْمِنًا فَإِنَّهُ فِي مَشِيئَةِ اللَّهِ تَعَالَى إِنَّ شَاءَ عَذَابُهُ بِالنَّارِ، وَإِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ³⁴¹

“Yani şol günahlar ki müminden sâdır olur, şirkin ve küfrün gayrı ve onu işleyen kimse onlardan tevbe etmemiş ola. Lâkin iman ile ölse ol kişi Allah Teâlâ’nın dileğine göre olur. Dilerse yarlığar ve dilerse günahı kadar azab eder.”

Karşılaştırılan metinde “عنها” ibaresi “صاحبها” ibaresinden önce getirilmiştir. Bazı nüshalarda³⁴² “عذابه بالنار” ibaresi “عذابه” olarak yazılmıştır. Bir nüshada ise “عَذْبُهُ” “بِالنَّارِ وَإِنْ شَاءَ” ibaresi sehven unutulmuştur çünkü ibare tercümeyle yansıtılmıştır. Bir nüshada³⁴³ ise bu cümlemin geçtiği varak eksiktir.

Çevirideki “şol” kelimesi, “şu” ismi işaretinin “ل” (lam) ile tekit olunmuş sûretidir.³⁴⁴ Bu ifadenin metinde karşılığı bulunmamaktadır. “Dilerse yarlığar ve dilerse günahı kadar azab eder” cümlesindeki “ve” bağlacı ile ayrılan iki ibare, metne göre sıralamada yer değiştirmiştir.

وَلَمْ يَعْذِبْهُ بِالنَّارِ أَبَدًا.³⁴⁵

“Yani Allah Teâlâ ol günahkâr mümine ebedî azab etmez.”

Her ne kadar yandırır da âhirü’l-emr cehennemden çıkarır ve cennete koyar.

Karşılaştırılan metinde “عَذْبُهُ” yerine “عذابه” ve “أبدًا” kelimesi “أصلاً” şeklinde yazılmıştır. Bir nüshada³⁴⁶ ise bu cümlemin geçtiği varak eksiktir. Şerhettiği

³⁴¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 14a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 74).

³⁴² Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 20a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 13a.

³⁴³ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

³⁴⁴ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.turkcelugat.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-10464.html>.

³⁴⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 14a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 74).

³⁴⁶ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

cümledeki “âhirü'l-emr” ifadesi, “en sonra, akıbet, en nihayet, sonunda” gibi anlamlara gelmektedir.³⁴⁷

والرياء إذا وَقَعَ فِي عَمَلٍ مِّنَ الْأَعْمَالِ فَإِنَّهُ يُبْطِلُ أَجْرَهُ،³⁴⁸

“Yani riya amel-i sâlihten bir amel üzere vâki olsa ol amelin sevabını bâtlı eder ve ecrini giderir.”

Bir nüshada³⁴⁹ “مِنَ الْأَعْمَالِ” ibaresi sehven unutulmuştur çünkü tercümede mevcuttur. Bir nüshada³⁵⁰ “مِنَ الْأَعْمَالِ” yerine “مِنَ الْأَعْمَالِ الْحَسَنَةِ” gelmiştir. Bir nüshada³⁵¹ ise cümlenin “والرياء إذا وَقَعَ” kısmının geçtiği varak eksiktir. Metindeki “فَإِنَّهُ يُبْطِلُ أَجْرَهُ” yan cümlecisiği “Şüphesiz onun ecrini bâtlı eder” gibi birebir tercüme etmek yerine Güzelhisârî Mustafa Efendi, “o amelin sevabını bâtlı eder ve ecrini giderir” şeklinde çevirmiştir.

وَكَذَا الْعُجْبُ.³⁵²

“Yani ucûb dahi riya gibidir.”

İmdi riya deyû bir kimse amel-i sâlihini halka gösterip kendini sofî ve sâlih sandırmaktır.

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda³⁵³ “وَكَذَا” yerine aynı anlama gelen “وَكَذَلِكَ” kullanılmıştır ki bu kelimeler ile mürâdif bir diğer kelime de “هَكَذَا”dır.³⁵⁴ Bir nüshada³⁵⁵ ise “وَكَذَلِكَ” sehven “كَذَابٌ” olarak kaydedilmiştir. Tercümeden sonraki açıklama cümlesinde geçen “imdi” sözcüğü, “bu halde, binaen aleyh, demek ki, işte, binâberîn, böyle olduğu halde”,³⁵⁶ “deyû” ise “diyerek, güya, sözde, zannıyla,

³⁴⁷ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.lugatinaci.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-98.html>.

³⁴⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 14b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

³⁴⁹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 83b.

³⁵⁰ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 163b.

³⁵¹ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

³⁵² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 14b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

³⁵³ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 20b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 20b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 14a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 14a.

³⁵⁴ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-21848.html>.

³⁵⁵ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 163a.

³⁵⁶ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-4695.html>; <https://www.turkcelugat.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-3330.html>.

iddiasıyla, bahanesiyle” gibi anlamlara gelir.³⁵⁷ Güzelhisarî, burada sofi geçinip halkı aldatmaya çalışanları da eleştirmektedir.

والآيات للأنبياء والكرامات للأولياء.³⁵⁸

“Yani âyât ve mu’cizât peygamberler içindir ve keramât evliyalar içindir.”

Mesela âyât ve mu’cizât ve kerâmât deyu âdete muhalif iş işlemeye derler. Mesela deveyi söyletmek gibi ve gökte ayı iki şak etmek gibi eğer da’va ile olursa. Ve eğer da’vasız zuhur ederse ona âyât denilmez, belki kerâmât denilir. Mesela bir kimse bizim peygamberimizden evvel gelip ‘Ben peygamberim, işte şahidim’ deyu nübüvvet davası edup deveyi söyletse veya bir gayrı âdete muhalif iş gösterse ona peygamberdir, denilirdi. Amma bizim peygamberimiz Hazreti Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ahir zaman peygamberidir, hatemü’l-enbiyadır. Bir kimse bizim peygamberimizden sonra gelip ‘Ben peygamberim, işte şahidim’ deyüp deveyi söyletse ve nice bin âdete muhalif işler gösterse ona peygamberdir denilmez. Belki şeytanîdir denilir. Elbette ol kimse katlolunmak gerekir. Ve bir kimse el-iyâz billah ona itikad eylese ol dahi kâfir olur. Eğer rücu etmezse onu katl lâzım olur. Amma eğer bu şeyler davasız zuhur ederse ona keramettir, denilir.

Karşılaştırılan metinde “والآيات”den sonra “ثابتة” ve cümle sonunda “حق” ilaveleri mevcuttur. Bir nüshada³⁵⁹ ise “للأنبياء” sehven yazılmamış olsa gerektir. Eserin hacmine göre uzun denilebilecek şerhin olduğu nâdir yerlerden birisi de peygamberler ve Hz. Peygamber’den bahis açan bu kısımdır.

Metindeki “âyât” kelimesi hem olduğu gibi hem de “mu’cizât” [mucizeler] kelimesi ile tercüme edilmiştir. Buradaki şerhte geçen “da’va” kelimesi, “bu böyledir

³⁵⁷ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.turkcelugat.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-8499.html>.

³⁵⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 14b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 74).

³⁵⁹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 21a.

veya değildir diye iddia”³⁶⁰ ve “el-iyâz billah” ifadesi ise “maazallah, Allah’a sığındık”³⁶¹ anlamında kullanılmıştır.

وأما التي تكونُ لأعداءِ الله تعالى مثل إبليسَ وفرعونَ والدجالِ فيما رويَ في الأخبارِ أنه كانَ ويكأنَ لهم، لا نسميها آياتٍ ولا كراماتٍ، ولكنْ نسميها قضاءً حاجاتهم،³⁶²

“Yani şol nesnelere ki Allah Teâlâ’nın düşmanları ellerinde zuhur eder ve nice zuhur etmiştir. Mesela şeytan gibi firavn gibi. Biz ona âyâttir ve mu’cizâttir veya keramettir, demeyiz. Belki biz ona kaza-ı hâcâttir, deriz.”

Karşılaştırılan metinde “لأعداءِ الله تعالى” ibaresinde lafzatullah yerine “لأعدائِهِ” şeklinde zamir bitiştirilmiş, cümlenin sonundaki “حاجاتهم” ibaresi “حاجاتٍ لهم”، “فلا”، “والاكراماتٍ” kelimesinin başındaki “ف” harfi olmadan “لا نسميها” şeklinde ve “والاكراماتٍ” ibaresi “ولا كراماتٍ” olarak yazılmıştır. Metindeki “والاكراماتٍ” şekli sehven yazılmış olsa gerektir. Bununla beraber bir nüshada³⁶³ “فيما رويَ” yerine “مما رويَ” kaydedilmiştir.

Metinde yer alan “haberlerde rivayet edildiği üzere” şeklinde çevrilebilecek “مما رويَ في الأخبارِ” ile “الدجالِ” (Deccâl) ibaresini karşılayacak ifadeler tercümede yer almamıştır. Metinde geçen “ولكنْ” (lâkin) kelimesi, daha önce de geçtiği üzere, “belki” olarak tercüme edilmiştir. Bir de “فلا نسميها” (isimlendiremeyiz) ifadesi “diyemeyiz” olarak çevrilmiştir.

لأنَّ الله تعالى يقضي حاجاتِ أعدائه استدرجاً لهم وعقوبةً لهم، فيغترون به ويزدادون طغياناً وكفراً،³⁶⁴

“Yani tahkik Allah Teâlâ a’dalarının [düşmanlarının] hacetlerini dahi verir, istidrâcen yani onları derece indirmek için ve onlara eşeddi ikâb ve azab etmek için. Zira onlar bu hali görürler, kendilerinin ululuklarından sanırlar, küfrü ve azgınlığı dahi ziyade ederler.”

Karşılaştırılan metinde ve diğer nüshalarda³⁶⁵ metnin başına “وذلك” ifadesi eklenmiştir. Bir nüshada³⁶⁶ “يقضي” ifadesi yer almamış ve bir diğer nüshada³⁶⁷ “به”

³⁶⁰ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.lugatinaci.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-7047.html>.

³⁶¹ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-18532.html>.

³⁶² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 15a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74).

³⁶³ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 84a.

³⁶⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 15a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74).

yerine “بذلك” ibaresi yazılmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi metni birebir denilebilecek şekilde tercüme etmiş ve herhangi bir açıklama eklememiştir.

وذلك كله جائز وممكن.³⁶⁸

“Yani bu zikrolunanların cümlesi câizdir ve mümkündür.”

Hikayette gelmiştir ki Firavun’un bir atı var idi. Kaçan ki yokuşa çıksa ol atın ön ayakları kısalırdı ve ard ayakları uzun olurdu. Her kaçan inişe inse ön ayakları uzardı ve ard ayakları kısalırdı. Ol kâfir bu hali görüp kendi ululuğundan sanırdı. Küfrü ve azgınlığı ziyade ederdi.

Bir nüshada³⁶⁹ “كله” ibaresi bulunmamıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi metninde “hikayette gelmiştir ki” ibaresi kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bu, genel gidişatın aksinedir ki eserin başlığı ve ilk sayfalardaki birkaç yer haricinde rastlanılmayan bir durumdur. Daha önceki geçtiği yerlerde izahı verilen, günümüz Türkçe’inde terkedilmiş “ne vakit” anlamına gelen “kaçan” kelimesi, buranın şerh kısmında iki kez kullanılmıştır. Bilinen ama sık kullanılmayan, “arka” anlamında³⁷⁰ “ard” kelimesi iki yerde geçmiştir.

وكان الله تعالى خالفاً قبل أن يخلق، ورازقاً قبل أن يرزق.³⁷¹

Yani Allah Teâlâ Firavun ve şeytanı ve gayr-ı mahlûkatı yaratmazdan evvel hâlik idi. Ezel-i âzâlda ve dahi ezel-i âzâlda Allah Teâlâ râzık idi, dahi hiçbir ehade rızık vermeden.”

Bir nüshada³⁷² “ورازقاً” kelimesi “ورزقاً” şeklinde yazılmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, genelde birebir çeviri yaparken burada yorum katarak tercüme etmiş ama bir şerh düşmemiştir. Metinde bulunmazken, daha öncelerde bahsi geçen “firavnı ve şeytanı ve gayrı mahlûkatı” ibaresini ayrıca “ezel-i âzâlda” ve “dahi

³⁶⁵ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 21b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 165a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 14b.

³⁶⁶ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 14a.

³⁶⁷ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 163b.

³⁶⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 15b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74).

³⁶⁹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 22a.

³⁷⁰ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.turckekamus.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-147.html>.

³⁷¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 15b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74).

³⁷² Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 84b.

hiçbir ehade” kısımlarını da eklemiştir. “Ezel-i âzâlda” ifadesinin iki kez tekrarlanması sehven değil vurgu için olsa gerektir.

والله تعالى يُرَى فِي الآخِرَةِ،³⁷³

“Yani Allah tebâreke ve teâlâ celle celâlehû ve amme nevâlühû hazretleri yevm-i âhirette görülür.”

Bir nüshada³⁷⁴ “الآخِرَةَ” kelimesi “الآخِرَتِ” şeklinde yazılmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, nâdir yerde ilâve ettiği Allah Teâlâ’ya dair birçok sığata burada da yer vermiştir.

وَيَرَاهُ الْمُؤْمِنُونَ وَلَهُمُ الْجَنَّةُ³⁷⁵

“Yani müminler cennette oldukları halde Allah Teâlâ’yı görürler.”

Bazı nüshalarda³⁷⁶ “وَلَهُمُ الْجَنَّةُ” yerine “وَهُمْ فِي الْجَنَّةِ” olarak yazılmıştır.

بِأَعْيُنٍ رُؤْسِهِمْ بِلَا تَشْبِيهِ وَلَا كَيْفِيَّةٍ³⁷⁷

“Yani müminler Allah Teâlâ’yı cennette baş gözüyle görürler. Lâkin müminlerin Allah Teâlâ’yı görmeleri bir nesneye benzemez. Niteliksiz görürler.”

Güzelhisârî Mustafa Efendi tercümesine yorum eklememiş lâkin zamirleri mercileri ile anarak kullanmıştır.

وَلَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ خَلْقِهِ مَسَافَةٌ.³⁷⁸

“Yani Allah Teâlâ ile gören kulları arasında bir mesafe olmaz.”

Gerek yakın gerek ırak.

³⁷³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 15b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

³⁷⁴ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 84b.

³⁷⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

³⁷⁶ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 23b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 165b.

³⁷⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

³⁷⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

Güzelhisârî Mustafa Efendi çevirisinde “mesafe”yi, “gerek yakın gerek irak” ifadeleri ile açıklamıştır. Bu kısımlarda Güzelhisârî Mustafa Efendi, metinden aldığı ibareleri kısa kısa tercüme etmeyi tercih etmiştir.

والايمان هو التصديق بالقلب والاقرار باللسان³⁷⁹

“Yani iman kalp ile inanıp ve gerçekleşmektir ve diliyle ikrar etmektir.”

Bu kitabın evvelinde zikrolunan nesnelere ve bu kitaba yazılan nesnelere cümlesine.

Karşılaştırılan metinde bu kısım “iman; ikrar ve tasdikten ibarettir” mânasında “والإيمان هو الإقرار والتصديق” şeklinde karşılık bulmuştur.

Tercümedeki “tasdik” kelimesinin çevirisi için kullandığı “gerçeklenmek”, “tahkik etmek” anlamındadır.³⁸⁰ Metninde önce “tasdik” sonra “ikrar” yazılmış ayrıca bunları yapan “kalp ve dil” ilâve olarak yazılmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi bu, inanıp tahkik ve ikrar edilecek şeylerin ne olduğuna dair bir cümle şerh düşmüştür.

وإيمان أهل السماء والأرض لا يزيد ولا ينقص³⁸¹

“Yani gök ehlinin ve yer ehlinin imanı artmaz ve eksilmez.”

Güzelhisârî Mustafa Efendi birebir bir çeviri yapmış ve “yer ve gök ehli” hakkında herhangi bir şerh düşmemiştir.

من جهة المؤمن به ويزيد وينقص من جهة اليقين والتصديق³⁸²

Metinde yer almayan az kısımdan biri de “Yakîn ve tasdik yönünden artar ve eksilir” mânasındaki bu cümledir.³⁸³ Görüleceği üzere bu tür istisnalar haricinde metinler birbiriyle örtüşmektedir.

³⁷⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74).

³⁸⁰ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 17 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-21928.html>.

³⁸¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74).

³⁸² Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74.

³⁸³ Bu ibare diğer metinlerde de yer almamaktadır.

“المؤمن مستوون في الايمان والتوحيد والمتفاضلون في الاعمال”³⁸⁴

Yani cümle müminler imanda ve tevhitte beraberlerdir ve amelde birbirlerinden artık ve eksiktir.”³⁸⁵

Birebir çevirisi “birbirlerinden faziletlidir [üstündür]” olan kısmı Güzelhisârî Mustafa Efendi, “birbirlerinden artık ve eksiktir” şeklinde yorumsal bir ifadeyi tercih etmiştir.

“والإسلامُ التسليمُ هو والانقيادُ لأوامرِ الله تعالى”³⁸⁶

“Yani İslâm ve teslim inkıyâd etmektir. Yani Allah Teâlâ’nın evâmirine mufl olmaktadır.”

Ve emrullahı onu her ne canibe yederse yedilmektir.

Metnindeki “التسليمُ هو” ibaresindeki iki kelime karşılaştırma yapılan metinde yer değiştirmiş, bu durum cümlelerin tercümesini etkilemiştir. Tercümede Arapça’sı ile alınan “inkıyâd” kelimesi, “itaat, ram olma, huzû üzere bulunma” anlamlarındadır.³⁸⁷

Metindeki; “emir, ferman” mânasındaki³⁸⁸ “emir” kelimesinin çoğulu “evâmir” olduğu gibi çeviriye geçmiştir. Şerhte peş peşe gelen “yedmek” ve edilgen hali “yedilmek” fiili, “ipinden veya elinden tutup çekmek, götürmek” anlamındadır.³⁸⁹ Buna göre, “Allah’ın emri ne yana götürürse oraya gitmektir” şeklinde anlaşılmaktadır.

“فمن طريق اللغة فرق بين الإيمان والإسلام”³⁹⁰

“Yani Arap dilinde iman ile İslâm’ın beyninde fark vardır.”

³⁸⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74-75).

³⁸⁵ Bazı nüshalarda bu cümle yer almamaktadır (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 85a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 22b).

³⁸⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

³⁸⁷ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 17 Şubat 2019, <https://www.kamusiosmani.net/osmanlica-sozluk-4297-nedir-anlami.html>.

³⁸⁸ “İş” anlamındaki “emir” kelimesinin çoğulu ise “umûr”dur. Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 17 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-3398.html>.

³⁸⁹ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 17 Şubat 2019, <https://www.turkcelugat.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-19231.html>.

³⁹⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

Bir mânaya değildir. Zira iman inanmaya derler ve İslâm uymaya derler.

Bir nüshada³⁹¹ “فرق” kelimesi sehven unutulmuş olmalıdır. Bir nüshada³⁹² ise bu cümlenin geçtiği varak eksiktir. Güzelhisârî Mustafa Efendi, iman-İslâm farkının ne olduğunu yorumlamıştır. Bazı nüshalarda³⁹³ “الإيمان والإسلام” kelimeleri yer değiştirmiştir.

³⁹⁴ولكن لا يكون الإيمان بلا إسلام، والاسلام لا يكون بلا ايمان، وهما كالظهر مع البطن.

“Yani lâkin İslâm imansız olmaz ve iman İslâmsız olmaz. İman ile İslâm arka ile karın gibidir.”

Ne iman İslâmsız olur ve ne İslâm imansız olur. Mesela bir kimse Allah Teâlâ’ya iman getirirse Allah Teâlâ’nın emrine razı ve mutî olmuş olur. Zira Allah Teâlâ’nın emrine mutî olmasa nice iman getirmiş olur.

Karşılaştırılan metinde “الإيمان” ve “الاسلام” kelimeleri “إيمان” ve “إسلام” şeklinde nekre olarak yazılmış, kelimesi “والاسلام لا يكون بلا ايمان” cümlesi ise ولا يوجد “والاسلام لا يكون بلا ايمان” ibaresi³⁹⁵ “والاسلام لا يكون بلا ايمان” şeklinde kaydedilmiştir. Bir nüshada³⁹⁶ “والاسلام لا يكون بلا ايمان” şeklinde geçer. Bir nüshada³⁹⁶ ise bu cümlenin geçtiği varak eksiktir. Tercümenin devamındaki şerhte geçen “nice” kelimesi “ne kadar, nasıl, ne miktarda, ne türlü” gibi anlamlarına gelmektedir.³⁹⁷

³⁹⁸والدين اسم واقع في الإيمان والإسلام والشرايع كلها.

“Yani din bir isimdir. İmana ve İslâm’a ve cümle şeriata vâki olucudur.”

Mesela iman ve İslâm’a ve millete ve mezhebe, bu cümleye, din derler.

³⁹¹ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

³⁹² Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

³⁹³ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 85b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 23b.

³⁹⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

³⁹⁵ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 165a.

³⁹⁶ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

³⁹⁷ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 17 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-28228.html>.

³⁹⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda³⁹⁹ “في” yerine “على” harf-i cerri kullanılmıştır. Bir nüshada⁴⁰⁰ ise bu cümlenin geçtiği varak eksiktir. Metinde yer alan “şeriatler”in, “millet ve mezhep” olduğu yorumu yapılmıştır.

و⁴⁰¹ نَعْرِفُ اللَّهَ تَعَالَى حَقَّ مَعْرِفَتِهِ كَمَا وَصَفَ نَفْسَهُ بَكِتَابِهِ الْكَرِيمِ،

“Yani biz Allah Teâlâ’yı hakk-ı mârifetiyle biliriz. Nitekim Allah Teâlâ kendini sıfatıyla Kitab-ı Kerim’inde a’nî Kur’ân-ı Azîm’inde beyan eylediği üzere biliriz.”

Karşılaştırılan metinde ve diğer nüshalarda⁴⁰² “كما وصف نفسه بكتابه الكريم” kısmı “كما وصف الله نفسه في كتابه بجميع صفاته” olarak karşılık bulmuş ve bununla beraber bir nüshada⁴⁰³ cümle başındaki “و” bağlacı yazılmamıştır. Bir nüshada⁴⁰⁴ ise bu cümlenin geçtiği varak eksiktir. Tercümede geçen “اعنى” (a’nî) kelimesi “yani, murad etmek, demek istemek” anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁰⁵

⁴⁰⁶ وَلَكِنْ لَيْسَ يَفْئِدُ أَحَدٌ أَنْ يَعْبُدَ اللَّهَ تَعَالَى حَقَّ عِبَادَتِهِ

“Yani bir kimse kâdir değildir ki Allah Teâlâ’ya hakk-ı ibadetiyle ibadet ede.”

Bir kimse kâdir değildir.

Karşılaştırılan metinde ve diğer metinlerde⁴⁰⁷ “ولكن ليس” ibaresi “وليس” olarak yazılmıştır. Bir nüshada⁴⁰⁸ ise bu cümlenin geçtiği varak eksiktir. Metin birebir tercüme edildikten sonra yorum kısmında mevzu tekrar edilerek, bunun mümkün olmadığı vurgulanmıştır.

³⁹⁹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 24a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 167a.

⁴⁰⁰ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

⁴⁰¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

⁴⁰² Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 25a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 24a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 167b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 165b.

⁴⁰³ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 24a.

⁴⁰⁴ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

⁴⁰⁵ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 17 Şubat 2019, <https://www.lugatiremzi.com/buyuk-osmanlica-sozluk-madde-2711.html>.

⁴⁰⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 17a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

⁴⁰⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 25a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 85b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 24a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 167b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 16b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 165b.

⁴⁰⁸ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

“Velâkin Kavlullahu Teâlâ’dan nice emir olunduysa öylece ibadet ederler.”

Ve illâ kim kâdir olur, kim Allah Teâlâ’ya layık ibadet ile ibadât ede. Ona kimse kâdir değildir.

Karşılaştırma yapılan metinde ve bir nüshada⁴¹⁰ cümle başında “كما هو أهلُّ له” ifadesi mevcuttur. Bununla beraber bazı nüshalarda⁴¹¹ cümle sonuna “ما أمره” yerine “بأمره” yazılmıştır. Bir nüshada⁴¹² ise bu cümlenin geçtiği varak eksiktir.

كما أمرَ بكتبه وسنة رسوله⁴¹³

“Ancak Allah’ın kitabı ve resulünün sünnetiyle Allah’a ibadet ederler” mânasındaki bu cümle metinde yer almamaktadır ki bu türden birkaç yerden birisi burasıdır. Bazı nüshalarda⁴¹⁴ cümlenin sadece “كما أمرَ” kısmı mevcuttur. Bir nüshada⁴¹⁵ ise bu cümlenin geçtiği varak eksiktir.

ويستوي المؤمنون كلُّهم في المعرفة واليقين والتوكل والمحبة والرضاء والخوف والرجاء والإيمان، في ذلك ويتفاوتون فيما دون الإيمان.⁴¹⁶

“Yani müminler imanda ve tevhitte ve mârifette ve tevekkülde ve muhabbette ve rızada ve havfta ve racâda ve -ne ki bunlara benzer hayırlar vardır- bu cümleye iman getirmekte beraberlerdir. Yani her mümin ve her müminede bu sıfatlar vardır. Emma imandan gayrı da mütefâvitlerdir. Beraber değillerdir.”

Mesela havf ki korkmaktır, cümle müminler korkmada beraber değiller kimi artık korkar kimi eksik korkar. Amma cümlesi korkarlar, sâir sıfatlar da

⁴⁰⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 17a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

⁴¹⁰ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 24a.

⁴¹¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 85b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 24b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 167b.

⁴¹² Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

⁴¹³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75.

⁴¹⁴ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 86a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 24b.

⁴¹⁵ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

⁴¹⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 17a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

böyledir. Emma iman cümlesinde beraberlerdir. Zira iman artığa ve eksiğe kâbil değildir.

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda⁴¹⁷ “في ذلك” yerine cümle sonunda “في ذلك كله” ifadesi mevcuttur. Ayrıca “والمحبة” kelimesinden sonra “والرضاء” yer almamıştır. Bazı nüshalarda⁴¹⁸ “ويتفاوتون” kelimesi “ومتفاوتون” olarak yazılmıştır. Bazı nüshalarda⁴¹⁹ “ويتفاوتون فيما دون الإيمان” ibaresi yer almamıştır. Bir nüshada⁴²⁰ cümle sonuna “دون ذلك الإيمان” ibaresi eklenmiştir. Bir nüshada⁴²¹ “والخوف” kelimesi sehven “الخرن” olarak geçmiştir. Bir nüshada⁴²² ise bu cümlenin geçtiği varak eksiktir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, çevirisine metinde olmayan “imanda ve tevhitte” kısmını ilâve etmiş, metindeki “yakîn” kelimesini yazmamıştır. Ancak şerh kısmında tekrarladığı kelimeler arasında “yakîn” geçmektedir.

Tercümede geçen “müdefâvit” kelimesi, “farklı, aralarında fark bulunan, miktar ve cinsleri muhtelif” gibi anlamlara gelmektedir.⁴²³ Güzelhisârî Mustafa Efendi, diğer cümlesinde “Beraber değillerdir” ile sanki bu kelimeyi açıklamaktadır. Ayrıca şerhte de “farklı” kelimesini kullanmıştır. Şerh kısmındaki “kâbil” kelimesi “kabul edici, layık, liyakatli, mümkün” gibi anlamlara gelir.⁴²⁴

والله تعالى متفضل على عباده، عادل، قد يُعطي من الثواب أضعاف ما يستوجبُه العبدُ تفضلاً منه، وقد يُعاقب
على الذنب عدلاً منه، وقد يعفو فضلاً منه.⁴²⁵

“Yani Allah Teâlâ fâzıldır mümin kulları üzere.”

Yani Allah Teâlâ mümin kullarına çok fâzıllar ve kerametler ihsan edicidir.

⁴¹⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 86a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 24b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 17a.

⁴¹⁸ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 25b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 168a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 17a.

⁴¹⁹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 86a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 165b.

⁴²⁰ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 168a.

⁴²¹ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 165b.

⁴²² Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285.

⁴²³ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-24231.html>.

⁴²⁴ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.lehceiosmani.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-20768.html>

⁴²⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 17b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

“Kâh olur bir kuluna işlediği hayır mukabelesinde vereceği sevaptan ol kadar ziyade sevaplar ihsan eder mübalağa ile fazl-ı kereminden ve kâh olur bir kuluna işlediği günah için adlen ikâb eder ve kâh olur ol günahı affeder.”

Bir nüshada⁴²⁶ “يَعْفُو” yerine “يَعْفُ” yazılmıştır. Bazı nüshalarda⁴²⁷ “مَنْ الثَّوَابِ” ve bir nüshada⁴²⁸ “وَقَدْ يَعْفُو فَضلاً مِنْهُ” ibareleri yer almamıştır. Bir nüshada⁴²⁹ da “مَتَفَضُّلٌ” kelimesi “يَتَفَضُّلٌ” olarak geçmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi bu kısmı yorum katarak tercüme etmiştir. Açıklama cümlesini ayrıca değil de çevirdiği cümleler içinde vermiştir.

⁴³⁰ وَشَفَاعَةُ الْأَنْبِيَاءِ حَقٌّ عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ ،

“Yani peygamberlerin şefaati haktır.”

Metin birebir tercüme edilmiş, “salat ve selam onların üzerine olsun” gibi salavatın tercümesi yapılmamıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, salavatı cümlelerin en sonuna almıştır. Bir nüshada⁴³¹ “حَقٌّ” kelimesi sehven unutulmuştur çünkü tercümede mevcuttur.

وَشَفَاعَةُ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْمُؤْمِنِينَ الْمَذْنُوبِينَ وَأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْهُمْ الْمَسْتُوجِبِينَ الْعِقَابِ
⁴³² حَقٌّ.

“Yani bizim peygamberimiz Hazreti Resul’ün aleyhi’s-selam günahkâr ümmetine ve dahi ümmetinden günahı kebir işleyip cehennem azabına ve ikâbına müstehk olanlara şefaati haktır ve sıdktır.”

Karşılaştırılan metinde “النبي محمد” yerine “نبينا” tercih edilmiş ve salavat “عليه” formu ile yazılmıştır. Metinde “Nebi Muhammed” ifadesi “Hazreti Resul” olarak tercüme edilmiştir. Ayrıca karşılaştırma yapılan metinde ve bir nüshada⁴³³ cümlelerin sonunda “ثَابِتٌ” kelimesi; metinde geçmemesine rağmen

⁴²⁶ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 26a.

⁴²⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 86a-86b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 168b.

⁴²⁸ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 168b.

⁴²⁹ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 166a

⁴³⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 17b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

⁴³¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 86b.

⁴³² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 17b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

⁴³³ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 26b.

çeviride “sadık” kelimesi olarak karşılık bulmuştur. Bir nüshada⁴³⁴ “منهم” ifadesi yer almamıştır. Bir nüshada⁴³⁵ ise metin kısmı sehven unutulmuştur çünkü tercümesi mevcuttur

⁴³⁶ووزنُ الأعمالِ بالميزانِ يومَ القيامةِ حقٌّ،

“Yani kıyamet gününde Allah Teâlâ kullarının hayır ve şer amellerini tartıp ve amellerini kendilerine arz edip bildirmesi haktır.”

Güzelhisârî Mustafa Efendi, yorumu tercümenin içine serpiştirmiştir ki “hayır ve şer” ve “amellerini kendilerine arz edip bildirmesi” kısımları metinde olmamasına rağmen tercümede yer almıştır. Metindeki “mizan” terimi olduğu gibi değil de “tartılma” olarak alınması bir nevi yorumdur denebilir. Cümledeki “وزن (vezn)” ve ismi alet olan “mizan” aynı kökten türeyen kelimelerdir. Eğer burada olduğu gibi “mizan” terimi orijinali ile kullanılınsaydı, birebir çevirisi, “tartı ile tartılması” şeklinde olmalıydı.

⁴³⁷وحوضُ النبيِّ صلى اللهُ تعالى عليه وسلم حقٌّ،

“Yani resulümüzün kıyamette havzı haktır.”

Bir nüshada⁴³⁸ ise metin, tercümesi ile beraber yer almamıştır. Birebir çeviri yapılmıştır. Tercümede “Nebi sallallahü teâlâ aleyhi ve sellem” yerine “resulümüz” ifadesi tercih edilmiştir. “Havz” terimi olduğu gibi tercümeyle alınmış, sonrasında da bir yoruma gidilmemiştir.

والقصاصُ فيما بينَ الخصومِ بالحسناتِ يومَ القيامةِ حقٌّ فان لم تكنْ لهم الحسناتُ، فطرحُ الاعمالِ السيئاتِ عليهم حقٌّ جائزٌ،⁴³⁹

“Yani benî âdemin birbirleri üzerinde olan haklarını Allah Teâlâ kıyamet gününde beyinlerinde hasenât ile haklaştırması haktır. Yani zalimin

⁴³⁴ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 169b.

⁴³⁵ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 86b.

⁴³⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

⁴³⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

⁴³⁸ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 166b.

⁴³⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

sevabını alıp mazluma verip eğer sevabı yok ise mazlumun günahını zalime yükletmesi haktır.”

Karşılaştırılan metinde “بالحسنات” kelimesinden sonra “يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَقٌّ” kısmı ile cümle sonuna “جَائِزٌ” kelimesi eklenmiştir. Metinde “فان لم يكن...” diye başlayan kısım “وإن لم يكن...” şeklinde gelmiş ve “الاعمال السيئة” yerine “السيئات” olarak yazılmıştır. Bir nüshada⁴⁴⁰ “بالحسنات” yerine “بالحساب” getirilmiş, birinci cümledeki “حق” kelimesi cümlede bulunmamış ve “تكن” ibaresi “يكن” olarak yer almıştır. Bir nüshada⁴⁴¹ ise “الاعمال السيئات” yerine sehven “الاعمال السنة” olarak yazılmıştır. Birinci kısım her ne kadar metinde olmasa da tercümeğe yansımış ama “câizdir” şeklinde tercüme edilebilecek kelime çevrilmemiştir.

“Arasında” şeklinde tercüme edilebilecek “بين” zarfı orijinal hali ile alınmıştır ki bundan önceki cümlelerde de bu ifade tercih edilmiştir. Çeviride geçen her ne kadar mânası anlaşılrsa da kullanılmayan “القصاص” kelimesine karşılık olarak yazılan “haklaştırmak” kelimesi “birbirine hakkını verdirerek alacak verecek bırakmamak” anlamındadır. “Hasımlar” mânasındaki “الخصوم” kelimesi Güzelhisârî Mustafa Efendi tarafından “benî adem” olarak çevrilmiştir.

Yorum ve ilâve ifadeler katarak yaptığı çevirisinde “onlar veya birbiri” gibi ifade edilebilecek zamir, Güzelhisârî Mustafa Efendi tarafından cümlelerin akışına uygun “mazlum-zalim” şeklinde yazılmıştır.

⁴⁴²والجنة والنار والصراف حق مخلوقتان اليوم لا تفنيان أبداً،

“Yani cennet ve cehennem ve sırat haktır. Bugünkü günde yaratılmıştır ve hazırlardır. Ebeden fani olmazlar.”

Karşılaştırılan metinde ve diğer nüshalarda⁴⁴³ “والجنة والنار” ibaresinden sonra “والصراف حق” yer almamıştır. Böylece “sırat” ve onun “hak” olduğu Güzelhisârî Mustafa Efendi metninin ilâvesi olmuştur. Bazı nüshalarda⁴⁴⁴ “لا تفنيان” yerine “لا

⁴⁴⁰ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 27a.

⁴⁴¹ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 167a.

⁴⁴² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18a (Ebû Hanîfe, *el- Fıkhu'l-ekber*, 75).

⁴⁴³ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 27b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 170a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 17b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 167a.

⁴⁴⁴ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 18a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 167a.

”يَفْنِيَانِ” gelmiştir. Bir nüshada⁴⁴⁵ ”اليوم” kelimesi sehven unutulmuştur çünkü ”şimdiki halinde” olarak tercüme edilmiştir.

446 ولا تموت الحور العين أبداً

“Yani cennette olan huriler dahi ebeden ölmezler ve asla fani olmazlar.”

Bazı nüshalarda⁴⁴⁷ ”ولا يموت” fiili sehven olsa gerek ”ولا يموت” ve bazı nüshalarda⁴⁴⁸ da ”والعين” kelimeside ”والعين” olarak yazılmıştır. Metne, ”Asla fani olmazlar” cümlesi ilâve edilerek anlam pekiştirilmiştir. Cümlede geçen ”dahi” kelimesi ”de” bağlacı anlamındadır.⁴⁴⁹

450 ولا يفني عقاب الله تعالى أبداً و لا ثوابه سرمداً.

“Yani Allah Teâlâ’nın azabı ve ıkâbı dahi ebeden fani olmaz ve sevabı dahi ebeden fani olmaz.”

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda⁴⁵¹ ”ولا ثوابه” ibaresinin başındaki ”لا” edatı ve ”الله تعالى” ifadesinden sonra ”ebeden” mânasındaki ”أبداً” kelimesi bulunmamıştır. Tercümede ”ikâb” kelimesine açıklayıcı bir de ”azap”ı ilâve etmiştir.

452 والله تعالى يهدي من يشاء فضلاً منه، ويضِلُّ من يشاء عدلاً منه،

“Yani Allah Teâlâ dilediği kuluna hidayet eder”

Ve maksuduna yol gösterir, kendinden ve keramen ve ihsanen.

“Ve dilediğine dalâlet verir adlen.”

Bir nüshada⁴⁵³ ”فضلاً منه” yerine ”فضلاً” yazılmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, tercümenin arasında bir açıklama cümlesi girmiştir.

⁴⁴⁵ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 167a.

⁴⁴⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75-76).

⁴⁴⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 27a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 170a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 167a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 17a.

⁴⁴⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 170a.

⁴⁴⁹ Osmanlıca Sözlükler, ”Tüm Maddeler”, Erişim: 20 Şubat 2019, <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-11846.html>.

⁴⁵⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76).

⁴⁵¹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 27b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 27a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 167a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 17b.

⁴⁵² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76).

⁴⁵⁴ وإِضْلَالُهُ خِذْلَانُهُ، وَتَفْسِيرُ الْخِذْلَانِ: أَنْ لَا يُوَفَّقَ اللَّهُ الْعَبْدَ عَلَى مَا يَرْضَاهُ،

“Yani Allah Teâlâ’nın kuluna gelen zılalet hızlandırdılar. Hızlanın mânası odur ki Allah Teâlâ razı olduğu nesneye kulu vasıl etmemektir ve ona terk-i dalâlettir. Bu ma’ni Allah Teâlâ’nın adlidir.”

Karşılaştırılan metinde ve bir nüshada⁴⁵⁵ “يُوَفَّقُ” kelimesi “يُوَفَّقُ” şeklinde yer almış ve “لَا يُوَفَّقُ” ifadesinden sonra “الله” lafzı yazılmamıştır. Ayrıca bazı nüshalarda⁴⁵⁶ cümlelerin sonuna “Allah Teâlâ’dan adlidir” mânası verilen “وَهُوَ عَدْلٌ” kısmı ilave edilmiş, cümledeki “على” yerine “إلى” harf-i cerri getirilmiştir. Diğer nüshalarda⁴⁵⁷ cümle sonuna “وتفسير” eklenmiştir. Bir nüshada⁴⁵⁸ “وتفسير” kelimesi yerine “وتعريف” yazılmıştır. Metin yorum katılarak tercüme edilmiş ve bu cümleler, aralara serpiştirilmiştir.

⁴⁵⁹ وكذا عقوبة المخذول على المعصية.

“Yani âsiye ve müşrike ukubet dahi Allah Teâlâ’nın adlidir.”

Allah’ın razı olduğu şeye muvaffak olmayı hak etmeyen, mânasındaki mahzûl kelimesi “âsi ve müşrik” olarak çevrilmiştir. Hızlan terimi ile aynı kökten gelen bu kelime, sözlüklerde “hor, hakir, perişan, rüsva” gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁶⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de “mahzûl” kelimesi insan onuruna yakışmayan ve onu kula kul olma seviyesine düşüren şirkten söz edilirken “Allah’tan başkasına tapınan kimsenin kınanmış ve kendi başına terkedilmiş” durumunu anlatır.⁴⁶¹

⁴⁵³ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 170b.

⁴⁵⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18b (Ebû Hanîfe, *Fıkhü'l-ekber*, 76).

⁴⁵⁵ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87a.

⁴⁵⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 27b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 170b.

⁴⁵⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 28a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 27a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 170b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 167a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 17b.

⁴⁵⁸ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 170b.

⁴⁵⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76).

⁴⁶⁰ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 20 Şubat 2019, <https://www.lugatinaci.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-13074.html>.

⁴⁶¹ (Kelimenin geçtiği âyet: el-İsrâ 17/22) İlyas Çelebi, “Hızlan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17: 419.

⁴⁶²ولا يجوز إنَّ الشيطانَ يسَلتَ الإيمانَ مِنَ العبدِ المؤمنِ جبراً وقهراً ،

“Yani câiz değildir ki diyoz tahkik: şeytan aleyh müminden abd-ı iman cebren ve kahren alır. Yani böyle demek câiz değildir.”

Metindeki “يسَلتَ” fiili “يسَلْبُ” yerine sehven bu şekilde yazılmış olmalıdır. Karşılaştırılan metinde ve bir nüshada⁴⁶³ “ولا يجوز” ibaresinden sonra “أَنْ نَقُولَ” eklenmiş ve bir nüshada⁴⁶⁴ “جبراً وقهراً” kelimeleri sıralamada yer değiştirmiştir. Bazı nüshalarda⁴⁶⁵ “ولا يجوز” ibaresinden sonra “أَنْ يَقُولَ” eklenmiş, bazı nüshalarda⁴⁶⁶ cümle sonundaki “جبراً” yer almamış ve bir nüshada⁴⁶⁷ “يسَلتَ” yerine “يسَلْبُ” geçmiştir. Bir nüshada⁴⁶⁸ ise “جبراً” kelimesi metin kısmında ve tercümede yer almamıştır.

⁴⁶⁹ولكنْ نَقُولُ: العبدُ يَدُ الإيمانَ فحينئذٍ يسَلْبُ منه الشيطانُ.

“Yani lâkin biz deriz ki abd-i mümin imanını ihtiyarıyla terk eder. Dahi şeytan ondan imanını ondan alır.”

Metindeki “يَدُ”⁴⁷⁰ fiili sehven “يَدُ” olarak yazılmıştır. Karşılaştırılan metinde “يسَلْبُ” fiili “يسَلْبُهُ” şeklinde zamirli olarak gelmiştir. Tercümedeki “ihtiyarıyla” kelimesinin metinde karşılığı yoktur, açıklama olarak eklenmiştir ve ikinci cümlede “ondan” kelimesi bir kelime ara ile iki kez kullanılmıştır.

⁴⁷¹وسؤالٌ منكرٍ ونكيرٍ حقٌّ كائنٌ في القبرِ، وإعادةُ الروحِ إلى جسدِ في قبره حقٌّ.

“Yani kabirde Münker ve Nekir suali haktır ve meyyiti kabre konulduktan ruhu insan cesedinden alakayı kestikten sonra yine kabirde

⁴⁶² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 76).

⁴⁶³ “أَنْ نَقُولَ” yerine “أَنْ يَقُولَ” geçer (Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87a).

⁴⁶⁴ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 167b.

⁴⁶⁵ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 27b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 19a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 167b.

⁴⁶⁶ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 28a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171a.

⁴⁶⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87a.

⁴⁶⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87a.

⁴⁶⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18b-19a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 76).

⁴⁷⁰ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 2ba; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 27b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 167b.

⁴⁷¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 19a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 76).

cesedine girip Münker ve Nekir sualı ve cevabı tamam oldukça geri meyyit olması haktır.”

Bu zikri olan nesne gerek cümlesi haktır ve sıdktır. Bir türlü dahi değildir.

Karşılaştırılan metinde ikinci cümledeki “العبيد” yerine “جسد العبيد” olarak yazılmıştır. Bir nüshada⁴⁷² “فحينئذ” yerine “مح” yer almıştır ki sehven olsa gerektir. Bir nüshada⁴⁷³ ilk cümledeki “حق” sehven unutulmuştur çünkü tercümede mevcuttur. Yorum katılacak çeviri yapılmış ve ayrıca şerh düşülmüştür.

⁴⁷⁴ وضغطة القبر وعذابة حق كائن في القبر الكفار كلهم ولبعض عصات المؤمنين حق و جائز.

“Yani meyyiti kabre konulduktaki o kabir meyyiti sıkarak ba’de azab ve ikâb olur. Bu hal cümle kâfirlere olur. Bazı usât-ı müminine olur. Bu haller cümlesi haktır.”

Bir türlü dahi değildir.

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda⁴⁷⁵ “كائن” kelimesinden sonra “في القبر” ve cümle sonundaki “حق و جائز” ibareleri yer almamış, bununla beraber bir nüshada⁴⁷⁶ “عصات” kelimesi “عصاة” olarak, bazı nüshalarda⁴⁷⁷ “الكفار” kelimesi “للكفار” şeklinde yazılmıştır. Cümle başındaki “sıkma, zor” anlamına gelen⁴⁷⁸ “ضغطة” yerine diğer nüshalarda “ضغطة”⁴⁷⁹ bir nüshada⁴⁸⁰ ise “حفظة” tercih edilmiştir. Bazı nüshalarda⁴⁸¹ cümledeki “كائن في القبر” yazılmamış ancak bu ibareye

⁴⁷² Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87b.

⁴⁷³ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 167b.

⁴⁷⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 19a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76).

⁴⁷⁵ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 29a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87b; 2814, 28a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 18a.

⁴⁷⁶ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 29a.

⁴⁷⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 29a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171b.

⁴⁷⁸ Arapça Türkçe Çeviri, Arapça - Türkçe Cümle ve Metin Çeviri, erişim: 20 Şubat 2019, <https://www.cevirce.com/arapca-turkce>
<https://www.cevirce.com/arapca-turkce>?text=%D8%B6%D8%BA%D8%B6%D8%BA&lang=ar-tr; Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 20 Şubat 2019, <http://www.sozlukceviri.com/turkceceviri.php?engad=arapca>.

⁴⁷⁹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 29a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 28a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 19b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 168a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 18a.

⁴⁸⁰ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87b.

⁴⁸¹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 29a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87b;

karşılık gelecek “asla şüphe yoktur” şeklinde tercüme edilmiştir ve bazı nüshalarda⁴⁸² “في القبر” ve bir nüshada⁴⁸³ “كلهم” ibaresi yer almamıştır. Çevirisini ilâveler katarak yapmıştır. Eserin tercümesinin geneli yalın ve net iken burada kapalı cümleler yer almış ve bazı kelimelerin orijinal halleri tercih edilmiştir.

وكلُّ شيءٍ ذَكَرَهُ الْعُلَمَاءُ بِالْفَارِسِيَّةِ مِنْ صِفَاتِ اللَّهِ تَعَالَى عَزَّ وَجَلَّ فَجَانِزُ الْقَوْلِ بِهِ، سِوَى الْيَدِ بِالْفَارِسِيَّةِ،
484 وَيَجُوزُ أَنْ يُقَالَ (بُرُؤَى خُدَاي) عَزَّ وَجَلَّ.

“Yani her sıfatlar ki ulemâ onlardan haber verip Farisî ile tâbir ederler ve Allah Teâlâ’nın ol sıfatlarını Farisî ile zikrederler. İmdi ol sıfatları Farisî ile demeklik câizdir. Lâkin Farisî ile “el” sıfatını demek câiz değildir. Lâkin yüz sıfatını Farisî ile tâbir câizdir. Mesela ‘berûyı hüda’ [Allah’ın Yüzü] demek câizdir.”

Lâkin “bedesti hüda” demek câiz değildir. İmdi “berûyı hüda” demek câizdir. Amma bizim yüzümüze veya bir gayrı sûrete teşbih etmemek gerektir.

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda⁴⁸⁵ “فجانز” kelimesinden önce “اسمُهُ” ve cümle sonuna “بلا تشبيه ولا كيفية” ibaresi eklenmiştir. Bazı nüshalarda⁴⁸⁶ cümle sonuna sadece “بلا تشبيه” eklenmiştir. “Demeklik” kelimesinin o dönemki bir kullanım şekli olduğu anlaşılmaktadır ki cümlenin akışından “demek” olduğu açıktır.

487 وَلَيْسَ قَرَبَ اللَّهِ تَعَالَى وَلَا بُعْدُهُ مِنْ طَرِيقِ الْمَسَافَةِ وَقِصَرِهَا، وَلَكِنْ عَلَى مَعْنَى الْكِرَامَةِ وَالْهَوَانِ،

“Yani Allah Teâlâ’nın kurbî ve bu’di tul-ü mesafe ve kasr-ı mesafe tarikiyle değildir. Belki keramet ve hevân mânasınadır.”

Keramet demek ululuktur, hevân demek horluktur.

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda⁴⁸⁸ “المسافة” yerine “طول المسافة” şeklinde yazılmıştır. Bir nüshada⁴⁸⁹ cümle başında “وليس” yoktur. “Ululuktur”

Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 168a.

⁴⁸² Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 28a.

⁴⁸³ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171b.

⁴⁸⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 19a-19b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 76).

⁴⁸⁵ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 29a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 28b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 168a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 18b.

⁴⁸⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 172a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 19b.

⁴⁸⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 19b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 76).

kelimesi yazılırken “ulu-” ifadesi satır sonuna gelmiş, cümlenin tamamı sığmayınca alt satıra tekrar “ululuk” şeklinde kelimenin bütünü yazılmıştır. Metin birebir tercüme edilmiş, metinde geçen “keramet ve hevân” kelimeleri Güzelhisârî Mustafa Efendi tarafından ayrıca izah edilmiştir.

⁴⁹⁰المطیع قریب منہ بلا کیف، والعاصی بعیذ منہ بلا کیف. والقرب والبعد والإقبال یقع علی المناجی.

“Yani Allah Teâlâ’nın muftı kullara Allah Teâlâ’ya yakındırlar ve âsi kulları Allah Teâlâ’dan ıraktırlar. Amma bu yakınlık, ıraklık bilâ keyfindir. Niteliksizdir. Bu yakınlık ve ıraklık Allah Teâlâ’ya müteveccih ve müteferriğ olan kula göredir ve illâ Allah Teâlâ’ya nazar kurb ve bu’d ve ikbâl ve idbâr yoktur.”

Karşılaştırılan metinde “بعیذ منہ” yerine “بعیذ عنہ” yazılmıştır. Bir nüshada⁴⁹¹ “والعاصی بعیذ منہ بلا کیف” ibaresi sehven unutulmuştur çünkü tercümesi mevcuttur. Cümledeki “المناجی” kelimesi, “teveccüh eden, yönelen⁴⁹² ve üstün, mümtaz, kurtulmuş⁴⁹³ gibi anlamlara gelen “müteveccih ve müteferriğ” olarak çevrilmiştir. Çevirideki “nazar” kelimesi “nazaran, göre”⁴⁹⁴ anlamlarında olsa gerekir.

Metindeki “yönelme, yaklaşma, teveccüh, rağbet, arzu”⁴⁹⁵ gibi anlamlara gelen “ikbal” kelimesi tercümede orijinal hali ile alınmış, ona zıt olarak kullanılan “geri çekilme, kaçış, düşkünlük, bahtsızlık”⁴⁹⁶ anlamlarına gelen “idbar” kelimesi ise ilave edilmiştir.

⁴⁸⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 172a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 19b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 168a.

⁴⁸⁹ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 172a.

⁴⁹⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 19b (Ebû Hanîfe, *el- Fıkhü 'l-ekber*, 76).

⁴⁹¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88a.

⁴⁹² Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 20 Şubat 2019, <https://www.lugatinaci.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-12592.html>.

⁴⁹³ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995, 679.

⁴⁹⁴ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 20 Şubat 2019, <https://www.lugatinaci.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-16591.html>.

⁴⁹⁵ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 20 Şubat 2019, <https://www.kamusiosmani.net/osmanlica-sozluk-3709-nedir-anlami.html>; Mutçalı, *Dağarcık*, 686.

⁴⁹⁶ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 20 Şubat 2019, <https://www.kamusiosmani.net/osmanlica-sozluk-2515-nedir-anlami.html>; Mutçalı, *Dağarcık*, 257.

⁴⁹⁷وكذلك جوارُهُ في الجنة والوقوفُ بينَ يديَّ

“Yani cennette kul Allah Teâlâ’nın komşusu olurdurlar ve kıyamette Allah Teâlâ’nın önünde divanında dururdurlar.”

Bu sözler câizdir ve vâkidir amma mânası değildir. İlmî Allah Teâlâ’ya havale olunur. Bilâ keyfindir.”

Karşılaştırılan metinde ve diğer nüshalarda⁴⁹⁸ “يديَّ” yerine “يَدَيْهِ” zamirli ve “الجنة” yerine “الجنة” zamirsiz olarak getirilmiş ve cümle sonuna “بلا كيف” yazılmıştır. Çeviride bu kısım “bilâ keyfin” şeklinde olduğu gibi alındığına göre metinde unutulduğu söylenebilir. “يَدَيْهِ” kelimesin sonundaki zamir de yazılmamıştır. Çeviride “kul” tekil öznesine çoğul fiil getirilerek cümlenin insacamı bozulmuştur. Bu kısma kısa bir şerh düşülmüştür.

⁴⁹⁹والقرآنُ مَنْزَّلٌ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ تَعَالَى وَهُوَ فِي مَصَاحِفِ مَكْتُوبٌ،

“Yani Kur’an, Hazreti Resul’ün üzerine indirilmiştir ve mushaflarda yazılmıştır.”

Karşılaştırılan metinde “Hazreti Resul” şeklinde çevrilen “رسولِ اللَّهِ تَعَالَى” yerine “رسولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” yazılmıştır.

⁵⁰⁰وآيَاتُ الْقُرْآنِ فِي مَعْنَى الْكَلَامِ كُلِّهَا مُسْتَوِيَةٌ فِي الْفَضِيلَةِ وَالْعِظَمَةِ.

Yani Kur’an-ı Azîm, Allah Teâlâ’nın kelâmıdır “ve âyât-ı Kur’an, Allah Teâlâ’nın kelâmı olmaktır. Beraberdır ve fazilette ve azamette beraberdır.”

Tercüme, metinde olmayan bir cümleyle başlamıştır ve tercümedeki ikinci cümlede iki kez “beraberdır” geçerek insicam gözetilmemiştir.

⁴⁹⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76).

⁴⁹⁸ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 29b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 29a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 172b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 168b.

⁴⁹⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76).

⁵⁰⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76).

إلا أنّ لبعضها فضيلة الذكر وفضيلة المذكور مثل آية الكرسي لأنّ المذكور في جلال الله تعالى وعظمته⁵⁰¹ وصِفَتُهُ، فاجتمعت فضيلتان: فضيلة الذكر، وفضيلة المذكور،

“Yani illâ yoktur, var ki bazı âyette iki fazilet vardır. Biri fazilet-i zikirdir ve biri fazilet-i mezkûrdur. Âyete'l-kürsî gibi. Zira bu âyette Celâl Allah ve Azamet-i Zât ve sıfat zikrolunmuştur. Öyle olsa bu âyette hem fazilet zikri vardır ve hem fazilet-i mezkûr vardır.”

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda⁵⁰² “في جلال الله” yerine “فيها جلال الله” kullanılmış ve “المذكور” ise “الذكر” şeklinde yazılmıştır. Bununla beraber bazı nüshalarda⁵⁰³ “فاجتمعت” ibaresinden sonra “فيها” eklenmiştir. Bir nüshada⁵⁰⁴ “وفضيلة” ibaresi unutulmuştur. Metinde “فضيلتان” ibaresi sehven “فضلتان” şeklinde kayda geçmiştir.

⁵⁰⁵ولبعضها فضيلة الذكر فحسب مثل قصية الكفار وابليس وليس للمذكور فيما فضل

“Yani lâkin bazı âyât-ı kerîmede ancak fazilet-i zikir vardır. Onda mezkûrun fazileti yoktur. Ol şol âyetler gibidir ki onda İblîs veya küffâr zikir olunmuş ola.”

Ve onlara benzer her ne ki var ise.

Metinde “قصية” kelimesi “قصّة” yazılması gerekirken sehven böyle yazılmıştır. Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda⁵⁰⁶ “وابليس” kelimesi yer almamış ve bununla beraber bazı nüshalarda⁵⁰⁷ cümle sonuna “وهم الكفار” ilavesi yapılmıştır. Bir nüshada⁵⁰⁸ ise “ولبعضها فضيلة الذكر” kısım unutulmuştur. Birebir bir çeviridir, denilebilir.

⁵⁰¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76).

⁵⁰² Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 30a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 172b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 169a.

⁵⁰³ (“فيها”) Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 30b); Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 30a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 172b.

⁵⁰⁴ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88b.

⁵⁰⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76-77).

⁵⁰⁶ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 31a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 30b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 23b.

⁵⁰⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 30a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 169a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 19b.

⁵⁰⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88b.

⁵⁰⁹وكذلك الأسماء والصفات كلها مستوية في الفضيلة والشرف.

“Yani Allah Teâlâ’nın sâir sıfatları ve esmâları dahi şerefte ve azamette ve fazl-ı kibriyâda beraberlerdir. Asla mabeynlerinde fark yoktur.”

Metinde satır sonuna gelen “وكذلك الأسماء” ifadesinin “وكذلك الأ” kısmını yazdıktan sonra ikinci kelimenin tamamını yeniden alt satıra kaydetmiştir. Bütün metinde birkaç kez böyle bir durumla karşılaşmıştır. Karşılaştırılan metinde ve bir nüshada⁵¹⁰ “والصفة” kelimesi “والصفات” şeklinde kaydedilmiş, bununla beraber diğer nüshalarda⁵¹¹ “في الفضيلة والشرف” yerine “في العظمة والفضل” yazılmış ve bazı nüshalarda⁵¹² da cümle sonuna “لا تفاوتَ بينهما” ibaresi eklenmiştir. Metinde “في العظمة” olmamasına rağmen “azamette” şeklinde tercüme yansımıştır. Fazla kullanılmamakla beraber, “iki şeyin arası” anlamında⁵¹³ “mabeyn” kelimesi çeviride kullanılmıştır.

⁵¹⁴والدا رسول الله عليه السلام لا ماتا على الكفر وعمّة ابو طالب لا ماة كافراً

“Yani Rasûlullah’ın babası ve anası küfür üzere ölmediler ve emmisi Ebû Tâlib küfür üzere ölmedi.”⁵¹⁵

Karşılaştırılan metinde olmayan tek ibare burasıdır. Hz. Peygamber’in ebeveyni hakkında ilk müstakil eser Ehl-i sünnet ulemâsından İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) tarafından telif edilen *er-Risâletü’l-beyâniyye fî hakkı ebeveyni’n-Nebî* adlı eseridir. “*Ebeveyn-i Resûl*” risâleleri geleneğinde altı müstakil risâle ile bu konuda en fazla eser sahibi Celâleddin es-Süyûtî’dir (ö. 911/1505) ki bu gelenek Osmanlı

⁵⁰⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 77). Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 173a.

⁵¹⁰ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 31b.

⁵¹¹ “في العظم والفضل” Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 31b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 30b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 173a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 24a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 20a.

⁵¹² “لا تفاوتَ بينهما” Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 31b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 169b.

⁵¹³ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 20 Şubat 2019, <https://www.kamusiosmani.net/osmanlica-sozluk-14203-nedir-anlami.html>.

⁵¹⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20b.

⁵¹⁵ Diğer nüshalarda “لا ماة ve لا ماتا” fiilleri “مات ve ماتا” şeklinde olumlu yapıda gelmiştir (Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 31b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 31a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 173b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 24a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 169a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 20a.

ulemâsı ve tasavvuf çevrelerinde devam etmiştir. İbnü'l-Cezerî'den etkilenen Süyûtî, bu risâlelerinde Hz. Peygamber'in ebeveyninin ehl-i necat olduğunu belirtir.⁵¹⁶

XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı'da ortaya çıkan Kadızâdeler-Sivasîler hareketi arasında geçen tartışma konularından biri de bu meseledir ki; Kadızâdeler, ebeveyn-i resulün küfür üzere öldüğünü; Sivasîler, küfür üzere ölmediğini söylüyorlardı.⁵¹⁷ Âlimlerin yaşadığı devre yakın bu zamandaki olaylar, âlimlerin devrinde de gündemini koruyor olabilir.

Buna ilâveten yazım hatasının yani “mâ mââtû” ifadesindeki iki “mâ”dan birinin yazılmasının unutulmuş olması eserlerde bahsi geçen bir husustur.⁵¹⁸ Ebû Hanîfe'nin vefatından yüzyıllar geçmesine rağmen Hz. Peygamber'in ebeveyni hakkındaki ilk eserin müellifi olan İbnü'l-Cezerî'nin XV. yüzyılda yaşaması ve Güzelhisârî Mustafa Efendi metninde ilâve olunan tek cümlenin bu olması ibarenin *Fikhü'l-ekber*'e sonradan dahil edildiği tezine bir katkıdır.

Yine bu risâlede “Ebû Tâlib'in küfür üzere ölmediği” ifadesi yer almaktadır. Ebû Tâlib'in boykotta inananlarla beraber Hz. Peygamber'in, Ebû Tâlib mahallesinde onun etrafında toplandığı ve Mekke döneminde vefat edene kadar bu koruyuculuğunu sürdürdüğü⁵¹⁹ Ehl-i sünnet ulemâsı arasında ortak bir kanaattir. Ancak asıl mevzu, bu ifadelerin *Fikhü'l-ekber*'de olup olmadığıdır ki Güzelhisârî Mustafa Efendi, eserinde yer vererek bir yönü ile Osmanlı ulemâlarının geleneğini sürdürmüştür. Eserin genelinde takip edilen bir yol olarak bu cümle ile ilgili bir açıklamaya gidilmemiştir.

وقاسم طيب وعبد الله وإبراهيم كانوا بتي رسول الله عليه وسلم،⁵²⁰

“Yani Kâsım ve Tayyib ve Abdullah ve İbrâhim Rasûlullah'ın oğullarıdır.”

⁵¹⁶ Recep Önal, “Hz. Peygamber'in Anne-Babasının Dinî Konumu ve Ebeveyn-i Resûl Risâleleri (Mustafa Akçay, Yeni Akademi Yay, İzmir 2005, 309 s, Kitap Tanıtımı)”, *Kelâm Araştırmaları* 9:1 (2011): 416, 417.

⁵¹⁷ İlyas Çelebi, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Kelamcıları ve Beyâzizâde Ahmed Efendi'nin Kelam İlmindeki Yeri”, *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi* 10-12: (1998): 106-107.

⁵¹⁸ Mustafa Akçay, “Hz. Peygamber'in Anne-Babasının (Ebeveyn-i Resul) Dini Konumuna Dair Ebû Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2009): 16.

⁵¹⁹ Geniş bilgi için bk. Ethem Ruhi Fırlı, “Ebû Tâlib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 237-238.

⁵²⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 77).

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda⁵²¹ “طَيِّبٌ وَعَبْدُ اللَّهِ” yerine “وَطَاهِرٌ” ve bazı nüshalarda⁵²² ise “طَيِّبٌ وَعَبْدُ اللَّهِ” yerine sadece “طَيِّبٌ” yazılmıştır ki isimler bu farklılıkları ile pek çok eserde yer alırlar.

⁵²³وَفَاطِمَةُ وَرُقَيَّةٌ وَزَيْنَبُ وَأُمُّ كَلْثُومٍ كُنَّ بِنَاةَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَضِيَ عَنْهُنَّ.

“Yani Fâtıma ve Rukiyye ve Zeyneb ve Ümmü Külsûm Rasûlullah’ın kızları oldular.”

Yani kızlarıdır.

Karşılaştırılan metinde ve diğer nüshalarda⁵²⁴ “كُنَّ بِنَاتٍ” yerine “كُنَّ بِنَاةً” olarak yazılmış ve cümle sonuna “وَرَضِيَ عَنْهُنَّ” ilave edilmiştir.

وَإِذَا أَشْكَلَ عَلَى الْإِنْسَانِ شَيْءٌ مِنْ دَقَائِقِ عِلْمِ التَّوْحِيدِ فَاتَّهَ بِبِنَاةٍ لَيْسَ لَهُ أَنْ يَعْتَقِدَ فِي الْحَالِ مَا هُوَ الصَّوَابُ عِنْدَ اللَّهِ
⁵²⁵تَعَالَى إِلَى أَنْ يَجِدَهَا عَالِمًا فَيَسْأَلُهَا مَا أَشْكَلَ عَلَيْهِ،

“İlm-i tevhitten bir mesele bir müminin üzerine lâzım kaçan müşkil olup onu fethedip der ki, ki ne kadir olmasa imdi layık oldur ki Allah Teâlâ katında ahsen ne ise ona itikad ede.”

Mesela diye ki “Ya Rabbi! Bu mesele Sen’in katında nice ise öylece iman getirdim” diye. Ta ki bir âlim-i rabbânî ve esrâr-ı subhânîye vâkıf kimseyi buluncaya dek say’ ide. Ba’dehû bir âlim bulduk da asla tevakkuf etmeyip ol müşkilini ona söyleyip ve fetvasını ala.

Karşılaştırılan metinde ve bazı nüshalarda⁵²⁶ “أَنْ يَجِدَهَا” ibaresine “ها” ve cümle sonundaki “ما اشكل عليه” kısmı eklenmemiştir. Metnin tamamına yakını yalın ve anlaşılır bir şekilde tercüme edilmişken burada bu durum gerçekleşmemiştir. Ancak genel duruma göre uzun denilebilecek açıklamada kapalılık giderilmiştir.

⁵²¹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 31a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 173b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 170a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 20b.

⁵²² Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 31a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 24b.

⁵²³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 21a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 77).

⁵²⁴ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 32a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 31a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 173b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 170a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 20b.

⁵²⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 21a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 77).

⁵²⁶ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 32a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 174a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 170a.

⁵²⁷ وَلَا يَسْعُهُ تَأْخِيرُ الطَّلَبِ، وَلَا يُعْذَرُ الْوَقُوفُ فِيهِ وَيَكْفُرُ إِنْ وَقَفَ.

“Yani ol ma’kule âlimi arayıp bulmakta, tehir etmekte vus’at yoktur ve ol âlimi bulup da müşkilini danışmayıp tevakkuf etmek dahi yoktur. Eğer tevakkuf ederse kâfir olur neûzübillâh teâlâ.”

Karşılaştırılan metinde ve bir nüshada⁵²⁸ “الوقوف” yerine “بالوقف” yazılmıştır. Tercümede kullanılan “وسعت” kelimesi “genişlik”⁵²⁹ anlamındadır.

⁵³⁰ وَخَبِرَ الْمَعْرَاجِ حَقًّا، وَمَنْ رَدَّهُ فَهُوَ مَبْتَدِعٌ وَضَالٌّ.

“Yani resulün m’iracı hayr-ı haktır ve bir kimse bunu red eylese yani bu haberi kabul etmese o kimse mübtedîdir ve azgındır.”

Ehl-i sünnet değildir.

Karşılaştırılan metinde ve diğer nüshalarda⁵³¹ “مبتدِعٌ و ضالٌّ” kelimeleri arasındaki “و” “ve” bağlacı getirilmemiştir. Bir nüshada⁵³² “وضالٌّ” ibaresi geçmemiştir. Tercümede “مبتدِعٌ” kelimesi aynen “mübtedî” olarak karşılık bulmuştur ki ehl-i bid’at anlamındadır. Şerhte “azgın” anlamı verilen “ضالٌّ” kelimesi ise “yolunu kaybetmiş, doğru yoldan çıkmış, bâğî”⁵³³ gibi anlamlara gelmektedir. Tercümeden sonra mi’racı reddedenin “Ehl-i sünnet” olmadığı şerhi düşülmüştür.

و خُرُوجُ الدَّجَالِ، وَ يَأْجُوجُ وَمَأْجُوجُ، وَ طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا، وَ نَزُولُ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنَ السَّمَاءِ،
⁵³⁴ وَسَائِرِ عِلَامَاتِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ عَلَى مَا وَرَدَتْ بِهِ الْأَخْبَارُ الصَّحِيحَةُ حَقًّا وَكَانِيْنًا،

“Yani deccâlin çıkması ve ye’cûc ve me’cûc çıkması ve güneşin mağripten doğması ve İsa’nın gökten inmesi vesâir kıyamet alâmetleri ki ol

⁵²⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 21a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 77).

⁵²⁸ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 24b.

⁵²⁹ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, Erişim: 22 Şubat 2019, <https://www.turkcelugat.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-18675.html>.

⁵³⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 22a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 77).

⁵³¹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 32b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 32a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 174b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 25a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 21a.

⁵³² Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 170b.

⁵³³ Osmanlıca Sözlükler, “Tüm Maddeler”, erişim: 20 Şubat 2019, <https://www.kamusiosmani.net/osmanlica-sozluk-15467-nedir-anlami.html>; <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-16833.html>.

⁵³⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 22a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 77).

alâmetlerin hakkında haber-i sahih vârid olmuştur ve haberlerle bilinmiştir, cümlesi haktır ve olucudur.”

Karşılaştırılan metinde “حَقٌّ وَكَائِنٌ” kelimeleri arasındaki bağlaç bulunmamış ve “علامت” kelimesi “عَلَامَاتٍ” çoğul hali ile getirilmiştir. Bir nüshada⁵³⁵ ise “عيسى عليه” kelimesinin devamına “وعلي سائر الانبياء” eklenmiş, ancak tercümede karşılık bulmamıştır. Çeviride “alâmetler” olarak karşılık bulmuş bu kelime, metinde sehven “علامت” olarak yazılmış olsa gerektir. Metindeki pek az yazım yanlışından birisi olarak “وخرج” kelimesindeki “خ” harfinin noktasız yazılmıştır.

⁵³⁶والله تعالى يهدي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.

“Yani Allah Teâlâ, hâdîdir. Dilediği kuluna hidayet eder, sırât-ı müstekîmine. Sırât-ı müstekîm diye Kur’an yoludurlar.”

Yani Kur’an hükmü ile amel nasib ede Ya Hâdî.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, bir dua cümlesi şerh düşmüş ve akabinde yine bir dua cümlesi ile eserini nihayetlendirmiştir. Dua şöyledir:

اللهم يسر لنا بلفظك

“Cümlemizi esrarına vâkıf eyleye, amin.”

⁵³⁵ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 175a.

⁵³⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 22a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 77).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜZELHİSÂRÎ MUSTAFA EFENDİ’NİN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

Ebû Hanîfe’ye nisbet edilen akaid risâleleri Ehl-i sünnet anlayışının günümüze ulaşan temel kaynakları arasındadır. Onun risâlelerinin belirgin özelliği muhtasar oluşudur. Bunun Ebû Hanîfe’nin bilinçli bir tercihi olduğu⁵³⁷ anlaşılmaktadır. Bu bölümde Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin itikadî görüşleri ele alınmıştır.

Metnin Arapça’sı yazıldıktan sonra âlimin *Tuhfetü’n-Nebî* adlı *Fıkhü’l-ekber* şerhinin tercümesi tırnak işareti içinde verilmiş, ardından da şerhi yer almıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin *Tuhfetü’n-Nebî* adlı *Fıkhü’l-ekber* şerhinde Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki risâle esas alınarak tercüme ve şerhler, mevcut diğer yedi nüsha ile karşılaştırılmış ve genel bir kanaat belirtilmiştir. Metinde yer alan telaffuz olarak günümüz Türkçe’sine uymayan, “emmâ, beyn, “o” anlamında ol, ebeden, diyoz, ehad” gibi kelimeler geçtiği şekliyle verilmiş ve eski Türkçe bazı kelimelerin mürâdifleri köşeli parantezle belirtilmiştir.

⁵³⁷ Eğer uzatma endişesi ve senin için gereğinden çok açıklama yapma durumu olmasaydı cevaplandıracağım hususlarda daha çok bilgi verirdim (Nu’mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *Âlim ve’l-Müteallim, İmam-ı Azam’ın Beş Eseri* içinde, trc. Mustafa Öz, (İstanbul: İfav Yayınları, 2015), 7.

1. İMAN ANLAYIŞI

Bu kısımda Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin *Fıkhü'l-ekber*'i konu edinen risâlesi kapsamında onun; iman tanımı, iman esasları, iman-amel ilişkisi ve imanî diğer konulara yaklaşımları ele alınmıştır. *Fıkhü'l-ekber*'in iman bahsinde insan fitratına değinildiği için insan ve fitratı başlığının konulması uygun bulunmuştur.

1.1. İnsan ve Fitratı

Allah'ın insanoğlunu Hz. Âdem'in sulbünden, onun için belirlediği bir şekilde yaratması olarak tanımlanan⁵³⁸ fitrat kelimesi ile aynı kökten gelen “Fâtır” bir sûrenin ismi olmuş ve bu kelime bir yerde⁵³⁹ “fitrat” olmak üzere değişik formlarda Kur'ân-ı Kerîm'de yer almıştır. Bu âyet ve bu mevzudaki hadis⁵⁴⁰ ile değerlendirildiğinde Ebû Hanîfe'nin konuyu akaide dahil etmesindeki mâna anlaşılmaktadır. Oysa bu mevzu, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) takipçilerinden ne Tahâvî⁵⁴¹ (ö. 321/933) ve ne de Ömer en-Neseî'nin⁵⁴² (ö. 537/1142) akaid risâlelerinde mevcuttur.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan fitratla ilgili kısımları Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

أُخْرِجَ ذَرِيَّةَ بَنِي آدَمَ مِنْ صُلْبِهِ، فَجَعَلَهُمْ عَقْلَاءَ. فَخَاطَبَهُمْ وَأَمَرَهُمْ وَنَهَاَهُمْ

فَأَقْرَأُوا لَهُمْ بِالرَّبُّوبِيَّةِ

فَكَانَ ذَلِكَ مِنْهُمْ إِيمَانًا، فَهُمْ يُولَدُونَ عَلَى تِلْكَ الْفَطْرَتِ،

وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ بَدَلًا وَغَيْرَ، وَمَنْ آمَنَ وَصَدَّقَ ثَبَتَ وَدَاوَمَ عَلَيْهِ

وَلَمْ يُجْبَرْ أَحَدًا مِنْ خَلْقِهِ عَلَى الْكُفْرِ وَلَا عَلَى الْإِيمَانِ

⁵³⁸ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1300/1883), 5: 56-57; ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l-Arûs*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1306/1889), 3: 471.

⁵³⁹ “Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değışme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler” (el-Rum 30/30).

⁵⁴⁰ “Her çocuk fitrat üzere doğar. Çocuğı anne ve babası Yahudileştirir veya Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir. Tıpkı hayvanın doğurunca, azaları tam olarak yavru doğurması gibi. Siz kesmezden önce, kulağı kesik olarak doğmuş hayvana rastlar mısınız?” Buhârî, “Cenâ'iz”, 80, 93; Müslim, “Kader”, 22.

⁵⁴¹ Ziya Erdiñ, “İlk Dönem Akaid Eserlerinin Temel Nitelikleri: el-Fıkhü'l-ekber İle el-Akidetu't-Tahaviyye Örneğı”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 10/2(2012): 310.

⁵⁴² Mevlüt Özler, “İki Akaid Metni: el-Fıkhü'l-ekber İle en-Neseî Akâidi'nin Muhteva Açısından Mukayeseli Bir Tahlili”, *Atatürk Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi* 14(1999): 56.

فَكَفَرَ مَنْ كَفَرَ بِفَعْلِهِ وَإِقْرَارِهِ وَإِنْكَارِهِ وَجُودِهِ بِخِذْلَانِ اللَّهِ تَعَالَى إِيَّاهُ،

وَمَنْ آمَنَ بِفَعْلِهِ وَإِقْرَارِهِ وَتَصَدِيقِهِ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ تَعَالَى إِيَّاهُ وَنَصَرْتَنَا.

وَلَا خَلَقَهُمْ مُؤْمِنًا وَلَا كَافِرًا

وَلَالَكُنْ خَلَقَهُمْ أَشْخَاصًا

خَلَقَ اللَّهُ تَعَالَى الْخَلْقَ سَلِيمًا مِنَ الْكُفْرِ وَالْإِيمَانِ، ثُمَّ خَاطَبَهُمْ وَأَمَرَهُمْ وَنَهَاهُمْ،

وَالْإِيمَانَ وَالْكَفْرَ فَعَلَّ الْعِبَادِ

وَيَعْلَمُ اللَّهُ تَعَالَى مَنْ يَكْفُرُ فِي خَالٍ كَفَرِهِ كَافِرًا فَإِذَا آمَنَ بَعْدَ ذَلِكَ عَلِمَهُ مُؤْمِنًا فِي خَالٍ إِيْمَانِهِ وَاحِبَّهُ مِنْ غَيْرِ

أَنْ تَغَيَّرَ عِلْمُهُ وَصِفَتُهُ

“Yani Allah Teâlâ bu âdemoğullarını Âdem Nebi aleyhi’s-selâmın sulbünden çıkardı ve bunları âkil kıldı ve bunlara ‘ya fülân, ya fülân’ diye hitap etti ve bunlara iman ile ve taat ile emretti ve küfürden ve meâsiden [günahlardan] nehyetti.”

“Bunlar dahi rabbi’l-âlemînin rubûbiyyetini [ilahlığını] ikrar ettiler.”

“Yani onların bu ikrarları onlara iman oldu. Cümlesi ana rahminden vücuda geldiklerinden iman fitratı üzere geldiler.”

“Yani ba’dehû [sonra] kâfir olanlar bu imandan sonra kâfir oldular, imanlarını küfre tebdil ettiler [çevirdiler] ve fitratı hasenelerini tağyir ettiler [değiştirdiler]. Amma mümin muvahhid olanlar ve Resûl-ü Kirâm’ı tasdik edenler kâlû belâda ettikleri imanlarını tasdik ettiler ve onun üzerine daim ve sabit oldular.”

“Yani Allah Teâlâ halkından [yarattıklarından] hiçbir ehada [kimseye] iman ile veya küfür ile cebir etmedi [zorlamadı].”

Her kimse ihtiyarıyla [kendi tercihi ile] kâfir oldular ve ihtiyarıyla mümin oldular.

“Yani kâfir olanlar kendi fiil-i ihtiyarlarıyla kâfir oldular ve inkâr ve cuhûdlarıyla [nankörlükleriyle] kâfir oldular. Allah Teâlâ’nın hızlanıyla kâfir oldular.”

“Yani mümin olanlar kendi fiil-i ihtiyarlarıyla mümin oldular ve ikrar ve tasdikleriyle mümin oldular. Allah Teâlâ’nın tevfiğiyle mümin oldular. Bu iman Allah Teâlâ’dan nusrettir ve hidayettir.”

“Yani Allah Teâlâ bu halâyıkı [yaratılmışları] kâfir yaratmadı ve mümin yaratmadı”

“Yani Allahü Teâlâ halâyıkı eşhas [şahıslar olarak] yarattı.”

Küfürden ve imandan hâlî ve eşhas [şahıslar] yarattı.

“Yani Allah Teâlâ halâyıkı küfürden ve imandan ârî ve salim yarattı ve onlara iman ile ve taat ile emretti ve küfürden ve fısktan menetti, nehyetti.”

“Yani küfür ve iman halâyıkın [yaratılmışların] fiilleridir.”

“Yani Allah Teâlâ kâfiri küfrü zamanında kâfir bilir kaçan, ol kâfir imana gelse mümin bilir ve onu sever ve Allah Teâlâ'nın sıfatı asla tagayyür [değişim] olmaz.”⁵⁴³

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede insan ve fitratı ile ilgili kısımların diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Bazı nüshalarda Hz. Âdem'in lakabı olarak “safıyyullah”⁵⁴⁴ kullanılmıştır.
- “Ve küfürden ve meâsiden nehyetti” cümlesindeki “meâsi” kelimesi yerine kimi nüshada “şek”⁵⁴⁵ kimi nüshada da “fısk”⁵⁴⁶ kelimeleri kullanılmıştır.
- Bazı nüshalarda, “Bu imandan sonra kâfir oldular” cümlesindeki “iman” kelimesine “İslâm”⁵⁴⁷ eklenmiştir.
- Bazı nüshalarda, “İhtiyarıyla mümin oldular” cümlesindeki “ihtiyar” kelimesine “ikrar ve tasdik”⁵⁴⁸ kelimelerini bağlamış, bazı nüshalarda da buna, “Böyle olmaları Allah Teâlâ'nın tevfikeyledir ve nusretiyledir”⁵⁴⁹ cümlesini ilâve etmiştir.

⁵⁴³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 10a-11a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72-73).

⁵⁴⁴ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 10a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 9a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 17a.

⁵⁴⁵ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 71b.

⁵⁴⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 71b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 158b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 9a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 158b; Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Ktp., Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 16a.

⁵⁴⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 14a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 158b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 10a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 158b.

⁵⁴⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 71b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 16b.

⁵⁴⁹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 71b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 17a.

- Bazı nüshalarda, “Allah Teâlâ bu halâyıkı kâfir yaratmadı ve mümin yaratmadı” cümlesindeki “halâyık” yerine “efrâd-ı benî âdem”⁵⁵⁰ [insanoğlunun fertleri] ifadesi kullanılmış ve “kâfir yaratmadı ve mümin yaratmadı” ifadesi yerine de aynı anlama gelen “imandan ve küfürden ârî ve salim yarattı”⁵⁵¹ ibaresi yer almıştır.

- Bir nüshada “küfürden ve fısktan menetti” cümlesinde “fisk” yerine “şek”⁵⁵² kelimesi kullanılmıştır.

- Bazı nüshalarda, “Allah Teâlâ’nın sıfatı asla tagayyür olmaz” cümlesindeki “tagayyür” yerine “mütegayyir” kullanılmış ayrıca cümlenin devamına “ve ilmullah, sıfatullahtır [Allah’ın ilmi, Allah’ın sıfatıdır]”⁵⁵³ ifadesi ilâve edilmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, “yâ fülân” yorumunu yaparak, “elest bezmi”nde Allah Teâlâ’nın insanları tek tek muhatap aldığını ifade ediyor olsa gerektir. Bunun akabinde Kur’an-ı Kerîm’in bildirdiği bir hakikat olarak insan, Allah Teâlâ’nın “rab” oluşunu onaylamıştır.

Metinde geçen “küfürden nehyetti” ifadesindeki küfre Güzelhisârî Mustafa Efendi, günah kelimesinin çoğulu olan meâsi kelimesini eklemiştir. Diğer nüshalarda şüphe anlamında şek ve bir emre olumsuz tepki gösterme anlamında fisk kelimeleri de geçmektedir. Güzelhisârî Mustafa Efendi Allah Teâlâ’nın nehyettiği küfre, müminin uzak durması gereken bu kelimeleri eklemiştir. Günah ve Kur’an’da mümin için kullanılan fisk kelimeleri kişiyi küfre götürecek şeyler olmamasına rağmen bunları ilâve etmesi, onun tarikat kültürünün etkisinde kaldığını göstermektedir. Genel olarak tercüme ve şerh, metnin ana ekseninden uzaklaşmamasına, öz ve yalın olmasına rağmen tasavvufî meyilden tamamen uzak kalamamıştır.

Fıtrat kelimesine metinde olmayan iyilik, güzellik gibi anlamlara gelen Kur’ânî kelime hasene sıfat yapılmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin, insanın doğuştan sahip olduğu özellikleri ifade eden fıtrat kelimesini bu şekilde

⁵⁵⁰ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 14b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 159a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 10a.

⁵⁵¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 17b.

⁵⁵² Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 80b.

⁵⁵³ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 14b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 11a.

nitelendirmesi, insanın özünün iyiliklerle donatılarak yaratılmış olduğuna bir vurgu olsa gerektir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi imanın sonucunun ve gereğinin; muvahhid olmak, ayrıca Hz. Peygamber’i tasdik etmek olduğunu cümle arasına şerh düşmüştür. Şirkin zıddı olarak düşünülebilen İbrâhimî din hanîf inancına sahip olma anlamında muvahhid ifadesi kullanılarak tevhid inancının önemine vurgu yapılmış olmalıdır. Zira devamında Hz. Peygamber’in tasdiki de eklenince ortaya kelime-i tevhid çıkmaktadır. Bu da imanın en temel nüvesidir. Buradan Allah inancı yanında peygamber inancının da fitrîliği ortaya çıkmıştır. Fıtrata yüklenen imana; muvahhid olma ve peygamberi tasdik etme ilâveleri Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin şerhi için, kısa ve öz olmasına rağmen açılım sağlayıcı ve didaktiktir, denilebilir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi *Fıkhu’l-ekber*’de, “Hani rabbın âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir”⁵⁵⁴ âyeti verilmeden dolayı olarak anlatılan konuyu, âyetteki “kâlû belâ” ifadesine atıf yaparak şerhetmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, “cebr”in zıddı olarak “ihtiyar” kelimesine dikkat çekmiştir. Yani insan, “mümin” ve “kâfir” şeklinde seçimini yaparak tercihte bulunduğu mükâfat, ceza gibi kavramlar anlam kazanır. Ebû Hanîfe’nin Allah’ın mümin ve kâfir yerine şahıs olarak yarattığı ifadesini Güzelhisârî Mustafa Efendi ele almış ve şahsı; mümin, kâfir gibi herhangi bir kategorinin altına henüz girmeyen olarak tanımlanmıştır. O halde şahıslar, bunlardan birini tercih edip eyleme geçtiği zaman şahsiyet kazanmıştır, denilebilir.

Küfür ifadesi için sadece ihtiyar yani seçimini yapma kullanılırken imana ikrarıyla ve tasdikiyle şerhi düşülmüştür. Burada Ehl-i sünnet’in genel kabulündeki iman tanımı olan ikrar ve tasdike dikkat çekilmiştir. Ebû Hanîfe, kalp ile tasdiki esas kabul etmekle beraber dilin ikrarının da gerekli olduğunu söylediği düşünüldüğünde, Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin Ehl-i sünnet ve Hanefiliğe olan üstü kapalı vurgusu

⁵⁵⁴ el-Âraf 7/272.

dikkat çekmiştir. Bunlara ilâveten bu imanın yani ikrar ve tasdikın başarıya ulaşması Allah'ın yardımı ile olduğu bazı nüshalardaki ilâvelerle hatırlatılmıştır.

Kişinin seçimi ile olan mümin ve kâfir olma halinde kuldaki değişimin asla Allah Teâlâ'da olmama sebebinin Güzelhisârî Mustafa Efendi, bazı nüshalarda yer alan, “ilmullah sıfatullahtır” veciz ifadesi ile anlatır. *Fıkhü'l-ekber*'de inanca göre sınıflandırmada mümin ve kâfir kategorileri yer alırken Kur'ânî kavramlar olan müşrik ve münafıktan bahsedilmemiştir. Ancak Ebû Hanîfe'nin diğer risâlelerinde⁵⁵⁵ bu kavramlar mevcuttur. Güzelhisârî Mustafa Efendi de *Fıkhü'l-ekber*'e sadık kalarak bu kavramlar dışına çıkmamıştır.

1.2. İmanın Tanımı ve Marifet

İman, müslümanlığın ilk şartı ve her türlü amelinde kişinin hesabı hak edebilmesinin ön koşulu olduğu için kelâmın en mühim konusudur. Çünkü eğer iman yoksa kişinin amellerinin içeriğine bakılmaksızın yargılanacağı bilinmektedir. Kelâmî ilimlerin esası derecesine çıkararak, bir yönüyle böyle önemli bir meseleyi ana gündemi yapmış olmasındandır.

Ebû Hanîfe, tüm eserlerinde tanımını yaptığı imanı kalpteki tasdike bağlamış, imanın yerinin kalp olduğunu söylemiştir. Bununla beraber dilin ikrarını da gerekli görmüştür.⁵⁵⁶ Böylece o, imanın sadece ‘söz’den ibaret olduğu biçimindeki Mürcie iddiasının aksine, ‘tasdik ve ikrar’ olduğunu savunmaktadır.⁵⁵⁷ Bir risâlesinde imanı; tasdik, mârifet, yakîn, ikrar ve İslâm olarak tanımlarken, bununla beraber mevcut lafızların mânasının “kesin bilgi ve inanç” olması yönüyle bir olduğunu söylemiştir.⁵⁵⁸ Başka bir eserinde ise dil ve kalbin birlikteliğindeki lüzumunu âyetlerle⁵⁵⁹ şöyle izah eder: Sadece dilin ikrarı yeterli olsaydı münafıkların mümin olması gerekirdi. Sadece tasdik olsaydı kitap ehlinin mümin olması gerekirdi.⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebvat, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, trc. Mustafa Öz, (İstanbul: İfav Yayınları, 2015), 40; Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, 21, 23; Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, trc. Mustafa Öz, (İstanbul: İfav Yayınları, 2015), 67.

⁵⁵⁶ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 56; Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, 12,13; Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebvat*, 34, 51; Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe, *er-Risâle İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde, trc. Mustafa Öz, (İstanbul: İfav Yayınları, 2015), 60; Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, 65.

⁵⁵⁷ Abdulhamit Sinanoğlu, *-İslam Düşüncesinin İki Kurucu Önderi- İmâm Ebû Hanîfe ve Vâsıl bin Atâ*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 55.

⁵⁵⁸ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, 12,13.

⁵⁵⁹ el- Münâfikûn 63/1; el- Bakara 2/146.

⁵⁶⁰ Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, 65.

Ayrıca dili ile iman edip kalbi ile iman etmeyen Allah Teâlâ katında mümin olamayacağı buna mukabil kalbi ile iman edip dili ile ikrar etmeyen Allah Teâlâ indinde mümin olacağı ayırımı da yapılmıştır.⁵⁶¹

Mârifet ise tefekkür ederek ve derin düşünerek bir şeyin izini sürmek⁵⁶² anlamında kullanılmıştır. Kelâmda yalın halde veya lafzatullahla terkip olarak “mârifetullah” şeklinde Allah’ı tanımak anlamında kullanılır. Aynı zamanda felsefî ve daha ziyade tasavvufî bir kavramdır.

Akaid açısından; Allah’ın bilinmesinden ziyade O’nun varlığına inanmak esastır. Ancak inanmak için bilgi ön aşama olduğundan önce O’nu bilmek, tanımak, sonra tasdik etmek söz konusudur.⁵⁶³ O’nu tanımak, isim ve sıfatlarını öğrenmekten geçer. Bu açıdan mârifet veya mârifetullah aynı zamanda kelâmî bir kavramdır.

Fıkhü’l-ekber’de hem direkt hem de dolaylı olarak “mârifet” kavramı öz bir şekilde yer almıştır. Ebû Hanîfe mârifet kelimesini iman, tasdik, yakîn, ikrar ve İslâm kelimeleri ile aynen adam, insan ve filanca kelimelerinde olduğu gibi eşanlamlı olarak görmektedir.⁵⁶⁴

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü’l-ekber*’de yer alan imanın tanımı ve marifet ile ilgili kısımları Osmanlı Türkçesi’ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

والایمان هو التصديق بالقلب والاقرار باللسان،
ونعرفُ الله تعالى حقَّ معرفتِهِ كما وصفَ نفسه بكتابه الكريم

“Yani iman kalp ile inanıp ve gerçekleşmektir ve diliyle ikrar etmektir.

Bu kitabın evvelinde zikrolunan nesnelere ve bu kitaba yazılan nesnelere cümlesine.

⁵⁶¹ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, 9; 12.

⁵⁶² Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, trc. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, 3. Baskı (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 692.

⁵⁶³ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 4. (İstanbul, İsam Yayınları, 2015), 205.

⁵⁶⁴ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, 12.

“Yani biz Allah Teâlâ’yı hakk-ı mârifetiyle biliriz. Nitekim Allah Teâlâ kendini sıfatıyla Kitâb-ı Kerîm’inde a’nî [yani] Kur’ân-ı Azîm’inde beyân eylediği üzere biliriz.”⁵⁶⁵

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede imanın tanımı ve mârifet ile ilgili kısımların diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Diğer nüshalarda “İman kalp ile inanıp ve gerçekleşmektir” cümlesi yerine, “Yani iman kalp ile inanmaktır”⁵⁶⁶ olarak günümüz Türkçe’sine daha uygun şekilde çevrilmiştir.

- Bazı nüshalarda, “beyan eylediği üzere biliriz” cümlesindeki “beyan” kelimesine “vasf” sözcüğü bağlanmıştır.⁵⁶⁷

Güzelhisârî Mustafa Efendi, “bu kitaba yazılan nesnelere cümlesine” ifadesi ile Ehl-i sünnet akaidinin genel kabulü olarak *Fıkhü’l-ekber*’de yer alan kaideler üzere olmak gerektiğinin önemini vurgulamıştır. Bu durumu eserinin giriş kısmında ayrıntılı olarak izah etmiştir.

Çalışmada esas alınan Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki nüshada yer alan, “gerçekleşmek” kelimesi; kalp ile inanılan bu imanı “gerçekleştirmek” anlamına geliyor olmalıdır. Tercümede geçtiği üzere mârifetin yolunun *Fıkhü’l-ekber*’de ismi geçen Âyete’l-Kürsî ve tevhitte bahsederken yer verdiği İhlâs sûresi gibi Allah’ı vafeden âyetlerle mümkün olacağı vurgusuna Güzelhisârî Mustafa Efendi, herhangi bir şerh düşmemiştir.

1.3. İman ve Amel

Ebû Hanîfe, bir risâlesinde iman ve ameli ayrı görerek, müminin bazı amellerden muaf tutulabilmesini ve bazı amellerin kazasının olmasına rağmen,

⁵⁶⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16a-16b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 74-75).

⁵⁶⁶ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 15b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 164b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 15b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 167a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 22b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 21b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 85a.

⁵⁶⁷ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 16b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 168b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 165b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 85b.

“imanın kazası” gibi bir durumun söz konusu olamayacağını buna delil olarak gösterir.⁵⁶⁸

Ebû Hanîfe bir risâlesinde, amelin imandan sonra geldiğini, Allah’ın müminlere farz olan şeyleri onların dini kabul etmelerinden sonra emretmiş olduğu ile izah eder ve buna âyetten deliller getirir.⁵⁶⁹ Ayrıca iman ile amelin ayrı olduğuna âyetler sunar ve ikna edici örneklerle; müminlerin iman ettiği için amel ettiği, bunun yanında amel yaptığı halde iman etmeyebileceği sonucuna varır.⁵⁷⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de; amelin sıhhat şartının iman oluşu,⁵⁷¹ amelin iman üzerine atfedilmiş olması⁵⁷² ve bazı amelleri terk eden müminlerin var oluşu⁵⁷³ amelin imandan gayrı olmasını gerektirir.⁵⁷⁴

Ebû Hanîfe, çeşitli günahlar işleyen müminin cehennemde işlediği günahlara karşılık azaba uğrayacağını, imanı sebebiyle de cehennemden çıkarılacağını⁵⁷⁵ ve amelin imandan ayrı olduğunu net bir şekilde ifade etmiştir. Bütün bunlardan sonra Ebû Hanîfe, günah işleyen mümini kâfir sayanların ve ne mümin ne de kâfir olduklarını kabul edenlerin; Hz. Peygamber’e ve sahâbesine muhalefetten bid’atçı olduklarını söyleyerek⁵⁷⁶ itidalli bir yol takip etmiş ve bid’ati Hz. Peygamber’in ve onun takipçisi sahâbenin aksine hareket etmek olarak tanımlamıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü’l-ekber*’de yer alan iman-amel ilişkisi ve bu bağlamda Allah’ın fazlı, Allah’a ibadet ve riya ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi’ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

ولا تكفر مسلماً بذنبٍ من الذنوب وإن كانت كبيرة إذا لم يستحلها،

ولا نزيلُ عنه اسمَ الإيمانِ ونسَمِيهِ مؤمناً حقيقَةً، ويجوزُ أن يكونَ مؤمناً فاسقاً غيرَ كافرٍ

⁵⁶⁸ Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, 66.

⁵⁶⁹ el-İbrâhim 14/31; el-Bakara 2/178; el-Ahzap 33/41 (Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, 11).

⁵⁷⁰ el-Asr 103/2; el-Bakara 2/112; el-İsrâ 17/19 (Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve’l-Müteallim*, 11).

⁵⁷¹ Kim de inanmış olarak sâlih ameller işlerse, o, ne zulme uğramaktan korkar, ne yoksun bırakılmaktan (et-Tâhâ 20/112; el-Enbiyâ’ 21/94).

⁵⁷² İman edip sâlih ameller işleyenleri ise, içinden ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları cennetlere koyacağız. Onlara orada tertemiz eşler vardır. Onları, koyu gölgeler altında bulunduracağız (en-Nisâ 4/57)

⁵⁷³ el-Hucurât 49/9.

⁵⁷⁴ Teftâzânî, Sa’deddin Mes’ûd b. Ömer. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu’l Akâid*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015, 225-226.

⁵⁷⁵ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ebvat*, 42.

⁵⁷⁶ Ebû Hanîfe, Nu’mân b. Sâbit, *er-Risâle, İmam-ı Azam’ın Beş Eseri içinde*, trc. Mustafa Öz, İstanbul: İfav Yayınları, 2015, 61.

والله تعالى متفضلٌ على عبادهِ عادلٌ،

فقد يُعطي من الثوابِ أضعافَ ما يستوجبُهُ العبدُ تفضلاً منه،

وقد يُعاقبُ على الذنبِ عدلاً منه، وقد يَعفو فضلاً منه.

ولكن ليس يَقْدِرُ أحدٌ أن يعبدَ الله تعالى حقَّ عبادتِهِ

لكنَّهُ يعبدُهُ ما أمره

والرياء إذا وَقَعَ في عملٍ من الأعمالِ فإنه يُبطلُ أجره،

وكذا العُجْبُ.

والصلوةُ خَلَفَتْ كلَّ برٍّ وفاجرٍ من المؤمنينِ جائزٌ.

ولا نقولُ إنَّ المؤمنَ لا يضرُهُ الذنوبُ وإنه لا يدخلُ النارَ، ولأُ إنه يخلدُ فيها وإن كانَ فاسقاً بعدَ أن يخرجَ من الدنيا مؤمناً،

ولا نقولُ إنَّ حسناتِنَا مقبولةٌ، وسيئاتِنَا مغفورةٌ كقولِ المُرَجِنَةِ

ولكن نقولُ من عملٍ اعمالاً حسنةً بجميعِ شرائطِها خاليةً عن العيوبِ المفسداتِ، ولم يبطلها بالكفرِ او رياءٍ حتى

يخرجَ من الدنيا مؤمناً، فإنَّ الله تعالى لا يُضَيِّعُها بل يقبلُها ويثيبُها عليها

وما كانَ من السيئاتِ دونَ الشركِ والكفرِ ولم يتبَّ عنها صاحبها حتى مات مؤمناً فإنه في مشيئةِ الله تعالى إنَّ

شاءَ عَذَّبَهُ بالنارِ، وإن شاءَ عفا عنه

ولم يعذِّبْهُ بالنارِ أصلاً.

“Yani biz müslümanı günah işlediği için tekfir edip kâfir oldu veya kâfirdir, demeyiz, gerekse günâh-ı kebâirden [büyük günahlardan] olsun. Yani bir müslüman günâh-ı kebâir işlese biz ona kâfir oldu veya kâfir olur demeyiz. Mademki ol [o] kimse ol [o] günaha helaldir demedikçe.”

Emmâ ol [ama o] kimse günahın haram olduğu âyet ile sabit ola [olursa] ve ol [o] kişi ona helaldir diye ol [derse, o] zaman da kâfir olur, deriz.

“Yani ve dahi ol [o] günahı işleyen kimseden ism-i iman zâildir, demeyiz ve biz ona hakikaten mümindir, deriz. Mümin-i fâsıktır demek dahi câizdir. Mümin-i fâsık kâfir değildir.”⁵⁷⁷

“Yani Allah Teâlâ fâzıldır mümin kulları üzere.”

⁵⁷⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12b-13a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

Yani Allah Teâlâ mümin kullarına çok fâzıllar ve kerametler ihsan edicidir.

“Kâh olur bir kuluna işlediği hayır mukabelesinde [karşılığında] vereceği sevaptan ol [o] kadar ziyade sevaplar ihsan eder mübalağa ile fazl-ı kereminden ve kâh olur bir kuluna işlediği günah için [için] adlen [adaletiyle] ikâb eder [cezalandırır] ve kâh olur ol [o] günahı affeder.”

“Yani bir kimse kadir değildir ki Allah Teâlâ’ya hakk-ı ibadetiyle ibadet ede [etsin].”

Bir kimse kadir değildir.

“Velâkin kavlullâhü teâlâdan [Allah Teâlâ’nın sözünden] nice [nasıl] emir olunduysa öylece ibadet ederler.”

Ve illâ kim kadir olur kim Allah Teâlâ’ya layık ibadet ile ibadât ede [ibadetler etsin]. Ona kimse kadir değildir.

“Yani riya amel-i sâlihten bir amel üzere vâki olsa ol [o] amelin sevabını bâtil eder ve ecrini [sevabını] giderir.”

“Yani ucûb dahi riya gibidir.”

İmdi [buna göre] riya deyû [demek] bir kimse amel-i sâlihini halka gösterip kendini sofi ve sâlih sandırmaktır.⁵⁷⁸

“Yani küllü [bütün] müminin ardından uyup namaz kılmak câizdir, sâlih olsun fâsık olsun.”

Mesela bir mümin namaz kılarken görürsen ona uy, namazını kıl, deme ki bu fâsıktır. Senin namazın sahihtir.⁵⁷⁹

“Yani biz demeyiz ki tahkik-i mümine günahı zarar vermez ve mümin her ne kadar günah ederse de nara [cehenneme] dâhil olmaz demeyiz.”

Yahut mümin günah işlediği için cehennemde ebedî kalır çıkmaz demeyiz.

“Her ne kadar günah dahi işlerse de eğer dünyadan âhirete mümin olduğu halde giderse ebedî narda [cehennemde] muhalled [ebedî] kalır demeyiz.”

⁵⁷⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 14b, 17a-17b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 75).

⁵⁷⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 13a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 73).

Belki deriz ki mümin-i fâsık dünyadan âhirete iman ile gidip ve lâkin cehennemde girmiş olsa cehennemde ebedî kalmaz. Belki bir dem gelir ki nardan bi fazlillah teâlâ halas olup [kurtulup] cennete girer deriz.

“Yani biz demeyiz ki bizim günahlarımız mağfurdur [affolunmuş] ve hasenatımız [iyiliklerimiz] makbuldür demeyiz, Mürciyye taifesi gibi.”⁵⁸⁰

“Yani lâkin biz deriz ki bir kimse bir amel-i sâlih işlerse ve ol [o] amel-i sâlih hâli olsa ayıplardan ve dahi küfür ile ve riya ile ol [o] ameli bâtil etmese ve ol [o] kimse dünyadan âhirete iman ile giderse tahkik; Allah Teâlâ ol [o] ameli zâyi etmez. Belki kabul eder ve ol [o] amel mukabelesinde [karşılığında] ona çok sevaplar verir.”⁵⁸¹

“Yani şol [şu] günahlar ki müminden sâdır olur, şirkin ve küfrün gayrı ve onu işleyen kimse onlardan tevbe etmemiş ola. Lâkin iman ile ölse ol [o] kişi Allah Teâlâ'nın dileğine göre olur. Dilerse yarlığar ve dilerse günahı kadar azab eder.”

“Yani Allah Teâlâ ol günahkâr mümine ebedî azap etmez.”

Her ne kadar yandırırda da âhirü'l-emr [en sonra]⁵⁸² cehennemden çıkarır ve cennete koyar.⁵⁸³

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede iman-amel ilişkisi ve bu bağlamda Allah'ın fazlı, Allah'a ibadet ve riya ile ilgili kısımların diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Şerh olarak yazılan cümle; diğer nüshalarda daha yalın bir şekilde “Eğer helaldir denmezse her ne günah işlerse imanını ondan zâildir demeyiz. Belki hakikatte ol [o] kişi mümin ve müslümandır, deriz. Zira şer-i şerîfte [İslâm şeriatında] müminin günahından imanına zarar gelmez”⁵⁸⁴ olarak ifadesini bulmuştur.

⁵⁸⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 13b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

⁵⁸¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 13b-14a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

⁵⁸² <https://www.kamusiosmani.net/osmanlica-sozluk-144-nedir-anlami.html>

⁵⁸³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 14a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

⁵⁸⁴ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 13a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 12b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 161a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 16b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 162a.

- Bazı nüshalarda, “Günahı işleyen kimseden ism-i iman zâildir demeyiz” cümlesindeki yok olan, ortadan kalkan anlamlarında zâil kelimesi yerine; mürâdifi denilebilecek izâle, ortadan kaldırma⁵⁸⁵ anlamlarında selb kelimesi yer alır.⁵⁸⁶

- Diğer nüshalarda, “Mümin-i fâsıktır demek dahi câizdir” ibaresi yerine, “Mümin-i fâsık olmak câizdir”⁵⁸⁷ şeklinde geçmektedir ki bu ifade pek doğru görülmemektedir.

- Bir nüshada “kâh olur ol günahı affeder” ibaresine, “fazlen ve ihsânen ve keramen” ifadesi eklenmiştir.⁵⁸⁸

- Bazı nüshalarda “amel-i sâlih” yerine “amel-i hasene” geçmiştir.⁵⁸⁹

- Diğer nüshalarda “Yani ucûb dahi riya gibidir” cümlesine, “Herhangi amelde riya veya ucûb olsa ol [o] ameli bâtil eder”⁵⁹⁰ şerhi yapılmıştır.

- Diğer nüshalarda “İmdi riya deyû” diye başlayan cümlede “deyû” ifadesi “demek” olarak günümüz Türkçe’sindeki telaffuza uygun şekilde gelmiştir.⁵⁹¹

- Diğer nüshalarda “sâlih” yerine “zâhid”⁵⁹² geçmektedir.

- Diğer nüshalarda “Yani gayrılar onu sâlih sansınlar diye amelini gayrılarında göstermektir. Ucb kendini amelde beğenmektir”⁵⁹³ şerhi yapılmıştır.

⁵⁸⁵ <https://www.luggat.com/index.php#ceviri>.

⁵⁸⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 17a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 13a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 12b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 161b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 162b.

⁵⁸⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 17b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 13a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 12b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 161b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 17a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 18a.

⁵⁸⁸ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 170a.

⁵⁸⁹ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 14a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 19b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 163b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 164b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 20b.

⁵⁹⁰ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 163a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 19b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 14a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 14a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 84a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 164b.

⁵⁹¹ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 163a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 19b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 14a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 14a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 84a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 164b.

⁵⁹² Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 163a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 19b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 14a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 84a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 165a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 20b.

⁵⁹³ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 163a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 20a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 14a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 84a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 164a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 20b.

- Bir nüshada “Mürciyye taifesi gibi” ifadesinin başına “Ehl-i hevâ’dan”⁵⁹⁴ eklenmiştir.

- Bazı nüshalarda “Belki kabul eder” cümlesi yerine “Belki hüsn-ü kabul ile kabul eder”⁵⁹⁵ yazılmış ve “ol amel mukabelesinde ona çok sevaplar verir” ibaresinde “sevaplar” kelimesine “ivazlar, ihsanlar” kelimeleri ilâve edilmiştir.⁵⁹⁶ Bedel, karşılık⁵⁹⁷ anlamlarına gelen ivaz; dünyada yaşanan üzüntü ve acılara karşılık âhirette ödenen bedeli ifade eden bir kelâm terimidir.⁵⁹⁸

- Bazı nüshalarda “Lâkin iman ile ölse ol kişi Allah Teâlâ’nın dileğine göre olur” cümlesinde “Allah Teâlâ” yerine “rabbü’l-âlemîn”⁵⁹⁹ kullanılmıştır.

- “Dilerse yarlığar ve dilerse günahı kadar azab eder” cümlesi diğer nüshalarda aynı anlamda şu şekilde ifade edilmiştir; “Dilerse ol kişiye cehennemde azap eder, dilerse affeder, cennete koyar.”⁶⁰⁰

- “Yani Allah Teâlâ ol günahkâr mümine ebedî azap etmez” cümlesi diğer nüshalarda aynı anlamda şu şekilde ifade edilmiştir; “Yani Allah Teâlâ mümin günahkârı cehennem odunda [ateşinde] ebedü’l-âbâd azab ve ihrâk etmez [yakmaz].”⁶⁰¹

“Müslümanı günah işlediği için tekfir edip kâfir oldu, demeyiz” ifadeleri ile Ebû Hanîfe’nin isim vermeden Hâricîlere⁶⁰² itiraz getirerek ameli imandan, dolayısı ile kebâir dahi olsa günahı imandan ayrı değerlendirmesine Güzelhisârî Mustafa

⁵⁹⁴ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 162a.

⁵⁹⁵ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 162b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 13b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 164a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 19b.

⁵⁹⁶ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 19a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 162b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 13b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 164a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 19b.

⁵⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 7: 192.

⁵⁹⁸ İlyas Çelebi, “İvaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 488.

⁵⁹⁹ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 162b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 13b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 164a.

⁶⁰⁰ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 19a-19b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 162b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 13b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 83b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 164b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 20a.

⁶⁰¹ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 163a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 20a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 13b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 164b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 20a.

⁶⁰² Hariciler, büyük günah işleyenleri tekfir etmiş, öyleki onları tekfir etmeyenleri de tekfir etmişlerdir. Kendi içinde kollara ayrılan bu grup, birbirlerini dahi bu ithamdan hâlî kılamamışlardır (Ethem Ruhi Fığlalı, “Hâricîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16: 172, 174.

Efendi, âyetle sabit olan bir harama helal denmesinin kişiyi küfre götüreceği şerhini düşmüştür.

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin tercüme haricinde yorum olarak da vurguladığı orijinali “ehil” (أهل) olan “layık” bir şekilde ibadet mümkün değilse ameli; -eksilip çoğalmayacak ve hiçbir şüphe götürmeyecek olan- “iman” ile birlikte görmek muhal olur.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, sofî sandırmak için gösteriş yapmaya riya demektedir. Bu ifade onun yaşadığı dönemde sofiliğin, istismar için kullanılabilirdiğini akla getirmektedir.

Hadislerde, riya için “gizli şirk”⁶⁰³ tanımının yapıldığı ve riya denilince akla ilk gelen kesimin münafıklar olduğu düşünüldüğünde, “riya” bahsinin *Fıkhü'l-ekber*'de yer alması anlaşılmaktadır. Burada geçen diğer kelime “ucb”; kendini beğenme, gurur, kibir⁶⁰⁴ anlamındadır. Güzelhisârî Mustafa Efendi ucba; amellerde kişinin kendisini beğenmesi olarak izah getirmiştir.

1.4. İman ve İslâm

Ebû Hanîfe'nin mârifet gibi mâna yönünden iman kelimesine eş tuttuğu kelimelerden birisi de İslâm'dır.⁶⁰⁵ İman ve İslam'ın aynı mânayı içeren ortak isimler olmasında Mürcie ve Ebû Hanîfe benzer düşünceye sahiptir.⁶⁰⁶ Ebû Hanîfe, bir risâlesinde Cibrîl hadisine atfen Hz. Peygamber'in İslâm tanımını sunmuş,⁶⁰⁷ *Fıkhü'l-ekber*'de ise kelime anlamından hareketle ayrıca “İslâm” kelimesini açıklamıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan iman-İslâm ilişkisi ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

والإسلامُ التسليمُ هو والانتقيادُ لأوامرِ الله تعالى

فمن طريقِ اللغةِ فرقٌ بينَ الإيمانِ والإسلامِ

⁶⁰³ İbn Mâce, “Zühd” 21.

⁶⁰⁴ <https://www.lehceiosmani.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-20171.html>

⁶⁰⁵ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, 12-13.

⁶⁰⁶ Hilmi Karaağaç, “İtikâdî Mezheplerde İman-İslam İlişkisi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2012/2): 110.

⁶⁰⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebsat*, 34.

ولكن لا يكون الإيمان بلا إسلام، والإسلام لا يكون بلا إيمان، وهما كالظهر مع البطن
والدين اسم واقع في الإيمان والإسلام والشرائع كلها.

“Yani İslâm ve teslim inkıyâd [itaat]⁶⁰⁸ etmektir. Yani Allah Teâlâ'nın evâmirine [emirlerine] mutî' [itaat eden]⁶⁰⁹ olmaktır.”

Ve emrullahı [Allah'ın emirleri] onu her ne canibe [yöne] yederse [çekip götürürse]⁶¹⁰ yedilmektir.

“Yani Arap dilinde iman ile İslâm'ın beyninde [arasında] fark vardır.”

Bir [aynı] mânaya değildir. Zira iman inanmaya derler ve İslâm uymaya derler.

“Yani lâkin İslâm imansız olmaz ve iman İslâmsız olmaz. İman ile İslâm arka ile karın gibidir.”

Ne iman İslâmsız olur ve ne İslâm imansız olur. Mesela bir kimse Allah Teâlâ'ya iman getirirse Allah Teâlâ'nın emrine razı ve mutî olmuştur. Zira Allah Teâlâ'nın emrine mutî olmasa nice iman getirmiş olur.

“Yani din bir isimdir. İmana ve İslâm'a ve cümle şeriata vâki olucudur.”

Mesela iman ve İslâm'a ve millete ve mezhebe, bu cümleye, din derler.⁶¹¹

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede iman-İslâm ilişkisi ile ilgili kısımların diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Bazı nüshalarda “Allah Teâlâ'nın evâmirine mutî olmaktır” cümlesindeki “Allah Teâlâ” yerine “rabbü'l-âlemîn” ve “evâmir” yerine “emirler”⁶¹² kelimesi geçer.

⁶⁰⁸ <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-3344.html>.

⁶⁰⁹ <https://www.turkcelugat.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-16767.html>.

⁶¹⁰ <https://www.turkcekamus.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-17619.html>.

⁶¹¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16a-16b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

⁶¹² Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 16a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 164b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 85a.

- Bazı nüshalarda “İslâm imansız olmaz ve iman İslâmsız olmaz” cümlesinde “olmaz” kelimelerine karşılık metinde geçen “لا يكونُ” ve “لا يوجد” kelimelerinin ikisi de “لا يكونُ”⁶¹³ yazılmıştır ki sehven böyle olsa gerektir.

Ebû Hanîfe'nin “teslim ve emirlere inkıyâd” olarak tanımladığı İslâm'ı; Güzelhisârî Mustafa Efendi emirlere mutî olmak yani itaatkâr olmakla açıklamıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, iman etmenin Allah'ın emirlerine razı olmayı ve itaat etmeyi beraberinde getirdiğini ifade ederek, emirlere itaat edilmeyen imanın abesle iştigal olacağını ayrıca belirtmiştir.

Metinde yer alan iman ve İslâm farkını Güzelhisârî Mustafa Efendi; iman inanmak İslâm ise uymaktır, diyerek açıklamış böylece imanın itikadî ve İslâm'ın amelî boyutuna dikkat çekmiştir.

Gerek Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin, “Ne iman İslâm'sız olur ve ne İslâm imansız olur” ve gerek *Fıkhü'l-ekber* metninde esas alınan Mustafa Öz'ün, “Fakat İslâm'sız iman, imansız da İslâm olmaz” şeklindeki birbiri ile örtüşen tercümelerinde Ebû Hanîfe'nin metnindeki bir husus dikkatten kaçmıştır. Metinde, “İman İslâm'sız olmaz” olarak tercüme edilen cümlede “olmaz” için “لا يكونُ” fiili yazılmışken, “İslâm imansız olmaz” cümlesindeki “olmaz” kelimesi için ise “لا يوجد” fiili kullanılmıştır. İlk fiilde bir kapsam ifade edilir ve bunun içine İslâm alınır ki bu doğrudur. İkinci fiil ise mevcudu ifade eder ki bunun içinde iman bulunmayabilir. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği gibi⁶¹⁴ iman, İslâm'ı kapsayan şümüllü bir kelimedir.

Metnin devamında gerek Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin, “İman ile İslâm arka ile karın gibidir” ve gerek Mustafa Öz'ün, “Onların ikisi de bir şeyin içi ve dışı gibidir” şeklindeki birbiri ile örtüşen tercümelerinde iman ve İslâm eşitlenmiştir. Oysa Ebû Hanîfe *وهما كالظهر مع البطن* “ve o ikisi karın ile beraber sırt gibidir” diyerek iman ve İslâm farkını izah etmiştir. Bu da eşitlemeden ziyade birbirini tamamlama anlamındadır.

⁶¹³ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 16a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 167b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 23b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 22b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 85b.

⁶¹⁴ “Bedevîler ‘İman ettik’ dediler. De ki: Siz iman etmediniz ama ‘müslüman olduk’ deyin. İman henüz sizin kalplerinize girmemiştir...” (el-Hucurât 49/14).

İslâm'ın, inkıyâd yani “boyun eğme, itaat etme” olması ama bunun emir ve nehiyleri kabul etmeden gerçekleşmeyeceğinden hareketle; iman ve İslâm hüküm yönünden ayrı düşünülemez.⁶¹⁵ Ebû Hanîfe iman ve İslâm'ı sunduktan sonra hepsine şâmil din mevzuuna yer verir. Bir risâlesinde dinin tebdil, tahvil ve tağyir edilmemiş olması yönü ile şeriattan ayrıldığını ifade eder.⁶¹⁶ İman, İslâm ve Kur'ân-ı Kerîm'in emir ve nehiyelerinin hepsi birden din dairesini oluşturur. Güzelhisârî Mustafa Efendi şeriati; millet ve mezhep olarak sunarak ümmet olmanın yanında mensubu olduğu Ehl-i sünnet ekolünün de din dairesindeki önemine vurgu yapmış olmalıdır.

1.5. İmanda İstisna, Eşitlik ve İmanın Kaybedilmesi

İman-amel başlığında asla imanın şüphe götürmeyeceği vurgulanmıştır. İşte kat'îlik gerektiren iman mevzuunun, dil ile ikrar edilirken net ve şüpheye mahal vermeyecek tarzda ifade edilmesi gerektiği kelâmın gündeminde olmuştur.

Ebû Hanîfe bir risâlesinde “mümin misin” sorusuna; “Hakikaten müminim, Allah daha iyi bilir, Allah dilerse, inşallah müminim” gibi cevapların netlikten uzak olduğu için söylenmemesi gerektiğini uzun uzun anlatmıştır. Müminin imanı kesindir, ama -amellerin cezası gereği cehenneme gidileceği için- cennete veya cehenneme gideceği kesin değildir, ilkesinden hareketle meseleyi açıklığa kavuşturmuştur.⁶¹⁷ İmanda şüphe olmadığına göre Ebû Hanîfe âyetlerden delil getirerek mümini, gerçekten iman eden; kâfiri gerçekten inkâr eden olarak tanımlamıştır.⁶¹⁸

Fıkühü'l-ekber haricindeki risâlelerde ilk olarak Ebû Hanîfe'nin bahsini ettiği bu konu, “imanda istisna” başlığı ile Ehl-i sünnet akaidinin iman meselelerinden biri olmuş ve bu doğrultuda görüş birliğine varılmıştır. Âlimler burada da naklî delil olarak başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere deliller⁶¹⁹ ortaya konulmuştur.⁶²⁰

⁶¹⁵ Teftâzânî, *Şerhu'l Akâid*, 230.

⁶¹⁶ el-Mâide 5/48; eş-Şûra 42/13; el-Enbiya 21/25; er-Rûm 30/30; (Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, 10-11).

⁶¹⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkühü'l-ebsat*, 30-41.

⁶¹⁸ “İşte onlar gerçekten müminlerdir...” (el-Enfâl 8/4); “İşte onlar gerçekten kâfirlerdir...” (el-Nisâ 4/151) (Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, 65).

⁶¹⁹ “İşte onlar gerçekten müminlerdir...” (el-Enfâl 8/4); “İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyenlerdir...” (el-Hucurât 49/15).

⁶²⁰ “İşte onlar gerçekten müminlerdir...” (el-Enfâl 8/4); “İman edenler ancak, Allah'a ve Peygamberine inanan, sonra şüpheye düşmeyenlerdir...” (el-Hucurât 49/15) Teftâzânî, *Şerhu'l*

Buradaki hassasiyet, dil ile iman ikrar edilirken karşı tarafta şüphe uyandıracak ifadelerden kaçınmaktır. Eğer şüphe edilerek söyleniyorsa âyetlerden hareketle bu iman kabul olunmaz, eğer kibre kapılma endişesi ile söyleniyorsa -iman sahih olmakla beraber- bu ifadelerin terki gereklidir. Fakat *Fıkhü'l-ekber*'de direkt olarak bulunmayan bu konu Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin cümlelerinde de yer almamıştır.

İmanda eşitlik, amelin imandan olup olmadığı ve bu doğrultuda imanın azalıp eksilmesi meselesidir. İmanın kaybedilişi mevzuu ise insanların iradeleri ile tercihlerini yaptıktan sonra şeytanın devreye girmesi olarak *Fıkhü'l-ekber*'de yerini almıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan imanda eşitlik ve imanın kaybedilmesi ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

ويستوي المؤمنون كلُّهم في المعرفة واليقين والتوكل والمحبة والرضاء والخوف والرجاء والإيمان، في ذلك ويتفاوتون فيما دون الإيمان.

والمؤمن مستوون في الإيمان والتوحيد والمتفاضلون في الاعمال

وإيمان أهل السماء والأرض لا يزيد ولا ينقص

ولا يجوز إنَّ الشيطانَ يسلبُ الإيمانَ من العبدِ المؤمنِ جبراً وقهراً،

ولكنْ نقولُ: العبدُ يدُ الإيمانَ فحينئذٍ يسلبُ منه الشيطانُ.

“Yani müminler imanda ve tevhitte ve mârifette ve tevekkülde ve muhabbette ve rızada ve havfta ve racâda ve -ne ki bunlara benzer hayırlar vardır- bu cümleye iman getirmekte beraberlerdir. Yani her mümin ve her müminede bu sıfatlar vardır. Emma [ama] imandan gayrıda mütefâvitlerdir, [farklılık gösterirler] beraber değildirler.”

Mesela havf ki korkmaktır, cümle müminler korkmada beraber değildir; kimi artık [fazla] korkar kimi eksik korkar. Amma cümlesi korkarlar, sâir sıfatlar da böyledir. Emma [ama] iman cümlesinde beraberlerdir. Zira iman artığa ve eksige kâbil değildir.

Akâid, 231; Ömer Neseî, *İslâm İnançının Temelleri Akâid*, 22. Baskı (İstanbul: Bayrak Yayınları, 2006), 49.

“Yani cümle müminler imanda ve tevhitte beraberlerdir ve amelde birbirlerinden artık ve eksiktir.”

“Yani gök ehlinin ve yer ehlinin imanı artmaz ve eksilmez.”⁶²¹

“Yani câiz değildir ki diyoz [diyoruz] tahkik: şeytan aleyh müminden abd-ı iman cebren ve kahren alır. Yani böyle demek câiz değildir.”

“Yani lakin biz deriz ki abd-ı mümin [mümin kul] imanını ihtiyarıyla terk eder. Dahi şeytan ondan imanını ondan alır.”⁶²²

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede imanda eşitlik ve imanın kaybedilmesi ile ilgili kısımların diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Diğer nüshalarda “Zira iman artığa ve eksığe kâbil değildir” cümlesinin devamına “Belki ziyadeye ve noksana kâbil olan iman, itikad mânasına değildir. Belki iman getirilen şeyler demektir. Zira sıdk ve itikad mânasına olan iman artmaya ve eksilmeye kâbil değildir”⁶²³ ilâvesi mevcuttur. Bunun haricinde nüshalar birbirleri ile örtüşmektedir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin tercümesinde geçen, kulun imanı anlamında kullanılan ifade sehven “abd-ı iman” şeklinde yazılmış olsa gerektir. Yine “Dahi şeytan ondan imanını ondan alır” cümlesinde iki kez “ondan” geçerek insicam bozulmuştur.

Akaid esasları temel ve asıl mevzular olduğu ve sınırları tevhidin aslı diye “amentü” ile çizildiği için bunun daha azının ve çoğunun olamayacağı ifade edilmiştir. Burada “gök ehlinin ve yer ehlinin” ifadesi bu durumun imkânsızlığını anlatmak için olsa gerektir. Güzelhisârî Mustafa Efendi bunun istisnası olarak korkmayı göstererek korkmanın miktarının kişiden kişiye değişeceğini ifade eder.

⁶²¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16a, 17a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74-75).

⁶²² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18b-19a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76).

⁶²³ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 16a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 169b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 25a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 24a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 166a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 86a (Nüshaların bazılarında sehven olsa gerek cümlelerin sonunda “kabil değildir” yerine “kabildir” ifadesi yer alır).

1.6. İman Esasları

İman esaslarının formüle edilmiş haline ilk rastlanılan eser⁶²⁴ olan *Fıkhü'l-ekber* tevhidin tanımıyla başlamıştır. Bu şekilde iman esaslarının sınırları çizilmiştir. Arapça adıyla “amentü” olarak bilinen bu altı iman esası, burada geçtiği şekli ile öğrenilmiş ve öğretilmiştir. Elbette nass ile sabit şartlar olmasına rağmen eserin tamamında takip edilen bir yöntem olarak kaynak gösterilmemiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan iman esasları ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

قال امام الاعظام رحمة الله عليه: أصل التوحيد وما يصح الاعتقاد عليه يجب أن يقول: آمنتُ بالله، وملائكته، وكتبه، ورُسُلِهِ، واليوم الآخر وبالقدرِ خيرِهِ وشرِّهِ مِنَ اللهِ تعالى،

“Yani tevhidin aslı ve dahî onun üzerine iman ve itikad sahih olur, vâcib olur. Demeklik: iman getirdim Allah Teâlâ'ya ve meleklerine ve kitaplarına ve resullerine ve kıyamet gününe ve dahî hayır ve şer her nesne Allah Teâlâ'nın bilmesiyle ve dilemesiyle ve yaratmasıyla olduğuna.”⁶²⁵

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede iman esasları ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Bazı nüshalarda “Demeklik iman getirdim” ifadesindeki “demeklik” yerine “diyesin ki”⁶²⁶ yer alır ki bu, günümüz Türkçe'sine daha uygun bir ifadedir.

- Bazı nüshalarda “Demeklik iman getirdim” cümlesine “ve inandım”⁶²⁷ ilâvesi yapılmıştır.

- Bazı nüshalarda “kıyamet gününe” ifadesine “ve cemî” canlıları öldükten sonra Allah Teâlâ yevm-i kıyamette cem' edip yine diri etmesine”⁶²⁸ açıklaması yapılmıştır.

⁶²⁴ Yusuf Şevki Yavuz, “Âmentü”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 28.

⁶²⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 2b (Mustafa Öz, *el-Fıkhü'l-ekber, İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri* (İstanbul: İfav Yayınları, 2015), 70.

⁶²⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 3b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 3a.

⁶²⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 14a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 147a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 3a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 152b.

Bu altı esas usûlü's-selâse ismi ile ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'ıyyât olarak üç esasta toplanmıştır. Bu esasların ilki olan Allah'a iman; Allah'ın isim ve sıfatlarının aktarıldığı ilgili başlıklarda yer almıştır. İman esasının ikinci sırasında meleklerle iman bulunmuştur. *Fıkhü'l-ekber*'de “münker ve nekir meleklerinin kabirde soru soracaklarını” zikretmesinin dışında meleklerle ilgili bir açıklama yapılmamıştır. Bu kısım, kabirle ilgili olduğundan âhirete iman başlığında değerlendirilmiştir. İman esaslarının üçüncüsü olan “kitaplara iman” bağlamında Kur'ân-ı Kerîm ve âyetler hakkında mâlûmat yer almıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan iman esaslarından kitaplara iman ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

والقرآنُ كلامُ الله تعالى في المصاحفِ مكتوبٌ، وفي القلوبِ محفوظٌ، وعلى الألسُنِ مقروءٌ، وعلى النبيِّ عليه السلامُ مُنَزَّلٌ،

والقرآنُ مُنَزَّلٌ على رسولِ الله تعالى وهو في مصاحفِ مكتوبٌ،

وآياتُ القرآنِ في معنى الكلامِ كُلِّها مستويةٌ في الفضيلةِ والعظمةِ.

إلا أنَّ لبعضِها فضيلةُ الذكرِ وفضيلةُ المذكورِ مثلُ آيةِ الكرسيِّ لأنَّ المذكورَ في جلالِ الله تعالى وعظمتهِ وصِفتهِ، فاجتمعتُ فضيلتان: فضيلةُ الذكرِ، وفضيلةُ المذكورِ

ولبعضِها فضيلةُ الذكرِ فحسبَ مثلُ قصبةِ الكفارِ وابلِيسَ وليسَ للمذكورِ فيما فضل

“Yani Kur'ân-ı Azîm, Allah Teâlâ'nın kelâmıdır. Mushaflarda yazılmıştır ve kalplerde saklanmıştır ve dilleriyle okunur ve Nebimiz Hazreti Muhammed sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellemine üzerine indirilmiştir.”⁶²⁹

“Yani Kur'an, Hazreti Resul'un üzerine indirilmiştir ve mushaflarda yazılmıştır.”

Yani Kur'an-ı Azîm, Allah Teâlâ'nın kelâmıdır “ve âyât-ı Kur'an, Allah Teâlâ'nın kelâmı olmaktır. Beraberdır ve fazilette ve azamette beraberdır.”

⁶²⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 3b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 76b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 3a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 2b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 3a.

⁶²⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 6a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 70-71).

“Yani illâ yoktur, var ki bazı âyette iki fazilet vardır. Biri fazilet-i zikirdir ve biri fazilet-i mezkûrdur, Âyete'l-kürsî gibi. Zira bu âyette Celâl Allah ve Azamet-i Zât ve sıfat zikrolunmuştur. Öyle olsa bu âyette hem fazilet zikri vardır ve hem fazilet-i mezkûr vardır.”

“Yani lâkin bazı âyât-ı kerîmede ancak fazilet-i zikir vardır. Onda mezkûrun fazileti yoktur. Ol şol [o şu] âyetler gibidir ki onda İblîs veya küffâr zikir olunmuş ola [olsun].”

Ve onlara benzer her ne ki var ise.⁶³⁰

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede iman esaslarından kitaplara iman ile ilgili kısımların diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Diğer nüshalarda “Mushaflarda yazılmıştır ve kalplerde saklanmıştır” cümlesinde “saklanmıştır” yerine “ezberlenmiştir”⁶³¹ kelimesi geçer ki bunlar benzer mânadadır.

- Diğer nüshalarda “ve âyât-ı Kur'an, Allah Teâlâ'nın kelâmı olmaktadır. Beraberdır ve fazilette ve azamette beraberdır” cümlesi “Âyât-ı kelâmullah fazilette ve şerefte ve azamette beraberdır. Yani âyât-ı Kur'an-ı Şerîf, Allah Teâlâ'nın kelâmı olması cihetinde ululukta beraberdır” şeklinde daha anlaşılır bir tarzda ifade edilmiştir.⁶³²

- Diğer nüshalarda “İblîs veya küffâr” ibaresine “veya Firavn”⁶³³ eklenmiştir.

⁶³⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20a-20b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76-77).

⁶³¹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 4b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 154a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 5a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 5b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 152a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 77b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 7a.

⁶³² Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 28b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 20a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 20b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 172b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 30a.

⁶³³ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 29b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 20a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 21a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 169b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 173a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 30b.

- Diğer nüshalarda “Ve onlara benzer her ne ki var ise” cümlesi, aynı anlamda ama günümüz Türkçe’sine daha uygun, “onlara benzer nesnelere gibi” şeklinde ifade edilmiştir.⁶³⁴

Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin tercümesinde geçen “Beraberdır ve fazilette ve azamette beraberdır” cümlesinde sehven iki kez “beraberdır” geçerek insicam bozulmuştur.

İman esaslarından “peygamberlere ve âhirete iman” üç asıl esastan ikisi olması hasebiyle müstakil başlıklar halinde değerlendirilmiştir. Diğer imanî esas kadere imandır. Ebû Hanîfe, bir risâlesinde âyetten ve hadisten getirdiği delillerle⁶³⁵ Allah Teâlâ katında her şeyin kayıtlı olduğunu ifade eder. Allah Teâlâ’nın sıfatları ile bağlantılı olan kaza ve kader konusu girift bir mesele olduğundan her dönemde hakkında söz söylenmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhu’l-ekber*’de yer alan iman esaslarından kadere iman ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi’ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

وكان الله تعالى عالماً في الأزَلِ بالأشياء قبل كونها، وهو الذي قدرَ الأشياءَ وقضاها،
ولا يكونُ في الدنيا ولا في الآخرة إلا بمشيئة الله تعالى وعلمه وقضائه وقدره وكتبه في اللوح المحفوظ،
ولكن كُتِبَ بالوصفِ لا بالحكم.
وجميعُ أفعالِ العبادِ مِنَ الحركةِ والسكونِ كسبُهُم على الحقيقة،
والله تعالى خالقُها،
والله تعالى يهدي من يشاءُ فضلاً منه، ويُضِلُّ من يشاءُ عدلاً منه،
وإضلالُهُ خذلانُهُ، وتفسيرُ الخذلانِ: أن لا يوفِّقَ الله العبدَ على ما يرضاهُ،
وكذا عقوبةُ المخذولِ على المعصيةِ.
والله تعالى يهدي من يشاءُ إلى صراطٍ مُستقيمٍ.

⁶³⁴ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 29b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 20a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 169b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 30b.

⁶³⁵ Kalem’e atfen Allah Teâlâ, “Kıyamete kadar olacak şeyleri yaz” buyurur (Ebû Davud, “Sünne”, 16; Tirmizi, “Kader” 17); “Onların işledikleri her şey defterlerde kayıtlıdır. Küçük büyük her şey yazılıdır” (el-Kamer 54/52-53) Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, 68.

“Yani Allah Teâlâ ezel-i âzâlde cemî’ eşyaya âlim idi. Dahî ol [o] eşya vücuda gelmeden Allah Teâlâ cemî’ eşyayı takdir ve kaza eyledi.”

“Yani dünyada ve âhirette bir şey olmaz, illâ Allah Teâlâ’nın bilmesiyle olur ve dilemesiyle olur ve kazasıyla olur ve kadriyle olur ve levh-i mahfûza yazmasıyla olur” ve yaratmasıyla olur.

“Yani Allah Teâlâ cemî’ eşyayı levh-i mahfûza vasıf ile yazar, hüküm ile yazmaz.”

Mesela vücuda gelecek ya Ahmed’dir, ya Mahmud’dur. Levh-i şerife şöyle yazar ki mesela Ahmed b. filan, ya Mahmud bin filan, filan zamanda vücuda gele ve filan tarihte müsallî [namaz kılan]ola ve müteşerri’ [kanun koyucu] ola ve filan ilmi veya filan sanatı kesb ide [elde ede]. Uzun boylu ola, kendüm kün ola, filan şehirde hâkim ola diye yazılır. Ehl-i küfür olsun veya ehl-i iman olsun denilmez, zira böyle denilirse cebr lâzım gelirdi.⁶³⁶

“Yani cemî-i ef’âl-i ibâdi [tüm kulların fiilleri] hareketten ve sükûndan ve sâir fiilleri kendi kesbleridir.”

Kesb demek kulun iradeti ve kudreti sarf olunmaktır.

Yani cemî-i ef’âl-i ibâdin “yaratıcı Allah Teâlâ’dır.”

Kulun ancak kesbi vardır, gayrı dahli yoktur.⁶³⁷

“Yani Allah Teâlâ dilediği kuluna hidayet eder”

Ve maksuduna yol gösterir, kendinden ve keramen ve ihsanen.

“Ve dilediğine dalâlet verir adlen.”

“Yani Allah Teâlâ’nın kuluna gelen zılâle [yanıltma] hızlandırlar. Hızlanın mânası odur ki Allah Teâlâ razı olduğu nesneye kulu vasıl etmemektir ve ona terk-i dalâlettir. Bu mâni’ Allah Teâlâ’nın adlidir.”

“Yani âsiye ve müşrike ukubet [ceza] dahî Allah Teâlâ’nın adlidir.”⁶³⁸

⁶³⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8b-9a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 72).

⁶³⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 11a-11b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 73).

“Yani Allah Teâlâ Hâdî’dir. Dilediği kuluna hidayet eder, sırât-ı müstekîmine. Sırât-ı müstekîm diye Kur’an yoludurlar.”

Yani Kur’an hükmü ile amel nasib ede Yâ Hâdî.⁶³⁹

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede iman esaslarından kadere iman ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Diğer nüshalarda “Yani dünyada ve âhirette bir şey olmaz” diye başlayan cümleye “Allah Teâlâ’nın meşiyetsiz ve ilimsiz ve kazasız ve kudretsiz ve levh-i mahfûza yazmaksızın bir nesne olmaz. Belki ezelden ebede dek her nesne ki yaratıldı ve yaratılır”⁶⁴⁰ cümlesi bağlanmıştır.

- Diğer nüshalarda “hüküm ile yazmaz” ibaresinde “hüküm” yerine “emir”⁶⁴¹ sözcüğü kullanılmıştır.

- Bir nüshada “ya Ahmed’tir, ya Mahmud’tur”daki “ya” kelimelerinin devamına “eğer”⁶⁴² eklenmiştir.

- Bazı nüshalarda “Ahmed bin fülân, Mahmud bin fülân” yerine “Ahmed b. Mahmud ve Mahmud b. Ali”⁶⁴³ ifadesi kullanılmıştır.

- Diğer nüshalarda “fülân tarihte müsallî ola ve müteşerri’ ola” ibaresinin arasına “ve sâlih ve dindar ve zâhid mütedeyyin [dindar] ola” cümlesi bağlanmış

⁶³⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 76).

⁶³⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 22a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 77).

⁶⁴⁰ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 157a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 7b-8a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 155b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 10b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 11a. Bazı nüshalarda olumsuzluk -siz eki; -sinsiz olarak yazılmıştır (Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 10b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 11a).

⁶⁴¹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 11a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 155b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 8a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 8b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 11a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 79b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156a.

⁶⁴² Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156a.

⁶⁴³ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 11a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 8a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 8b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 11b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156a.

ayrıca “vücuda gele ve fülân tarihte müsallî ola” ifadesinde “gele, ola” kelimeleri “olur, gelir”⁶⁴⁴ şeklinde yazılmıştır.

- Bazı nüshalarda “kendüm kün ola” yerine “kendüm levn ola”⁶⁴⁵ olarak gelmiştir ki bu ifade daha doğru görünmektedir. Şöyle ki Farsçada “buğday”⁶⁴⁶ anlamında “kendüm” kelimesi ile renk anlamında “levn” birleşince “buğday tenli” denmiş olabilir.

- Bazı nüshalarda “hâkim ola”nın başına “fülân şehirde doğup, fülân fülân şehirlerde üçer yıl mesela”⁶⁴⁷ ibaresi eklenmiştir.

- Bazı nüshalarda “ehl-i küfür olsun veya ehl-i iman olsun” ifadesi “ehl-i fisk”⁶⁴⁸ olsun veya “ehl-i ilim”⁶⁴⁹ olsun veya ehl-i iman olsun veya kadı ve subaşı⁶⁵⁰ olsun denilmez” şeklinde geçer.

- Bazı nüshalarda “kendinden ve keramen ve ihsanen” yerine “kendinden ve fazlen”⁶⁵¹ ve ihsanen” geçer.

- Bazı nüshalarda “Hızlanın mânası odur ki Allah Teâlâ razı olduğu nesneye kulu vasıl etmemektir” cümlesinde, sehven olsa gerek “vasıl etmektir”⁶⁵² ifadesi geçer.

- Bazı nüshalarda “Âsiye ve müşrike ukubet dahi Allah Teâlâ'nın adlidir” cümlesinde “Âsiye ve müşrike” ifadesinin arasına “ve kâfire”⁶⁵³ bağlanmıştır.

⁶⁴⁴ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 15b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 8a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 8b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 11b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 79b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156a.

⁶⁴⁵ “Kendüm levn” (Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 8b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 11b) diyerek ‘buğday tenli’ demek istenmiş olabilir.

⁶⁴⁶ Kendüm: fa. Buğday (<https://www.luggat.com/kendüm/1/1>).

⁶⁴⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 15b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 11a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156a.

⁶⁴⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 15b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 11a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156a.

⁶⁴⁹ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 157a.

⁶⁵⁰ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 15b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 156a.

⁶⁵¹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 26a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 17b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 18b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 165a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 27a.

⁶⁵² Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 167b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87a.

⁶⁵³ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 26a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 19a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 165b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 27b.

- Bazı nüshalarda “Yani Kur’an hükmü ile amel nasib ede Ya Hâdî” yerine; “Ey ârif-i âkil ve ey helâl-i müşkil cümle saadetin aslı budur ki itikadın aslı sahih ola. Eğer imanın ve itikadın sahih ise gam yeme ki cemî’ saadet sana el verir biavnilâhi teâla ve eğer iman ve itikadında bir türlü hâlel var ise vâ veylen sümme vâ veylen ihmal ve müsâhele etme ki fırsat fevt [kaçırma, kaybetme]⁶⁵⁴ olmadan derdine bir çare ve bir derman eyle. Ne murad edesin ki rabbi’l-âlemîn vermeye ve nice misafir ola ki menzile ermeye. Bu risâleyi rızaen lillâh Türkî’ye tercüme ettim ki müslümanlar itikadlarını tashih edip ve bu fakire hayır dualar edeler. Allah Teâlâ müyesser ede. Âmîn yâ rabbe’l-âlemîn. Bihürmeti seyyidi’l-mürselîn ve sâiri’l-enbiyâi’l-ekramîn” Kâtibine her kim eylerse dua, ede mahşerde şefaât Mustafâ⁶⁵⁵ kısmı eklenmiştir. Anlaşıldığı üzere bu cümlelerle eser son bulmuştur.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, kader mevzuunu açarak örnekler getirmiştir. Vasfa örnek olarak, “Ahmet bin filân” verilirken; kişinin anne ve babası, bundan başka doğum tarihi ve fizikî özellikleri gibi yönler söylenir. Kişinin imanî yönünü hüküm kapsamına alan Güzelhisârî Mustafa Efendi, cebir çizgisinin bu olduğunu belirtmiştir. Burada Cehmiyye’ye itiraz bağlamında⁶⁵⁶ Kur’ânî kavramlardan levh-i mahfûz⁶⁵⁷ ve türevlerinin⁶⁵⁸ Ehl-i sünnet’in ortaya çıktığı bu öz kaynakta yer alması ve izah edilmesi kader mevzuunda Ehl-i sünnet’in tercihinin netleşmesine katkı sağlamıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin, “mesela” diyerek başladığı, eserin hacmine oranla ayrıntılı açıklamaları, her dönemde çokça konuşulan bu konuların o dönemde de revaçta olduğunu ifade ediyor olsa gerektir. *Fıkhü’l-ekber*’in başında sayılan altı iman esasına ilaveten Ebû Hanîfe’nin bir başka risâlesindeki “hiç kimseye kendi amelini yaratma gücünün verilmediğine iman”⁶⁵⁹ görüşü Mu’tezile’ye üstü kapalı bir reddiyedir.

⁶⁵⁴ <https://www.kamusiturki.net/osmanlica-sozluk-madde-19469.html>.

⁶⁵⁵ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 31b-32a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 21b-22a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 171a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89b-90a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 175a-175b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 32a.

⁶⁵⁶ Abdülvahap Öztürk, *İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Eserleri*, (İstanbul: Şamil Yayınları, 2004), 29.

⁶⁵⁷ el-Burûc 85/22.

⁶⁵⁸ Ma’lûm Kitâb (el-Hicr 15/4; Kitâb-ı Mübîn (el-En’âm 6/59); el-Yunus 10/61; el-Hûd 11/6; en-Neml 27/75); Ümmü’l-Kitâb (e-Râd 13/39; Zuhuf 43/4); Gayb (el-Kalem 68/47); Kitâb (el-İsra 17/58; el-Tâhâ 20/52; el-Hacc 22/70; el-Fâtır 35/11; el-Hadîd 57/22; en-Nebe 78/29).

⁶⁵⁹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ebvat*, 35.

Bu başlık altındaki muhtelif açıklamalarından anlaşılmaktadır ki Güzelhisârî Mustafa Efendi de bu konuya önem vermiştir. Lâkin levh-i mahfûzdaki küllî irade ve cüz'î irade taksiminde cüz'î iradeyi sadece iman ve küfrün tercihi olarak değerlendirmiştir. Böyle bir bakış açısı Osmanlı dönemindeki Eş'arî bakış açısının bir tezahürü olsa gerektir. Ebû Hanîfe'nin genel olarak eserlerine ve onun takipçileri olan Mâtürîdiyye ekolünün temsilcilerine bakıldığında insana ait hür iradenin varlığı iman ve küfür haricinde de mümkündür. Mesela İmam Mâtürîdî insanların iyilik ve kötülük açısından imtihan edildiklerini, insanların fayda ve zararlarına olan her türlü hususta imtihan olduklarını söyleyerek insanın cüz'î iradesini daha geniş bir alana yaymıştır. Böylece insanlar imtihan sebebi ile emirlere uyup yasaklardan kaçındıklarında iyiliklerle karşılaşırken, emirlere karşı geldiklerinde ceza ile muhatap olurlar.⁶⁶⁰ Nitekim yine İmam Mâtürîdî'ye göre aklın iyi ile kötüyü ayırt etme yeteneği sebebi ile insan mükellef olmuştur. Çünkü akıl kötü davranışın çirkin, iyi davranışın güzel olduğunu bilecek özellikte yaratılmıştır. İnsan tabiatı ise kendi yapısına uygun olana meylederken kendisine muhalefet edenden hoşlanmaz. İşte insanın imtihan alanı bu noktadadır ve insan din haricinde hayatının her alanında aklın ve tabiatın birbiri ile çeliştiği durumlarla karşılaşabilir. Dolayısı ile insan, yaşam alanında karşılaştığı bu tür durumların hepsinde irade ve ihtiyara sahiptir.⁶⁶¹

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin insanların iradeleri sonucu “kesb” olarak açığa çıkan bu faaliyetlerin tamamının yaratıcısının Allah Teâlâ olduğu vurgusunu yapması insanın, iradesindeki hadlerini ve iradesinin çıkış noktasını hatırd tutması için olsa gerektir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki “dilediğine hidayet⁶⁶² ve dilediğine dalâlet”⁶⁶³ bahsi Allah Teâlâ'nın fiilleri mevzuu olarak kelâmın⁶⁶⁴ da konusu olmuştur. *Fıkhü'l-ekber*'deki Allah Teâlâ'nın hidayetinin “faziletinden” olduğuna Güzelhisârî Mustafa

⁶⁶⁰ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, thk. Fâtîmetü Yûsuf el-Hıyemî, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 2004, 4: 384-385.

⁶⁶¹ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Ârûcî, 1. Baskı (Beyrut-İstanbul: Dâru's-Sâdir-Mektebetü'l-İrşad, 2001), 301.

⁶⁶² “...dilediğini (من يشاء) hidayet eder (el-Bakara 2/142, 213, 272; el-Araf /7155; el-Yunus 10/25; el-İbrâhim 14/4; en-Nahl 16/93; en-Nûr 24/46; el-Kasas 28/56; el-Fâtır 35/8; ez-Zümer 39/23; el-Müddessir 74/31); “... istediğine (من يريد) hidayet eder (el-Hacc 22/16).

⁶⁶³ “...dilediğini delalet eder (el-Araf 7/155; el-Râd 13/27; el-İbrâhim 14/4; en-Nahl 16/93; el-Fâtır 35/8; el-Müddessir 74/31).

⁶⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Emrullah Yüksel, *Sistemantik Kelâm*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 99-117.

Efendi “kendinden ve keramen ve ihsanen” yorumunu getirmiş ancak tanımı yapılan “hızlan” terimini tercüme etmekle yetinmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de bahsi geçtiği üzere bazı âyetlerde “dilediğini hidayete erdirir” kullanılırken, bazı âyetlerde de “sırât-ı müstekîm” ibaresi eklenerek, “dilediğini sırât-ı müstekîme hidayet eder”⁶⁶⁵ ifadesi yer alır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, Fatiha sûresinde “Bizi sırât-ı müstekîme hidayet et” meâlinde her gün defalarca namazda yapılan ve âmin denilen duadaki sırât-ı müstekîmin Kur’ân-ı Kerîm yolu olduğu şerhini düşmüştür ki bu yorum hadislerde de yer alır.⁶⁶⁶ Bunun dışında sırât-ı müstekîm farklı şekillerde yorumlanmıştır.⁶⁶⁷ Güzelhisârî Mustafa Efendi, akabinde mânidar bir dua yapmıştır. O, Allah Teâlâ’nın “hidayet veren” anlamındaki “Hâdî” ismi ile Kur’ân-ı Kerîm’in hükümleri üzere amel talep eder.

⁶⁶⁵ el-Bakara 2/142, 213; el-Yunus 10/25; en-Nûr 24/46.

⁶⁶⁶ Tirmizî, “Fezâilü’l-Kur’ân”, 14; Dârimî, “Fezâ’ilü’l-Kur’ân”, 1.

⁶⁶⁷ Hülya Alper, “Sırât-ı Müstakîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 119-120.

2. ALLAH'A İMAN

Kelâmın üç ana esasının ilki olan ilâhiyyât; Allah'ın varlığı, isimleri ve sıfatlarını inceler. Ehl-i sünnet kelâmı Allah hakkındaki konularda ihtiyatlı bir tavır sergiler. *Fıkhü'l-ekber*'in iman esaslarıyla başlamasından sonra yer verdiği konu Allah'ın isim ve sıfatlarıdır ve bu konuya İhlâs sûresiyle başlar. Eserin hacmine oranla konu ayrıntılı denebilecek bir şekilde aktarılmıştır. Allah'ın vasıfları ağırlıklı itikadî tercihlerin burada belirlenmiş olmasından hareketle; Ehl-i sünnet inancının tevhidî kısmının Hanefilik tarafından teşekkül ettiği yorumu yapılmıştır.⁶⁶⁸

2.1. Allah'ın Varlığı

Allah Teâlâ'nın isim ve sınıflarının tasnifinde “Allah'ın ne olmadığını” ifade eden selbî sıfatlar; Allah Teâlâ'nın varlığına, zâtına yönelik sıfatlarıdır. Arapça “selb” kelimesi, başkasından zorla bir şeyi söküp atmak anlamındadır.⁶⁶⁹ Aynı kökten türetilmiş olan selbî sıfatlar Tanrı'nın zâtına lâyık olmayan mânaları olumsuzlayıp gidermesi yönü ile sıfât-ı tenzîhiyye, sıfât-ı maneviyye; Allah'ın zâtına bir mâna nisbet etmemesi ile sıfât-ı i'tibâriyye olarak isimlendirilmiştir.⁶⁷⁰ Bu anlamda selbî sıfatları sınırlayarak bir sayıya koymak mümkün değildir.

Kimi tasniflerde; vücûd, kıdem, bekâ, vahdâniyyet, muhâlefetün li'l-havâdis, kıyâm bi-nefsihî olarak sayılan altı maddeye; zâtî sıfatlar dendiği gibi “yokluğu düşünülemez” anlamında vücûd sıfatına; sıfât-ı nefsiyye, diğer beş sıfata da sıfât-ı selbiyye de denilmiştir.⁶⁷¹ Ancak bu sıfatlar, bu tasnifler ile *Fıkhü'l-ekber*'de bulunmamaktadır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, Ebû Hanîfe'nin yaptığı sınıflandırmanın dışına çıkmadığı ve mevcudun üzerine tercüme ve yorumlarını yaptığı için bu konu eserinde yer almamıştır.

Fıkhü'l-ekber'de nass yolu ile sabit haberî sıfatlara yer verilmiştir. Lâkin sözlük anlamları ile yaratılmış özelliği taşıyan bu sıfatlar; selbî sıfatlara dâhil edilmiş, haberî sıfatlar olarak ayrı bir kategoride değerlendirilmemiştir.

⁶⁶⁸ Bedri Gencer, “Ekmelüddin Bâbertî, İslam Düşüncesi Olarak Fıkhın Yeniden Yapılandırılması”, *Ekmelüddin Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddin Babertî Sempozyumu*, Erzurum 2014, 37.

⁶⁶⁹ İsfahânî, *Müfredât*, 506.

⁶⁷⁰ Adnan Küçükali, “İbn Sina'nın Selbî Yorumlama Metodu”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/1(2009): 64.

⁶⁷¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlmi Kelâm*, sad. Mehmet Talu, (İstanbul: Tereke Yayınevi, 2007), 96.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fikhü'l-ekber*'de yer alan Allah'ın varlığı ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

ولا حدَّ له، ولا ضدَّ له، ولا عدَّ له، ولا مثلَ له.

وله يدٌ ووجهٌ ونفسٌ كما في قوله في القرآن، من ذكرَ الوجهِ واليدِ والنفسِ
{...يد الله فوق أيديهم...} [سورة الفتح آية 10]

{...فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهَ اللَّهِ...} [سورة البقرة آية 115]

{... وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ...} [سورة المائدة آية 116]

فهو له صفةٌ بلا كيفٍ،

ولا يقالُ إنَّ يدهُ قدرتهُ أو نعمتهُ، لأنَّ فيه إبطالُ الصفةِ، وهو أهلُ القَدْرِ والإعْتِزَالِ،

ولكنَّ يدهُ صفةٌ له بلا كيفٍ،

وغضبُهُ ورضاءُهُ صفتانِ من صفاتِهِ تعالى.

وليسَ قَرَبُ اللهِ تعالى ولا بُعْدُهُ مِنْ طَرِيقِ الْمَسَافَةِ وَقِصَرِهَا، ولكن على معنى الكرامةِ والهوانِ،

المطِيعُ قَرِيبٌ مِنْهُ بلا كيفٍ، والعاصيُ بَعِيدٌ مِنْهُ بلا كيفٍ. والقُرْبُ والبُعْدُ والإِقْبَالُ يَقَعُ على المَنَاجِي.

“Yani Allah Teâlâ için had yoktur ve O'nun zıddı ve muarızı [muhalifi] yoktur. Eğer ki zâtında ve gerek sıfatında ona benzer dahî yoktur.”

“Yani O'nun için el ve yüz ve nefis sıfatları vardır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'inde zikretmiştir.”

Yani Allah Teâlâ Kur'an'da zikreledi ki el ve yüz ve nefis “Allah Teâlâ'nın niteliksiz sıfatlarıdır.” Gerçek el ve yüz ve nefis mânasına değildir.

“Yani şöyle demek câiz değildir ki Kur'an-ı Azîm'de zikrolunan el; kudret eli ola veya nimet eli ola. Zira bu sözde ibdâl-i sıfat vardır. İbdâl-i sıfat hod bizim mezhebimiz değildir. Ehl-i kaderin ve ehl-i i'tizâlin mezhebidir.”

“Yani Allah Teâlâ'nın sıfatıdır. Bilâ keyftir.”

Yani niteliksizdir. Yani mânası mâlum değildir.

“Yani Allah Teâlâ'nın gazabı ve rızası dahi sıfatlarından iki sıfattır.”

Mânası değildir; müteşabihâttandır.⁶⁷²

“Yani Allah Teâlâ’nın kurbî [yakınlığı] ve bu’di [uzaklığı] tûl-ü mesafe [mesafenin uzaklığı] ve kasr-ı mesafe [mesafenin yakınlığı] tarikiyle [yolu ile] değildir. Belki keramet ve hevân mânasınadır.”

Keramet demek ululuktur, hevân demek horluktur.

“Yani Allah Teâlâ’nın mutî kulları Allah Teâlâ’ya yakındırlar ve âsi kulları Allah Teâlâ’dan ıraktırlar. Amma bu yakınlık, ıraklık bilâ keyfindir, niteliksizdir. Bu yakınlık ve ıraklık Allah Teâlâ’ya müteveccih [yönelmiş] ve müteferriğ [kurtulmuş] olan kula göredir ve illâ Allah Teâlâ’ya nazar [bakmak] kurb ve bu’d ve ikbâl [yaklaşma] ve idbâr [geri çekilme] yoktur.”⁶⁷³

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede Allah’ın varlığı ile ilgili kısımların diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Diğer nüshalarda “Yani Allah Teâlâ için had yoktur” cümlesindeki “had” yerine “nihayet”⁶⁷⁴ kelimesi geçer.
- Bazı nüshalarda “Allah Teâlâ’nın niteliksiz sıfatlarıdır” cümlesindeki “niteliksiz” yerine “keyfiyetsiz”⁶⁷⁵ kelimesi yazılmıştır ki bunlar eş anlamlıdır.
- Diğer nüshalarda, “Kur’an-ı Azîm’de zikrolunan el; kudret eli ola veya nimet eli ola” cümlesindeki “kudret eli ve nimet eli” yerine “kudret ve nimet”⁶⁷⁶ ifadeleri geçer.
- Diğer nüshalarda “İbdâl-i sıfat hod bizim mezhebimiz değildir” cümlesinde “hod” kelimesi yer almaz.

⁶⁷² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8a-8b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 72).

⁶⁷³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 19b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76).

⁶⁷⁴ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 6b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 7b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 9b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 10b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 156a.

⁶⁷⁵ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 10a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 11a.

⁶⁷⁶ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 10a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 10b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 155b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 7a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 7b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 154b.

- Diğer nüshalarda “Bu yakınlık, iraklık bilâ keyfindir” yerine cümle “Bu yakınlık, iraklık mesafe azlığı ve çokluğuyla değildir, belki bilâ keyfindir”⁶⁷⁷ olarak geçer.

- Diğer nüshalarda “Allah Teâlâ’ya nazar, kurb ve bu’d ve ikbâl ve idbâr yoktur” cümlesindeki “kurb ve bu’d” kelimeleri “kurb-u hakîkî ve bu’d-u hakîkî”⁶⁷⁸ şeklindedir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, metinde verilen el, yüz ve nefis sıfatları ile ilgili âyetleri tercüme etmemiştir. Bu âyetler meâlen şöyledir:

“...Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir...”⁶⁷⁹

“...Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü oradadır...”⁶⁸⁰

“...Sen benim içimdekini bilirsin...”⁶⁸¹

Anlaşıldığı üzere *Fıkhü’l-ekber*’de yer alan Allah Teâlâ’ya dair bu cümlelere Güzelhisârî Mustafa Efendi, yeni açılımlar sağlamayarak mevcudu aktarmıştır.

2.2. Allah’ın İsimleri

Varlıklara verilen ad, anlamına gelen isim; Allah Teâlâ’nın zâtına nisbet edilen kavramlar için de kullanılır. İsim kelimesi hem besmelede hem de çoğul şekilde esmâ-i hüsnâ (el-esmâü’l-hüsnâ)⁶⁸² ifadesi ile Kur’ân-ı Kerîm’de yer almaktadır. Her ne kadar isim denilse de Arapça’daki mânaları açısından Allah Teâlâ’nın zâtını niteleyen sıfatlardır. Ebû Hanîfe’nin akaide dair görüşlerini kelâm çerçevesinde ilk açıklayan⁶⁸³ İmam Mâtürîdî, insanlar duyularla idrak edilemeyen

⁶⁷⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 28a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 168b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 20a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 29b.

⁶⁷⁸ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 28a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 19a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 168b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 20a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171b.; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 29b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 29b.

⁶⁷⁹ el-Fetih 48/10

⁶⁸⁰ el-Bakara 2/115

⁶⁸¹ el-Mâide 5/116

⁶⁸² el-A’râf 7/180; el-İsrâ 17/110; el-Tâhâ 20/8; el-Haşir 59/24.

⁶⁸³ Yavuz, Yusuf Şevki, “Ebû Hanîfe” (Akaide Dair Görüşleri), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 142.

Allah'ı, duyular âlemine ait kavramlarla idrak etmek mecburiyetindedirler, görüşündedir.⁶⁸⁴

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan Allah'ın isimleri ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

وكذلك الأسماء والصفة كُلُّها مستوية في الفضيلة والشرف.

لم يزل ولا يزال بأسمائه وصفاته،

لم يحدث له صفة ولا اسم.

والالات الحروف والاسباب كلها مخلوقة

وهو شيء لا كالأشياء كما في قوله تعالى ليس كمثله شيء الآية،

ومعنى الشيء إثباته بلا جسم ولا جوهر ولا عرض،

“Yani Allah Teâlâ'nın sâir sıfatları ve esmâları dahi şerefte ve azamette ve fazl-ı kibriyâda beraberlerdir. Asla mabeynlerinde [aralarında] fark yoktur.”⁶⁸⁵

“Yani Allah Teâlâ esmâsı ile ve sıfatı ile bir nefes zâil olmadı ve olmaz.”

Belki daima mevcuttur.

“Yani Allah Teâlâ için bir sıfat veya bir isim sonradan olmadı.”

Hudûsun mânası sonradan olmaktır.⁶⁸⁶

“Yani Allah Teâlâ şânuhû ve amme nevâlühû hazretleri şeydir. Gayrı şeyler gibi değildir. Nitekim Kelâm-ı Kadîm'inde⁶⁸⁷ buyurur.

“Yani Allah Teâlâ'ya şey' demek mânası oldur ki Allah Teâlâ'yı ispat etmektir. Yani cisimsiz ve cevhersiz ve arazsız demektir.”⁶⁸⁸

⁶⁸⁴ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 72.

⁶⁸⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 77).

⁶⁸⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 70).

⁶⁸⁷ “O'nun benzeri hiçbir şey yoktur” eş-Şûrâ 42/11. Metinde olup da Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin nüshasında olmayan âyet burada verilmiştir (Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7b).

⁶⁸⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71).

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede Allah'ın isimleri ile ilgili kısımların diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Bazı nüshalarda, “Allah Teâlâ'ya şey' demek mânası” diye başlayan cümlede “demek” kelimesinden sonra “sabittir”⁶⁸⁹ ifadesi ilâve edilmiştir. Bunun haricinde nüshalar birbiriyle örtüşmektedir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, tercümesinde “esmâlar” kelimesi ile çoğul kelimeyi tekrar çoğul yapmıştır. Fakat bu kelime; eşya, evlât, akraba, fukara, evrak kelimeleri gibi çoğul olmasına rağmen dilimizde tekilmiş gibi kullanılan galat-ı meşhurlardandır.

Fıkhü'l-ekber'de sonradan ilâve şüphesi taşınan yerlerden birisi “şey” kavramıdır ki, kendisinden dilenen, istenen⁶⁹⁰ anlamında kullanılabilir. İmam Mâtürîdî, bir şeyin başkasına benzemediğini ifade edebilmek için bu kavramın Allah Teâlâ'ya izafe edildiğini izah eder.⁶⁹¹ Diğer *Fıkhü'l-ekber*'e ilâve şüphesi olan kelimeler ise cevher ve arazdır. Kaynaklarda belirtildiğine göre Hint-alt kıtasından Şiblî en-Nu'mânî (ö. 1332/1914) ve Ali Sâmi en-Neşşâr (ö. 1440/1980) burada yer alan cevher, araz gibi terimlerin o dönemde kullanılmadığını ifade etmektedir.⁶⁹² Buna mukabil Altıntaş, Ebû Hanîfe'nin Roma ve Yunan kültüründen etkilenmiş olan Mu'tezile'nin birçok önde geleni ile çağdaş olduğu antitezini sunar.⁶⁹³ Güzelhisârî Mustafa Efendi, bu konuda herhangi bir açıklamaya gitmemiştir. Fakat metinde daha önce geçen “O'nun benzeri hiçbir şey yoktur” âyeti buraya alınmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin, Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatları hakkında nassı yorumsuz vermesi, onun bu konudaki hassasiyeti ve ihtiyatını gösteriyor olsa gerektir ki bu Ehl-i sünnet çizgisidir.

⁶⁸⁹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 10b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 155b.

⁶⁹⁰ Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, 1: 83.

⁶⁹¹ Mâtürîdî, *Kitabü't-Tevhîd*, 68-69.

⁶⁹² Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, trc. Osman Kesioğlu, 4. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı 2012), 194.

⁶⁹³ Ramazan Altıntaş, “Ebû Hanîfe'nin Kelâm Metodu ve ‘el-Fıkhü'l-ekber’ Adlı Eserine Yöneltilen Bazı İtirazlar”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/1-2, (İstanbul 2002): 197.

2.3. Allah'ın Sıfatları

İstilahî olarak Allah'ın zâtına nisbet edilen mâna, şeklinde tanımlanan sıfat kelimesi, Ehl-i sünnet kelâmında titizlikle incelenmiştir. Bu sıfatlar; sıfat olmanın yanında isim, mastar, zarf veya fiil yapısında da gelmiştir. Terim olarak ilk defa Ebû Hanîfe'de rastlanan sıfat kelimesi, Allah'a izâfe edilir şekilde Kur'an'da yer almamıştır.⁶⁹⁴ *Fıkhü'l-ekber*'de Allah'ın sıfatları “zâtî ve fiilî” olarak tasnif edilmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan Allah'ın sıfatları ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

لم يزل ولا يزال بأسمائه وصفاته الذاتية والفعليّة
وصفاته تعالى في الأزل غير محدثه ولا مخلوقه،
ومن قال إنها مخلوقة و محدثه أو وقف أو شك فهو كافر بالله تعالى.
وصفاته تعالى كلها بخلاف صفات المخلوقين ،

Yani Allah tebâreke ve teâlâ “sıfât-1 zâtiyesiyle ve sıfât-1 fiiliyesiyle bir nefes zâil olmadı ve zâil olmaz.”

Allah tebâreke teâlâ ezel-i âzâlde zâtı ve sıfatı ile mevcuttur ve ebedü'l-âbadda dahi mevcuttur. Ne evveline bir ibtidâ vardır ve ne âhiline bir intihâ vardır. Rabbi'l-âlemîn Allah tebâreke ve teâlâ amme nevâlühû hazretinin zât-1 şerîfine akıl ermez ve âdemoğlanları O'nu anlayıp ve bilemez. Ancak sıfatları bilinmiştir.

Allah tebâreke ve teâlâ hazretinin sıfatları iki türlüdür:

Yani iki bölüktür: bir bölüğüne sıfât-1 zâtiyye derler ve bir bölüğüne sıfât-1 fiiliyye derler. İmdi her nefeste zâtına ve sıfatına fenâ ârız olmaz. Yani rabbi'l-âleminin zâtı ve sıfatı gerek zâtiyye ve gerek fiiliyyedir. Cümlesi ezel ve ebede mevcuttur. Ezelen ve ebeden zâil olmaz.⁶⁹⁵

“Yani Allah Teâlâ'nın sıfatı ezelîdir ve ebedîdir. Muhdes ve mahlûk değildir.”

⁶⁹⁴ İlyas Çelebi, “Sıfat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 37: 100-102.

⁶⁹⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 3a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 70).

“Yani bir kimse Allah Teâlâ’nın sıfatı mahlûktur dese ve ya muhdestir dese yani sonradan olmadır dese ve yahut dursa tınmasa ve yahut şek etse ol kimse Allah Teâlâ’ya kâfir olmuş olur.”⁶⁹⁶

“Yani Allah Teâlâ’nın sıfatlarının cümlesi mahlûkatının sıfatının hilâfıdır.”

Yani Allah Teâlâ’nın cümle sıfatları mahlûkunun sıfatlarına benzemez.⁶⁹⁷

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede Allah’ın sıfatları ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Diğer nüshalarda, “Sıfât-ı zâtiyyesiyle ve sıfât-ı fiiliyyesiyle bir nefes zâil olmadı ve zâil olmaz” cümlesinin devamına “Herhangi bölümü olursa asla zât-i bârîden erilmez. Her nefeste zâta ve sıfata fenâ ârız olmaz. Yani rabbi’l-âlemînin zâtı ve sıfatı gerek zâtiyye ve gerek fiiliyyedir, cümlesi ezel ve ebedde mevcuttur. Ezelen ve ebeden fenâ dârî olmaz”⁶⁹⁸ eklenmiştir.

- Bazı nüshalarda “yahut şek etse ol kimse Allah Teâlâ’ya kâfir olmuş olur” ifadesi “yahut şek etse küfürdür neûzübillâh,⁶⁹⁹ ol kimse Allah Teâlâ’ya kâfir olmuş olur” şeklinde yer alır.

- Bir nüshada “mahlûkatının sıfatının hilâfıdır” ifadesindeki “hilâfıdır” kelimesi yerine “benzemez” yazılmıştır.⁷⁰⁰

Fikhü’l-ekber’in sıfât-ı zâtiyye olarak isimlendirdiği, Allah’ın zâtına nisbet edilen ve O’nun ne olduğunu ifade eden sübûtî sıfatlar olarak bilinen bu sıfatlar Ehl-i sünnet’e göre kadîm olup zâtın ne aynı ne gayrıdır. Yani bu sıfatlar Zât-ı İlâhî’nin zihindeki mefhumunu değiştirecek özel mefhumlara sahip oldukları için zâtın gayrıdır, fakat dış âlemde bir vücutları bulunması itibarı ile zâttan ayrılıp müstakil

⁶⁹⁶ *Fikhü’l-ekber*’de “kâfir olur” ifadesinin geçtiği üç yerden birisidir, diğeri ise Allah’ın sıfatları yaratılmıştır, diyenler için söylenmiştir. Bu da Ebû Hanîfe’nin ilmi kişiliğini gösterir (Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 70).

⁶⁹⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 71).

⁶⁹⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 4b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 76b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 149a-149b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 3b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 3a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 156a-156b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 4a.

⁶⁹⁹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 4b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 5a.

⁷⁰⁰ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 6a.

olarak var olamazlar.⁷⁰¹ Bu açıdan, Allah'ın sıfatlarını zâtının aynı olduğu görüşünü benimseyen Mutezile'ye bir reddiyedir.⁷⁰²

Güzelhisârî Mustafa Efendi, burada Allah Teâlâ için ezel-i âzâl ve ebedü'l-âbad ifadelerini şerh olarak düşerek O'nun zâtının insanoğlunun anlama ve algılama düzeyinin ötesinde olduğu için bu sıfatların varlığından ve anlaşılması gerektiğinden söz etmektedir.

“Sübûtî sıfatlar”ın bir maddesi olarak sayılan “tekvin”, Ebû Hanîfe'de “fiilî sıfatlar” olarak karşılık bulmuştur.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan Allah'ın sıfatlarından sıfât-ı zâtiyye ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

أما الذاتية: فالحيوة والقدرة والعلم والكلام والسمع والبصر والإرادة.

والقضاء والقدر والمشية صفاته في الأزل بلا كيف،

وقادراً بقدرته، والقدرة صفة له في الأزل

ويقدر بقدرت لا تقدرتنا،

لم يزل عالماً بعلمه، والعلم صفة له في الأزل.

ويعلم بعلم لا كعلمنا،

يعلم الله المعدومه في حال عدمه معدوماً، ويعلم أنه كيف يكون إذا أوجدته،

ويعلم الله الموجود في حال وجوده موجوداً، ويعلم أنه كيف يكون إذا فناؤه أوجدته،

ويعلم الله تعالى القايمة في حال قيامه قايماً، وإذا قعد فقد يعلمه قاعداً في حال قعوده من غير أن يتغير علمه أو يحدث له علم،

ولكن التغير واختلاف عند المخلوقين.

ويسمع بسمع لا كسمعنا،

ويرى برؤية لا كرؤيتنا،

ويتكلم بكلام لا ككلامنا.

نحن نتكلم بالآلات والحروف والأسباب والله تعالى يتكلم وبلا آلة ولا حروف ولا أسباب.

⁷⁰¹ Yüksel, *Sistematik Kelâm*, 45.

⁷⁰² Öztürk, *İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ve Eserleri*, 24.

والالات والحروفُ والاسباب كلها مخلوقةٌ، وكلامُ الله تعالى غيرُ مخلوقٍ،
وسمِعَ موسى كلامَ الله تعالى كما في قوله تعالى: { وكَلَّمَ اللهُ موسى تكليماً }
وقَدْ كَانَ اللهُ تعالى متكلماً، ولم يكنْ كَلَمَ موسى،
واللهُ تعالى واحداً لا مِنْ طريقِ العددِ،
ولكنْ من طريقِ أَنَّهُ لا شريكَ لَهُ،
لم يُلِدْ ولم يُولَدْ، ولم يكنْ لَهُ كُفُواً أَحَدٌ.
لا يُشَبِّهُ شَيْءٌ مِنَ الْأَشْيَاءِ مِنْ خَلْقِهِ، ولا يُشَبِّهُهُ شَيْءٌ مِنَ الْأَشْيَاءِ مِنْ خَلْقِهِ
وهيَ كُلُّها بمشيئةِ اللهُ تعالى وعلْمِهِ وقضائِهِ وَقَدْرِهِ
والطاعاتُ كُلُّها ماكانتْ واجبةً بأمرِ اللهُ تعالى وبمحبتهِ وبرِضائِهِ وعلْمِهِ ومشيئِهِ وقضائِهِ وَقَدْرِهِ،
والمعاصي كُلُّها بعلمِهِ وقضائِهِ وتقديرِهِ ومشيئِهِ لا بمحبتهِ ولا برِضائِهِ ولا بأمرِهِ.

“Yani Allah Teâlâ'nın sıfât-ı zâtiyyesinin biri hayattır.”

Yani dirliktir.

“Ve biri kudrettir.”

Yani gücü yetmektir.

“Ve biri ilimdir.”

Yani bilmektir.

“Ve biri kelâmdır.”

Yani söylemektir.

“Ve biri sem'dir.”

Yani işitmektir.

“Ve biri basardır.”

Yani görmektir.

“Ve biri iradedir.”

Yani dilemektir.

Muhassalâ [sonuç olarak] kelâm demektir ki; Allah Teâlâ daima diridir, ölmekten ve hasta olmaktan münezzehtir ve her nesneyi bilicidir, bilir ve her dilediği kimseye söyler. Hazreti Mûsâ'ya Tur dağında söylediği gibi ve bizim peygamberimiz Hazreti Muhammed aleyhi's-selâtu ve's-selâma leyle-i mi'racda ve gayrıda söylediği gibi. Ve her nesneyi işiticidir, işitmemekten münezzehtir ve her nesneyi görücüdür, görmemekten münezzehtir ve her murad eylediği nesneyi dileyicidir, diler demektir. İşte Allah teâlâ ve tebâreke hazretlerinin sıfât-ı zâtiyyesi bunlardır.⁷⁰³

“Yani kaza ve kader ve meşiyet dahi Allah Teâlâ'nın ezeli sıfatlarıdır. Kadîmlerdir, bilâ keyfindir.”

Hiç ehad [bir kimse] onların hakikat mânasına vâkıf değillerdir.⁷⁰⁴

“Yani Allah Teâlâ bir kudret ile kadir olur kim [ki] bizim kudretimiz gibi değildir.”⁷⁰⁵

“Yani Allah Teâlâ bir nefes kudretiyle kadir olmaklıktan [olmaktan] hâlî ve zâil olmadı ve olmaz. Kudret ezelde O'nun bir sıfatıdır.”

“Yani Allah Teâlâ ilmiyle âlim olmaklıktan bir nefes hâlî ve zâil olmadı ve olmaz. İlmi, ezelde O'nun bir sıfatıdır.”

Gerek ezelde gerek ebedde.⁷⁰⁶

“Yani Allah Teâlâ bir biliş ile bilir ki bizim bilişimiz gibi değildir.”

İlmi bilmektir.⁷⁰⁷

“Yani Allah Teâlâ yoku yokluğu halinde yok bilir. Vücuda getirirse mevcudu bilir ve ne üslûba vücuda geleceğini bilir.”

⁷⁰³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 3b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70).

⁷⁰⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 9a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 72).

⁷⁰⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 71).

⁷⁰⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70).

⁷⁰⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 71).

“Yani Allah Teâlâ varı varlığı zamanda var bilir ve ne semt ile fenâyâ varacağını bilir ve yok olsa geri yok bilir.”

“Yani Allah Teâlâ ayak üzere duran kimseyi ayak üzere durduğu halinde ayak üzere durur bilir. Kaçan, ol ayak üzere duran kimse otursa Allah Teâlâ onu oturduğu halde oturur bilir. Allah Teâlâ’nın ilmi tağyir olmaz ve Allah Teâlâ’nın ilmî bir sıfatıdır. Asla tagayyür [değişim] ve hudûs ârız olmaz.”

“Yani lâkin tagayyür ve hudûs ve ihtilaf mahlûklardadır,” sıfatullahta değildir.⁷⁰⁸

“Yani Allah Teâlâ bir işitmek ile işitir ki bizim işitmemiz gibi değildir.”

“Yani Allah Teâlâ bir görüşle görür ki bizim görüşümüz gibi değildir.”⁷⁰⁹

“Yani Allah Teâlâ bir söylemekle söyler ki bizim söyleyişimiz gibi değildir.”

“Yani biz âlât [aletler] ile hurûfla [harfler] ve esbâb [sebepler] ile söyleriz. Lâkin Allah Teâlâ âlâtsiz ve hurûfsuz ve esbâbsız söyler.”

“Yani âlât ve hurûf ve esbâbın küllîsi mahlûktur.” Ve onun ile söylenen sözler dahi mahlûktur.

“Yani Allah Teâlâ’nın kelâmı gayr-ı mahlûktur.”⁷¹⁰

“Yani Hazreti Mûsâ, Allah Teâlâ’nın kelâmını işitti. Nitekim âyet-i kerîmede⁷¹¹ buyurur: “وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا”. Yani “Allah Teâlâ, Mûsâ’ya söyledi.”

İşitmek lâzım gelir, zira işitmek için söyledi.

“Yani Allah Teâlâ mütekellim idi dahi Mûsâ’ya söylemeden.”⁷¹²

“Yani lâkin Allah Teâlâ’nın birliği şol mânayadır ki O’nun şeriki yoktur.”

“Yani Allah tebâreke ve teâlâ birdir”, lâkin Allah Teâlâ’nın birliği “adet yolundan değildir.”

⁷⁰⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 9b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 72).

⁷⁰⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 71).

⁷¹⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 71).

⁷¹¹ en-Nisa 4/164.

⁷¹² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 6b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 71).

“Yani; veled getirmemiştir ve bir kimseye veled olmamıştır.”

Yani kimse doğurmamıştır ve bir kimseden doğmamıştır, demektir.

Ve gerek dünyada ve gerek âhirette “hiçbir kimse Allah Teâlâ’ya beraber olamaz.”

Yani küfüv demek denkdeş olman demektir.

Yani gerek dünyada gerek âhirette ve gerek yerlerde ve gerek göklerde “hiçbir ehad Allah Teâlâ’ya benzemez ve hiçbir ehade Allah Teâlâ benzemez.”⁷¹³

“Yani ef’âl-i ibâdın [kulların fiillerinin] cümlesi Allah Teâlâ’nın bilmesiyledir ve dilemesiyledir ve kazasıyla ve kadriyledir.”

Efâl-i ibâdın bir zerresi Allah Teâlâ’nın bilmesi ve dilemesine ve kazasına ve kadrine muhalif olmaz.

“Yani ef’âl-i ibâddan taat ve ibadetler -ki farzdır veya vâciptir veya nâfiledir- cümlesi Allah Teâlâ’nın emriyle olur ve sevmesiyle olur ve razı olmasıyla olur ve bilmesiyle olur ve dilemesiyle olur ve kazasıyla olur ve kadriyle olur.”

“Yani ef’âl-i ibâddan meâsî yani günahlar Allah Teâlâ’nın bilmesiyle olur ve kazasıyla olur ve kadriyle olur. Lâkin emriyle değildir ve sevmesiyle değildir ve rızasıyla değildir.”⁷¹⁴

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede Allah’ın sıfatlarından sıfât-ı zâtiyye ile ilgili kısımların diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Bir nüshada “Hiç ehad onların hakikat mânasına vâkıf değillerdir” cümlesindeki “hiç ehad” yerine “bir kimse”⁷¹⁵ yazılmıştır.

- Bazı nüshalarda “Asla tagayyür ve hudûs ârız olmaz” cümlesinin devamına “Belki tagayyür ve ihtilaf mahlûklardadır,⁷¹⁶ sıfatullahta değildir”⁷¹⁷ eklenmiştir.

⁷¹³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 2b-3a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 70).

⁷¹⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 11b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

⁷¹⁵ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 9a.

⁷¹⁶ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 12a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 158a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 9b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 157a.

- Bazı nüshalarda “olmaklıktan hâli ve zâil olmadı” ibaresinde “olmaklıktan” yerine “olmaktan”⁷¹⁸ eklenmiştir.

- Bir nüshada “adet yolundan” yerine “adet yönünden”⁷¹⁹ yazılmıştır.

- Diğer nüshalarda “Hiçbir ehad Allah Teâlâ’ya benzemez ve hiçbir ehade Allah Teâlâ benzemez” cümlesine “Ezel-i âzâlde rabbi’l-âlemîn zâtı ve sıfatıyla mevcuttur. Ebedü’l-âbâd dahi mevcuttur. Ne evveline ibtidâ ve ne âhırine intihâ vardır” ifadeleri eklenmiştir.⁷²⁰

- Diğer nüshalarda “farzdır veya vâciptir veya nâfiledir” ifadesindeki “nâfiledir” bulunmamıştır.

- Diğer nüshalarda “Allah Teâlâ’nın bilmesiyle olur ve kazasıyla olur ve kadriyle olur” cümlesinde metinde var olan “ve meşiyeti ile olur”⁷²¹ ifadesi ilâve edilmiştir.

Burada hayat, ilim, sem’, basar, kudret, irade olan subûfî sıfatlara yedinci olarak kelâm eklenmiştir ki bunun amacı, yaratıcının yaratılmışlara yönelik mesajlarını dile getirmektir. *Fikhü’l-ekber*’de fiilî sıfatlar olarak sınıflandırılan ve Allah-kâinat ve Allah-insan ilişkisini ifade eden⁷²² maddeler, bazı tasniflerde subûfî sıfatların bir ögesi olan tekvin sıfatı altında işlenmiştir. Güzelhisârî Mustafa Efendi, birer kelime ile açıkladığı bu sıfatların mânasını anlamada kişinin vukufiyetinin yeterli olmadığını vurgulamıştır. Tartışmalı konulardan birisi, “Allah’ın sıfatlarının hâdis mi kadîm mi” olduğu meselesidir ki Ebû Hanîfe, Allah’ın fiilî sıfatlarının ezeli

⁷¹⁷ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 9b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 157a.

⁷¹⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 5b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 77a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 4a.

⁷¹⁹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 4a.

⁷²⁰ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 4a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 76b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 149a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 3b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 3a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 156a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 4a.

⁷²¹ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 160a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 81b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 16a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 11a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 11a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 160a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 15a.

⁷²² Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 281.

olduğu görüşündedir. Zâtî sıfatlar konusunda müşterek görüşe sahip olan Ehl-i sünnet âlimleri fiilî sıfatlar konusunda farklı görüşler benimsemişlerdir.⁷²³

Fıkhü'l-ekber'deki yaratılmışlara mahsus değişme, sonradan meydana gelme ve ihtilafı Güzelhisârî Mustafa Efendi, Allah Teâlâ'nın sıfatlarında bunların asla olmadığı ve olmayacağı ile açıklamıştır.

Ebû Hanîfe, kendi döneminde bahsi geçen ve daha ziyade Mu'tezile'nin gündeminde olan, Allah'ın sıfatları bağlamında Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki tartışmaları ifade eden⁷²⁴ "halku'l-Kur'an" terkibine değinmiştir. Ebû Hanîfe, mahlûk olmayan Kur'an-ı Kerîm, ne zâtının aynı ne de zâtından ayrı düşünülebilecek bir kelâm sıfatıdır, görüşünü belirtmiştir.⁷²⁵

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan Allah'ın sıfatlarından sıfât-ı fiiliyye ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

وفاعلاً بفعليه، والفعلُ صفةٌ له في الأزل،
والفاعلُ هو الله تعالى، والفعلُ صفةٌ له في الأزل،
والمفعولُ مخلوقٌ، وفعلُ الله تعالى غيرُ مخلوقٍ،
وأما الفعليةُ: فالتخليقُ والترزيقُ والإنشاءُ والإبداعُ والصنعُ والاحياءُ والاماتةُ وغيرُ ذلك من صفاتِ الفعليةِ.
وخالقاً بتخليقه، والتخليقُ صفةٌ له في الأزل.
وقد كانَ اللهُ تعالى خالقاً في الأزلِ ولم يخلقِ الخلقَ { ليسَ كمثلِه شيءٌ وهو السميعُ البصيرُ } [سورة الشورى
ءاية 11] فلما كلمَ اللهُ موسى، كلمَهُ بكلامِهِ الذي هو له صفةٌ في الأزلِ،
خلقَ اللهُ الأشياءَ لا منْ شيءٍ.
وقد كانَ اللهُ تعالى خالقاً في الأزلِ ولم يخلقِ شيئاً فلما كلمَ اللهُ موسى، كلمَهُ بكلامِهِ الذي هو صفةٌ له في الأزلِ،
فلما كلمَ اللهُ موسى، كلمَهُ بكلامِهِ الذي هو له صفةٌ في الأزلِ،
وكانَ اللهُ تعالى خالقاً قبلَ أنْ يَخْلُقَ، ورازقاً قبلَ أنْ يَرْزُقَ.

⁷²³ Mehmet Baktır, "Allah'ın Fiilî Sıfatlarında Zaman Sorunu", *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 1/3(2003): 96.

⁷²⁴ W. Montgomery Watt, *İslâmî Tetkikler –İslam Felsefesi ve Kelamı-*, trc. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968), 65-66.

⁷²⁵ Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, 66.

“Yani Allah Teâlâ fiiliyle fail” olmaklıktan [olmaktan] bir nefes zâil olmadı ve olmaz “ve fiil ezelde O’nun bir sıfatıdır.”

“Yani fail Allah Teâlâ’dır. Fiili ezelde bir sıfatıdır.”

“Yani mef’ul mahlûktur.”

Yani Allah Teâlâ’nın işlediği eşya cümle mahlûktur.

“Lâkin Allah Teâlâ’nın fiili gayr-ı mahlûktur.”

Fiil Allah Teâlâ’nın sıfatıdır. Sâir zikrolunan sıfatları gibi.⁷²⁶

Yani Allah sübhanehû ve teâlâ’nın sıfât-ı “fiiliyyesinin biri tahlîktir.”

Yani yaratmaktır.

“Ve biri terzîktir.”

Yani rızık vermektir.

“Ve biri inşâdır.”

Yani mânası bir nesneyi vücuda getirmektir.

“Ve biri ibdâ’dır.”

Yani mânası yoktan var etmektir.

“Ve biri sun’dur.”

Mânası yani her nesneyi vücuda getirmektir ve her mevcudu yok etmektir.

“Ve biri ihyâdır.”

Mânası yani diri etmektir.

“Ve biri immâtedir.”

Mânası yani öldürmektir.

Hâsılı kelâm demektir ki Allah Teâlâ celle ve âlâ yaratıcıdır, yerlerde ve göklerde ve dünyada ve âhirette Allah Teâlâ’dan gayrı yaratıcı yoktur ve râzıktır. Cemî mahlûkatın rızıkını verici Ol’dur. Dünyada ve âhirette ve yerlerde ve göklerde O’ndan gayrı rızık verici yoktur ve her vücuda gelenleri vücuda getiren Allah

⁷²⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 70).

Teâlâ'dır. O'ndan gayrı vücuda getirici yoktur ve yoktan var edici Ol'dur ve her mevcudu yok edicidir ve her diri olanı diri edici Allah Teâlâ'dır. Dünyada ve âhirette ve yerlerde ve göklerde Allah Teâlâ'dan gayrı diri edici yoktur ve her fâni olup olanları öldürücü Allah'tır, demektir.⁷²⁷

“Yani Allah Teâlâ tahlîkiyle hâlik olmaktan [olmaktan] bir nefes zâil olmadı ve olmaz. Tahlîk ezelde O'nun bir sıfatıdır.”⁷²⁸

“Yani Allah tebâreke ve teâlâ dahi hiçbir şeyi halk etmeden ezelde hâlik idi. Vaktâ ki Allah Teâlâ, Hazreti Mûsâ'ya söyledi. Ezelde olan kelâm ile söyledi.”

Ve kezâlik [kezâ] ezelde olan tahlîk sıfatıyla halk eyledi. Zira kelâm ve tahlîk rabbi'l-âleminin ezeli ve ebedî sıfatlarıdır.⁷²⁹

“Yani Allah Teâlâ bu mevcûdatı maddesiz halk eyledi.”

Yani evvela bu mahlûkatı ve mevcûdatı yoktan var etti ve yoktan yarattı. Bir asl-ı âhardan yaratmadı. Hemen yoktan yarattı.⁷³⁰

“Yani Allah tebâreke ve teâlâ dahi hiçbir şeyi halk etmeden ezelde hâlik idi vaktâ ki [ne zaman ki] Allah Teâlâ, Hazreti Mûsâ'ya söyledi. Ezelde olan kelâm ile söyledi.”⁷³¹

Yani Allah Teâlâ firavni ve şeytani ve gayr-ı “mahlûkatı yaratmazdan evvel hâlik idi. Ezel-i âzâlda ve dahi ezel-i âzâlda Allah Teâlâ râzık idi, dahi hiçbir ehade [kimseye] rızık vermeden.”⁷³²

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede Allah'ın sıfatlarından sıfât-ı fiiyye ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

⁷²⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 4a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70).

⁷²⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 70).

⁷²⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 6b-7a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 71).

⁷³⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 72).

⁷³¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 6b-7a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 71).

⁷³² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 15b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

- Bir risâlede “Allah Teâlâ’nın işlediği eşya cümle mahlûktur” ibaresinde “cümle” yerine “cümlesi”⁷³³ yazılmıştır.

- Bazı nüshada “Allah Teâlâ tahlîkıyla hâlık olmaklıktan bir nefes zâil olmadı” ibaresinde “nefes” yerine “dem”⁷³⁴ kelimesi geçer.

- Bazı nüshalarda “Bir asl-ı âhardan yaratmadı. Hemen yoktan yarattı” ibaresinde “hemen yoktan yarattı” yerine “hemen belki yoktan yarattı” şeklinde geçer.⁷³⁵

- “Allah Teâlâ fıravnı ve şeytanı ve gayrı mahlûkatı yaratmazdan evvel hâlık idi” ibaresindeki “Allah Teâlâ fıravnı ve şeytanı ve gayrı” kısmı bazı nüshalarda⁷³⁶ yer almamıştır.

- Bazı nüshalarda “Allah Teâlâ râzık idi, dahi hiçbir ehade rızık vermeden” cümlesine “ve rızıklandırmadan”⁷³⁷ ifadesi eklenmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, “şey” kelimesini “madde” olarak tercüme etmiştir. Bu kelime, belli bir formu olmayan, yalnızca bilkuvve var olan, gerçek bir varlıktan yoksun bulunan cevher, mekânda yer kaplayan, zamanla sınırlı ve yaratılmış varlık anlamına gelir. Daha ziyade felsefecilerin kullandığı ve bazı anlamlar yüklediği bu kelimeye kelâmcılar, üç boyutlu olan ve yer kaplayan mevcut anlamı yüklemiştir. Bu mânası ile “cisim” kelimesinin mürâdifî olmaktadır. Çünkü bu özelliklerinden dolayı hareket edebilmekte, ruh ve canlılığın mukabili olmaktadır.⁷³⁸ Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin, “şey” kelimesinin çevirisi için kullandığı “madde” kelimesi için Allah Teâlâ’nın yaratmada söz konusu etmediği, onsuз yaratmayı gerçekleştirdiği ifade edilmektedir.

⁷³³ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 77b.

⁷³⁴ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 77b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 4b.

⁷³⁵ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 11a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 7a.

⁷³⁶ Bazı nüshalarda bu ibare yer almaz (Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 84b).

⁷³⁷ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 22a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 15a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 164a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 21a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 84b.

⁷³⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Kaya, “Madde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 304; Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 3. Baskı (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 558-559.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan Allah'ın sıfatları bağlamında halku'l-Kur'ân ve Kur'an'da aktarılan İblis ve Fir'avn'un sözleri ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

ولفظنا بالقرآن مخلوق، وقراءتنا له مخلوقه، وكتابتنا له مخلوقه، والقرآن كلام الله تعالى غير مخلوق. وما ذكره الله تعالى في القرآن حكاية عن موسى وغيره من الأنبياء ان فرعون وإبليس، فإن ذلك كله كلام الله تعالى إخباراً عنهم،

“Yani Kur'an'ı bizim lafzımız ile okumamız kelâm mahlûktur ve bizim yazımız ile Kur'an'ı yazmamız kelâm mahlûktur. Velâkin Kur'an azîmullah teâlâ'nın kelâmıdır, gayrı mahlûktur.”

Yani mahlûk değildir, belki sıfât-ı rabbi'l-âlemindir, rabbi'l-âleminin sıfatı hod kadîmdir, ezelfidir. Muhdes ve mahlûk değildir.

“Yani şol [şu] nesnelere ki Allah Teâlâ celle şânehû hazretleri kelâm kadîminde yani Kur'an-ı Azîm'inde Hazreti Mûsâ'dan ve gayrı peygamberlerden hikayet zikretti ve şeytandan ve Firavun'dan hikayet zikretti. Cümle kelâmullahtır. Onlardan haber verir.”

Kelâmullah gayrı mahlûktur ve kelâm-ı Mûsâ vesair kelâm enbiya ve kelâm firavn ve İblis cümle mahlûklardır. Vesair mahlûkun kelâmları dahi mahlûktur. Amma [ama] kelâmullah ki Kur'an-ı Azîm'dir, gayrı mahlûktur.⁷³⁹

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede Allah'ın sıfatları bağlamında halku'l-Kur'ân ve Kur'an'da aktarılan İblis ve Fir'avn'un sözleri ile ilgili kısmı diğer yedi nüsha ile örtüşmektedir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan Allah'ın sıfatları bağlamında Allah'ın sıfatlarını Farsça ifade etmek ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

وكل شيء ذكره العلماء بالفارسية من صفات الله تعالى عز وجل فجاز القول به، سوى اليد بالفارسية، ويجوز أن يقال (بروى خدای) عز وجل.

“Yani her sıfatlar ki ulemâ onlardan haber verip farisiyle tâbir ederler ve Allah Teâlâ'nın ol [o] sıfatlarını farisiyle zikrederler. İmdi ol [o] sıfatları farisiyle

⁷³⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 6a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71).

demeklik [demek] câizdir. Lâkin farisiyle “el” sıfatını demek câiz değildir. Lâkin yüz sıfatını farisiyle tâbir câizdir. Mesela ‘berûyî hüda’ [Allah’ın yüzü] demek câizdir.”

Lâkin “bedesti hüda” demek câiz değildir. İmdi “berûyî hüda” demek câizdir. Amma [ama] bizim yüzümüze veya bir gayrı sûrete teşbih etmemek gerektir.⁷⁴⁰

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede Allah’ın sıfatları bağlamında Allah’ın sıfatlarını Farsça ifade etmek ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Diğer nüshalarda bu ibare aynı mânaya gelen, “Lâkin bizim yüzümüze müştebih murad etmemek gerektir ve bir âhar keyfiyyet dahi murad etmemek gerektir” olarak ifadesi edilmiştir.⁷⁴¹

Allah Teâlâ’nın sıfatları ve bu bağlamda halku’l-Kur’an ve Allah’ın sıfatlarının Farsça ifadesi Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin tercüme ve şerhinde bu şekilde ifadesini bulmuştur.

⁷⁴⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 19a-19b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 76).

⁷⁴¹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 27b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 18b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 19b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 28b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 28b.

3. PEYGAMBERLERE İMAN

Kelâmın üç esasından ikincisi olan nübüvvet, *Fıkhü'l-ekber*'de birkaç açıdan değerlendirilmiş, ancak Allah'ın sıfatları kadar detaylandırılmamıştır. Bu kısım nübüvvetin ispatı ve peygamberlerin sıfatları başlıkları ile değerlendirilecektir.

3.1. Nübüvvetin İspatı: Mucize

Terim olarak, peygamberlik iddiasında bulunan kimsenin gösterdiği ve herkesi benzerini meydana getirmekten aciz bırakan tabiatüstü olay, diye tanımlanan⁷⁴² mucize kavramı isim vermeksizin Mu'tezile'ye itiraz olarak⁷⁴³ *Fıkhü'l-ekber*'de yer almıştır. Hz. Peygamber ile ilgili bir mucize olan m'irac, *Fıkhü'l-ekber*'e mevzu olmuştur. Bu olay, dolaylı olarak Kur'ân-ı Kerîm'de⁷⁴⁴ direkt olarak hadislerde⁷⁴⁵ geçer. Hz. Peygamber'in Mescid-i Harâm'dan Mescid-i Aksâ'ya oradan da göğe yaptığı yolculuk için gece yürüyüşü anlamında isrâ; oradan göklere yükselişi⁷⁴⁶ için de mi'rac terimi kullanılır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan mucize ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

والآيَاتُ لِلْأَنْبِيَاءِ وَالْكَرَامَاتُ لِلْأَوْلِيَاءِ.

وأما التي تكونُ لأعدائِهِ اللهُ تعالى مثلِ إبليسَ وفِرْعَوْنَ والدجالِ فيما رويَ في الأخبارِ أَنه كَانَ وَيَكُنْ لهم، لا نَسْمِيهَا آيَاتٍ وَلَا كَرَامَاتٍ، وَلَكِنْ نَسْمِيهَا قَضَاءَ حَاجَاتِهِمْ،
لَأَنَّ اللهُ تعالى يَقْضِي حَاجَاتِ أَعْدَائِهِ اسْتِدْرَاجاً لَهُمْ وَعِقَابَةً لَهُمْ، فَيَغْتَرُونَ بِهِ وَيَزْدَادُونَ طَغْيَانًا وَكُفْرًا،
وَذَلِكَ كُلُّهُ جَائِزٌ وَمُمْكِنٌ.

وَخَبِرُ الْمَعْرَاجِ حَقٌّ، وَمَنْ رَدَّهُ فَهُوَ مُبْتَدِعٌ وَضَالٌّ.

“Yani âyât ve mu'cizât peygamberler içindir ve keramât evliyalar içindir.”

⁷⁴² Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 220.

⁷⁴³ Aliyyü'l-Kâri, *İmam-ı Âzam Fıkh-ı Ekber Şerhi*, çev. Hüseyin S. Erdoğan, (İstanbul: Hisar Yayınevi, 2014), 203.

⁷⁴⁴ “Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir” (el-İsrâ 17/1).

⁷⁴⁵ Buhârî, “Salât”, 1; Müslim, “İman”, 263.

⁷⁴⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 494; 688.

Mesela âyât ve mu'cizât ve kerâmât deyu [diye] âdete [fizikî kurallara] muhalif iş işlemeye derler. Mesela deveyi söyletmek gibi ve gökte ayı iki şak etmek gibi eğer dava [iddia] ile olursa. Ve eğer davasız zuhur ederse ona âyât [mucize] denilmez, belki kerâmât denilir. Mesela bir kimse bizim peygamberimizden evvel gelip “Ben peygamberim, işte şahidim” deyu [diye] nübüvvet davası edip deveyi söyletse veya bir gayrı âdete muhalif iş gösterse ona peygamberdir, denilirdi. Amma [ama] bizim peygamberimiz Hazreti Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem âhir zaman peygamberidir, hâtemü'l-enbiyâdır. Bir kimse bizim peygamberimizden sonra gelip “ben peygamberim, işte şahidim” deyip deveyi söyletse ve nice bin âdete muhalif işler gösterse ona peygamberdir denilmez. Belki şeytanîdir denilir. Elbette ol [o] kimse katlolunmak gerekir ve bir kimse el-iyâz billâh [Allah korusun] ona itikad eylese ol [o] dahi kâfir olur. Eğer rücû etmezse onu katl lâzım olur. Amma [ama] eğer bu şeyler davasız zuhur ederse ona keramettir, denilir.⁷⁴⁷

“Yani şol [şu] nesnelere ki Allah Teâlâ'nın düşmanları ellerinde zuhur eder ve nice zuhur etmiştir. Mesela şeytan gibi Firavun gibi. Biz ona âyâttır ve mu'cizâttır veya keramettir, diyemeyiz. Belki biz ona kazâ-ı hâcâttır, deriz.”⁷⁴⁸

“Yani tahkik Allah Teâlâ a'daalarının [düşmanlarının] hacetlerini dahi verir, istidrâcen yani onları derece indirmek için ve onlara eşeddi ikâb [daha şiddetli ceza] ve azab etmek için, zira onlar bu hali görürler, kendilerinin ululuklarından sanırlar, küfrü ve azgınlığı dahi ziyade ederler.”⁷⁴⁹

“Yani bu zikrolunanların cümlesi câizdir ve mümkündür.”

Hikayette gelmiştir ki Firavun'un bir atı var idi. Kaçan ki yokuşa çıksa ol [o] atın ön ayakları kısılırdı ve ard ayakları uzun olurdu. Her kaçan inişe inse ön ayakları uzardı ve ard ayakları kısılırdı. Ol [o] kâfir bu hali görüp kendi ululuğundan sanırdı. Küfrü ve azgınlığı ziyade ederdi.⁷⁵⁰

⁷⁴⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 14b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

⁷⁴⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 15a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

⁷⁴⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 15a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 74).

⁷⁵⁰ Bu hikâye ve bundan dolayı âyette geçen Firavun'un “... Sizin benden başka ilâhımız olduğunu bilmiyorum” (el-Kasas 28/38) dediği; Mutasavvıf Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö. 874/1469-70 [?]) dinî-tasavvufî mensur bir eseri olan *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eserinde yer alır (Marmara Üniversitesi

“Yani resulün mi’racı hayr-ı hakır ve bir kimse bunu red eylese yani bu haberi kabul etmese o kimse mübtedîdir [bid’at ehlidir] ve azgındır.”

Ehl-i sünnet değildir.⁷⁵¹

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede Allah’ın isimleri ile ilgili kısımların diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Bazı nüshalarda “Şol nesnelere ki Allah Teâlâ’nın düşmanları ellerinde zuhur eder ve nice zuhur etmiştir” cümlesindeki “nesnelere ki” yerine “işler ki” yazılmış ve “Allah Teâlâ’nın düşmanları” ifadesinin başına, “mucize ve keramet sûretinde” eklenmiştir.⁷⁵²

- Diğer nüshalarda “istidrâcen yani onları derece indirmek için” yerine “azgınlıkları ziyade olsun için” geçer.⁷⁵³

- Bazı nüshalarda “Küfrü ve azgınlığı dahi ziyade ederler” ibaresindeki “küfrü ve azgınlığı” yerine “fesadı” geçer.⁷⁵⁴

- Firavun’un küfür ve azgınlığını ziyade eden atının ayaklarının uzayıp kısılması ile ilgili hikâyeye bazı nüshalarda yer almamıştır.⁷⁵⁵

- “Resulün mi’racı hayr-ı hakır” cümlesine diğer nüshalarda “ve sıdktır”⁷⁵⁶ eklenmiştir. Cümlenin devamındaki, “bu haberi kabul etmese o kimse mübtedîdir” ifadesinde mübtedî kelimesine “yani ehl-i bid’attır”⁷⁵⁷ açıklaması yapılmıştır. Cümlenin sonunda “ve azgındır” ifadesi diğer nüshalarda mevcut değildir.⁷⁵⁸

Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 15b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74).

⁷⁵¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 22a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 77).

⁷⁵² Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 21b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 84b.

⁷⁵³ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 22a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 166a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 15a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 164a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 21a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 84b.

⁷⁵⁴ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 22a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 166a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 15a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 21a.

⁷⁵⁵ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 166b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 84b.

⁷⁵⁶ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 21a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 165b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 170b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 174b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 32a.

⁷⁵⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 31a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 21a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 22a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 170b; Süleymaniye Ktp.,

Güzelhisârî Mustafa Efendi, Ebû Hanîfe’de rastlanmayan; peygamberlik iddiasıyla istidrac gösteren ve ona itaat edene olmak üzere iki kez katlolunmak tâbirini kullanmıştır. Bu bir Osmanlı âlimi olan müellifin kendi görüşü olarak buraya eklenmiştir.

Mucize, keramet, istidrac kavramlarının tasavvuf meydana çıktıktan sonra kelamcılar tarafından daha ziyade söz konusu edildiği⁷⁵⁹ düşüncesine Altıntaş, bazı zahitlerin Ebû Hanîfe’nin muasırı olduğundan hareketle itiraz etmektedir. Ayrıca ilk dönem Mutezîlî düşünürleri tarafından ‘mucize’ kavramının tartışıldığından⁷⁶⁰ hareketle ilk dönemlerde bu kavramların kullanıldığına dikkat çekmiştir. Mutezile mucize ve keramete itiraz eder.⁷⁶¹ Risâlenin tamamında ayrıntılı denebilecek bu türden yorumlar istisna iken bu konuda Güzelhisârî Mustafa Efendi örneklerle uzun açıklamalar yapmıştır. Bu da âlimin ilgilendiği tasavvufun bir etkisinin tezahürü olsa gerektir.

3.2. Peygamberlerin Sıfatları

Peygamberlerin ortak vasıfları olarak sistematize edilmiş; sıdk, emânet, ismet, fetânet, tebliğ sıfatlarından direkt olarak, peygamberlerin Allah tarafından günah işlemekten korunması olan ismet⁷⁶² sıfatı bağlamında konu *Fıkhü’l-ekber*’de ele alınmıştır. Yine mükelleften kasıtsız vuku bulan ayak kayması⁷⁶³ olarak tanımlanabilen zelle kavramı işlenmiştir. Bunun haricinde Hz. Peygamber’in hayatına dair özellikler, ilgili yerlerde değerlendirilmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü’l-ekber*’de yer alan peygamberlerin sıfatları ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi’ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

Fatih, nr. 3166, 89b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 174b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 32a.

⁷⁵⁸ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 31a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 21a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 22a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 170b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 174b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 32a.

⁷⁵⁹ Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 194.

⁷⁶⁰ Altıntaş, “Ebû Hanîfe’nin Kelâm Metodu ve ‘el-Fıkhü’l-ekber’ Adlı Eserine Yöneltilen Bazı İtirazlar”, 198.

⁷⁶¹ Aliyyü’l-Kâri, *İmam-ı Âzam Fıkh-ı Ekber Şerhi*, 203.

⁷⁶² Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 163.

⁷⁶³ İsfahânî, *Müfredât*, 461.

ومحمدٌ صلى الله تعالى عليه وسلم عبدهُ ورسولُهُ وصفيُّه وحببيُّه ومنقيُّه،
ولم يعبدِ الصنمَ، ولم يشركِ بالله تعالى طرفته عينٍ قطّ، ولم يرتكب صغيرة ولا كبيرة قطّ.
والأنبياءُ كلُّهم منزّهون عن الصغائرِ والكبائرِ والكفرِ والقبائحِ،
وقد كانت منهم ذلات خطايا،

“Yani Hazreti Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem Allah Teâlâ'nın kuludur ve resulüdür ve safisidir ve habîbidir ve pâk ve tâhir ve mutahhardır.”⁷⁶⁴

“Yani Hazreti Muhammed zaman-ı sâbıkada [geçmişte] herkiz [asla]⁷⁶⁵ puta tapmadı ve bir dem Allah Teâlâ'ya şerik [ortak] koşmadı ve göz açıp yumunca” Allah Teâlâ'ya âsi olmadı. Gerek kable'n-nübüvvet [peygamberlik öncesi] ve gerek ba'de'n-nübüvvet [peygamberlik sonrası] “asla günâh-ı kebâyir [büyük günahlar] ve günâh-ı sağâyir [küçük günahlar] irtikâp etmedi.”

Yani asla günah işlemedi.

“Yani peygamberler günâh-ı kebâirden ve günâh-ı sağâyirden berilerdir ve münezzehlerdir. Küfürden ve kabayihlerden berîdirler.”

Asla bunlardan bu günahlar sâdır olmamıştır.

“Ancak bunlardan az kerre zelle ve hatâyât [suçlar] sâdır olur.”

Zellât ve hatayâdan murat terk-i evlâdır, demişler.⁷⁶⁶

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede peygamberlerin sıfatları ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Diğer nüshalarda, “Allah Teâlâ'nın kuludur ve resulüdür ve safisidir ve habibidir” ibaresinde “safisidir” kelime yerine “nebisidir”⁷⁶⁷ kullanılmıştır.

⁷⁶⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

⁷⁶⁵ Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük, erişim: 14 Şubat 2019, <https://www.lugatinaci.com/osmanlica-turkce-sozluk-madde-17346.html>.

⁷⁶⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

⁷⁶⁷ Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 161a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 81a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 16d; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 12a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 11b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 160a.

- Diğer nüshalarda “asla günâh-ı kebâyir ve günâh-ı saġâyir irtikâp etmedi” ifadesine “Yani gerek büyük günâhtır ve gerek küçük günâhtır hiç birini ihtiyar ve irtikâp etmedi”⁷⁶⁸ ibaresi eklenmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, ilk kez “demişler” ifadesini burada kullanmıştır. Bu ifadeden alıntı yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak kaynak verilmemiştir. Zelle ve hata kelimelerin terk-i evlâ olduğu şerhe not düşülmüştür.⁷⁶⁹ Metne bakıldığında anlaşılacağı üzere tercüme anlamı korumak kaydıyla ilâve kelimelerle yapılmıştır. Mesela Hz. Peygamber’in günah işlemediği aktarılan kısımda metinde olmamasına rağmen “zaman-ı sâbika” ifadesi eklenmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki Güzelhisârî Mustafa Efendi, genel olarak tercüme eklediği kelimelerle metni yorumlamıştır.

⁷⁶⁸ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 16a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 82a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 161a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 16b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 12b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 11b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 160b.

⁷⁶⁹ Bu bilgi Teftâzânî’nin eserinde şöyle geçmektedir: Zelle ile ilgili bilgiler ahad yolla gelmişse reddedilir, tevatürüren gelmişse te’vil edilir, bu da mümkün olmazsa, “terk-i evlâ” ile mesele çözümlür (Teftâzânî, *Şerhu’l Akâid*, 243).

4. ÂHİRETE İMAN

Ebû Hanîfe'nin tevhidin aslı olarak saydığı iman esaslarından âhirete iman *Fıkhü'l-ekber*'de; “ölümden sonra dirilme” olarak ifade edilmiştir.⁷⁷⁰ Sonrasında “...haktır” diye ilâve ettiği; hesap, mîzân, cennet ve cehennem olan âhîret inancına dâhil esaslar bu kısımda yer almıştır.

4.1. Kıyamet Alâmetleri

Kıyamet alâmetleri olarak *Fıkhü'l-ekber*'de sayılan alâmetler, büyük alâmetler olarak bilinen hususlardır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan kıyamet alâmetleri ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

وخرجُ الدجال، وياجوجُ ومأجوجُ، وطلوعُ الشمسِ من مغربِها، ونزولُ عيسى عليه السلامُ من السماء، وسائرِ
علاماتِ يومِ القيامةِ على ما وَرَدَتْ بِهِ الأخبارُ الصحيحةُ حقُّ كائُنٌ،

“Yani deccâlin çıkması ve ye'cûc ve me'cûc çıkması ve güneşin mağripten doğması ve İsa'nın gökten inmesi vesair kıyamet alâmetleri ki ol alâmetlerin hakkında haber-i sahîh vârid olmuştur ve haberlerle bilinmiştir. Cümlesi haktır ve olucudur.”⁷⁷¹

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede kıyamet alâmetleri ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Bazı nüshalarda “cümlesi haktır ve olucudur” cümlesinde “haktır ve olucudur” arasına “sıdktır” ilâve edilmiştir.⁷⁷²

Kıyamet alâmeti olarak beş şey sayılmış “ve diğer alâmetler” denilmiştir ancak buraya herhangi bir ilâve yapılmamıştır.

⁷⁷⁰ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 70.

⁷⁷¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 22a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 77).

⁷⁷² Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 31a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 21b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 22b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 171a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 32b.

4.2. Münker-Nekir ve Kabir Azabı

Meleklerden bahis olarak *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan tek ibare Münker ve Nekir'in hak olduğudur. Kur'ân-ı Kerîm'de isimlerinden söz edilmeyen bu melekler, hadis kaynaklarında geçer.⁷⁷³ Kabirde vazifeli melekler⁷⁷⁴ olduğundan bu kısımda ele alınmıştır. Burada yer alan kabir azabının hak oluşuna Ebû Hanîfe diğer risâlesinde hadislerin varlığını delil olarak getirir ancak bu hadislerle ilgili bir bilgi vermez.⁷⁷⁵

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan Münker-Nekir ve kabir azabı ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

وسؤال منكرٍ ونكيرٍ حقٌّ كائنٌ في القبرِ، وإعادةُ الروحِ إلى جسدٍ في قبره حقٌّ.

⁷⁷⁶ وضغغةُ القبرِ وعذابُهُ حقٌّ كائنٌ في القبرِ الكفارِ كلِّهمِ ولبعضِ عصاةِ المؤمنينِ حقٌّ و جائز.

“Yani kabirde Münker ve Nekir suali haktır ve meyyiti kabre konulduk [konulup] da ruhu insan cesedinden alakayı kestikten sonra yine kabirde cesedine girip Münker ve Nekir suali ve cevabı tamam olduk [olup] da geri meyyit olması haktır.”

Bu zikri olan nesne gerek cümlesi haktır ve sıdktır. Bir türlü dahi değildir.

“Yani meyyiti kabre konulduk da o kabir meyyiti sıkır ba'de [sonra] azab ve ikâb [ceza] olur. Bu hal cümle kâfirlere olur. Bazı usât-ı müminine [asi müminlere] olur. Bu haller cümlesi haktır.”

Bir türlü dahi değildir.⁷⁷⁷

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede Münker-Nekir ve kabir azabı ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

⁷⁷³ Buhârî, “Cenâ'iz”, 87; Tirmizî, “Cenâ'iz”, 70.

⁷⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5: 234.

⁷⁷⁵ Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, 68.

⁷⁷⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 19a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76).

⁷⁷⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 19a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 76).

- Bazı nüshalarda “Münker ve Nekir suali haktır” ibaresine “Kâindir yani olucudur, olmamak ihtimali yoktur”⁷⁷⁸ ifadesi eklenmiştir.

- Bazı nüshalarda “ba’de azab ve ikâb olur” ibaresine “Bu hal dahi haktır. Asla şüphe yoktur” ifadesi eklenmiştir.⁷⁷⁹

Güzelhisârî Mustafa Efendi, bu ifadelerden başkasının olmasının imkânsızlığını söyleyerek bu konudaki kesin görüşünü dile getirir.

4.3. Şefaât

Kur’ânî bir terim olan şefaât⁷⁸⁰ kavramı kıyametle ilgili olduğu gibi aynı zamanda peygamberler, imanın tanımı ve iman-amel ilişkisi konuları ile de irtibatlıdır. Ebû Hanîfe’nin Havâric ve Mu’tezile’ye itiraz olarak ele aldığı şefaât; suçun bağışlanması veya dileğin yerine getirilmesi için aracılık etme⁷⁸¹ mânasına gelir. Allah Teâlâ tarafından kendilerine aracılık etmelerine izin verilen bu kişiler daha ziyade peygamberler olmasının yanında, onlara bu yetki diğer âlemde verileceğinden şefaât; âhiret mevzuunda değerlendirilmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü’l-ekber*’de yer alan şefaât ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi’ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

وشفاعة الأنبياء حقٌ عليهم الصلاة والسلام ،
وشفاعة النبي محمد صلى الله تعالى عليه وسلم للمؤمنين المذنبين ولأهل الكبائر منهم المستوجبين العقابِ حقٌ
ثابتٌ.

“Yani peygamberlerin şefaati haktır.”

“Yani bizim peygamberimiz Hazreti Resul’ün aleyhi’s-selam günahkâr ümmetine ve dahi ümmetinden günâh-ı kebîre işleyip cehennem azabına ve ıkâbına [cezasına] müstehik olanlara şefaati haktır ve sıdktır.”⁷⁸²

⁷⁷⁸ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 166b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 28a.

⁷⁷⁹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 27a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 18b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 168a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 28b.

⁷⁸⁰ el-Bakara 2/48, 123, 254; en-Nisâ’ 4/85; et-Tâhâ 20/109; el-Müddessir 74/48.

⁷⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 8: 182.

⁷⁸² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 17b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 75).

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede şefaati ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Bazı nüshalarda “peygamberlerin şefaati haktır” cümlesindeki peygamberler kelimesi “kirâm ve mürselîn-i izâm aleyhim rahmetü'r-rabbi'l-alâm hazretleri” olarak vasıflandırılmıştır.⁷⁸³

- Diğer nüshalarda “şefaati haktır ve sıdktır” ifadesine “Bir türlü dahi değildir”⁷⁸⁴ ibaresi eklenmiştir.

Metinde geçen genelde tüm peygamberler özelde Hz. Peygamber'in müminlere şefaati, Güzelhisârî Mustafa Efendi tarafından olduğu gibi korunmuş, bununla beraber sıdıklar, şehidler ve sâlih kullardan umulan şefaati hakkında bir açılım yapılmamıştır. Şefaatin hak olduğu görüşünün dışında bir şeyin olmayacağına yaptığı vurgu, Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin şefaatin varlığı konusundaki görüşünün kesinliğini ifade eder.

4.4. Mizan

Kur'ânî terimlerden⁷⁸⁵ tartma aleti, tartmadaki ağırlık; adalet⁷⁸⁶ mânalarına gelen mizan kelimesi; âhiret hallerinin belli bir merhalesinde mükelleflerin sorguya çekilmelerinin tamamlayıcı bir işlemi olarak ceza veya mükâfatı gerektiren amellerinin kemiyet açısından değerlendirilmesi şeklinde terimleşmiş⁷⁸⁷ hali ile *Fıkhü'l-ekber*'de yer almıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan hesap, mizan, cennet ve cehennem ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

والحساب، والميزان، والجنة، والنار، وذلك حقٌّ كُلُّهُ.

⁷⁸³ Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 17b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 17a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 170a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 26a.

⁷⁸⁴ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 25a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 17a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 18a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 86b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 170b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 26a.

⁷⁸⁵ eş-Şûrâ 42/17; er-Rahmân 55/7-9; el-Hadîd 57/25.

⁷⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13: 447-448.

⁷⁸⁷ Süleyman Toprak, “Mizan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 211.

Kıyamet gününe, “hesap ve mizan ve cennet ve cehennem bunların cümlesi hakır” ve gerçektir. Bir türlü dahi değildir, “iman getirdim” ve inandım.⁷⁸⁸

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede hesap, mizan, cennet ve cehennem ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Diğer nüshalarda “hesap ve mizan ve cennet ve cehennem bunların cümlesi hakır ve gerçektir” cümlesindeki “hakır” kelimesinin başına “şüphesiz”⁷⁸⁹ eklenmiş ve “gerçektir” yerine “sıdktır”⁷⁹⁰ yazılmıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, genellikle Kur’ânî terimler için kullandığı “bir türlü dahi değildir” yorumunu mîzan için de yapmıştır.

4.5. Havz

Havz; Hz. Peygamber ile alâkalı bir terim olmakla beraber âhirette gerçekleşeceği için bu kısımda ele alınmıştır. Havz; Kur’an’da zikredilmemiş ancak cennette Hz. Peygamber’in bulunduğu yer olarak hadislerde beyan edilmiştir.⁷⁹¹ Bu doğrultuda havz, *Fıkhü’l-ekber*’de yer almıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü’l-ekber*’de yer alan havz ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi’ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

وحوضُ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَقٌّ،

“Yani resulümüzün kıyamette havzı hakır.”⁷⁹²

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede havz ile ilgili bu kısım diğer yedi nüsha ile örtüşmektedir.

⁷⁸⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 2b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 70).

⁷⁸⁹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 3b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 76 a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 148b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 3a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 2b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 156a; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 3a.

⁷⁹⁰ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 3b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 76a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 148b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 3a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 2b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 3a.

⁷⁹¹ Buhârî, “Rikak”, 53; Müslim, “Fezâil”, 25.

⁷⁹² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 75).

Havzın hak oluşu dışında mahiyeti ve hadislerdeki karşılığı *Fıkhü'l-ekber*'de dolayısıyla Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin risâlesinde bulunmamaktadır.

4.6. Hesap: Kul Hakkının Hesabı

Hesap sözlük anlamı olarak; hesap etme, sayma demektir.⁷⁹³ Kur'ânî⁷⁹⁴ bir kelime olan hesap; terim olarak mükelleflerin dünyadaki inanç ve davranışlarından dolayı âhirette hesaba çekilmeleri⁷⁹⁵ anlamıyla; *Fıkhü'l-ekber*'de mizan, cennet ve cehennem ile birlikte zikredilmiştir. Hesabın kul hakkında nasıl işleyeceğinin yöntemi de ayrıca bildirilmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan hesap ve kul hakkının hesabı ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

والحساب، والميزان، والجنة، والنار، وذلك حقُّ كُلِّهِ.
ووزنُ الأعمالِ بالميزانِ يومَ القيامةِ حقٌّ،
والقصاصُ فيما بينَ الخصومِ بالحسناتِ يومَ القيامةِ حقٌّ فان لم تكنْ لهم الحسناتُ، فطرَّحُ الاعمالِ
السيئاتِ عليهم حقٌّ جائزٌ،

Kıyamet gününe, “hesap ve mizan ve cennet ve cehennem bunların cümlesi haktır” ve gerçektir. Bir türlü dahi değildir, “iman getirdim” ve inandım.⁷⁹⁶

“Yani kıyamet gününde Allah Teâlâ kullarının hayır ve şer amellerini tartıp ve amellerini kendilerine arz edip bildirmesi haktır.”

“Yani benî âdemin [insanların] birbirleri üzerinde olan haklarını Allah Teâlâ kıyamet gününde beyinlerinde [aralarında] hasenât [iyilikler] ile haklaştırması haktır. Yani zalimin sevabını alıp mazluma verip eğer sevabı yok ise mazlumun günahını zalime yükletmesi haktır.”⁷⁹⁷

⁷⁹³ İbn Manzûr, *Lisâni'l-Arab*, 1: 313-314.

⁷⁹⁴ el-En'âm 6/52, 69; Yunus 10/5; er-Ra'd 13/40.

⁷⁹⁵ Emrullah Yüksel, “Hesap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17: 240.

⁷⁹⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 2b (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 70).

⁷⁹⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75).

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede hesap ve kul hakkının hesabı ile ilgili kısımlar diğer yedi nüsha ile örtüşmektedir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, Kur'ânî terim olması hasebiyle hesap için de “bir türlü dahi değildir” şerhini düşmüştür.

4.7. Rü'yetullah

Âhiret gününe dair kelâmî bir terim olan rü'yetullah, müminlerin âhirette Allah'ı görmesi manasındadır. Rü'yet kelimesi ve lafzatullahtan oluşan bu terkip, Mu'tezile'ye⁷⁹⁸ itiraz sadedinde *Fikhü'l-ekber*'de yer almıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fikhü'l-ekber*'de yer alan rü'yetullah kavramı ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

وَكذلك جوارُهُ في الجنة والوقوفُ بينَ يدي
والله تعالى يُرى في الآخرة،
ويراه المؤمنونَ ولهم الجنة
بأعين رؤسهم بلا تشبيهٍ ولا كُفْيَةٍ
ولا يكونُ بينهُ وبينَ خلقِهِ مسافةٌ.

“Yani cennette kul Allah Teâlâ'nın komşusu olurdurlar [olurlar] ve kıyamette Allah Teâlâ'nın önünde divanında dururdurlar [dururlar].”

Bu sözler câizdir ve vâkidir. Amma mânası değildir. İlmi Allah Teâlâ'ya havale olunur. “Bilâ keyfindir.”⁷⁹⁹

“Yani Allah tebâreke ve teâlâ celle celâlehû ve amme nevâlühû hazretleri yevm-i âhirette [âhiret gününde] görülür.”

“Yani müminler cennette oldukları halde Allah Teâlâ'yı görürler.”

“Yani müminler Allah Teâlâ'yı cennette baş gözüyle görürler. Lâkin müminlerin Allah Teâlâ'yı görmeleri bir nesneye benzemez. Niteliksiz görürler.”⁸⁰⁰

⁷⁹⁸ Fahreddîn Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Kelâm'a Giriş -el-Muhassal-*, trc. Hüseyin Atay (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978), 181-186; Temel Yeşilyurt, “Rü'yetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 311, 313.

⁷⁹⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 76).

“Yani Allah Teâlâ ile gören kulları arasında bir mesafe olmaz.”

Gerek yakın gerek ırak.⁸⁰¹

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede rü’yetullah kavramı ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Bazı nüshalarda “Cennette kul Allah Teâlâ’nın komşusu olurdurlar” cümlesinde “komşusu olurdurlar” yerine “yakındır” geçer.⁸⁰²

- Diğer nüshalarda “Amma mânası değildir” cümlesine “müteşabihtir”⁸⁰³ eklenmiştir. Bunun haricinde nüshalar birbiri ile örtüşmektedir.

- Bazı nüshalarda “Lakin müminlerin Allah Teâlâ’yı görmeleri bir nesneye benzemez. Niteliksiz görürler” yerine “Ortalarında ıraklık ve yakınlık olmaz. Rabbi’l-âlemîn ile gören kulları ortasında bir mesafe olmaz. Gerek yakın ve gerek ırak” şeklinde yer alır.

Rü’yetullah hakkındaki bu fikirler Ehl-i sünnet’in üzerinde ittifak ettiği bir görüş olmuştur. Güzelhisârî Mustafa Efendi, net bir şekilde Kur’an’da yer bulmadığından rü’yetullah ile ilgili “câizdir” gibi kelimeler kullanmıştır.

4.8. Cennet-Cehennem

Âhiret gününe dair Kur’ânî terimlerden cennet kelimesi, bir şeyin duyu organlarına saklı kalması anlamındaki c-n-n kökünden gelmektedir. Kur’an’da çoğul hali ile de kullanılması yedi tane olmasından dolayıdır.⁸⁰⁴ Kur’ânî terimlerden cehennem ise Allah’ın kızartılmış ateşidir.⁸⁰⁵ Her iki kavram *Fıkhü’l-ekber*’de konu

⁸⁰⁰ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 22b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 15b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 15b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 164b; Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 21b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 85a.

⁸⁰¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 15b-16a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 74).

⁸⁰² Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 168b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 172a.

⁸⁰³ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 28b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 19b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 169a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 88a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 21b; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 172a.

⁸⁰⁴ Cennetü’l-Firdevs, Adn, Cennetü’n-Ne’im, Dâru’l-Huld, Cennetü’l-Me’vâ, Dâru’s-Selâm, İlliyyûn (İsfahânî, *Müfredât*, 242-243).

⁸⁰⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 250.

edilmiştir. Ebû Hanîfe, cennet ve cehennem yaratılmış olduğuna⁸⁰⁶ ve cennet ehlinin ve cehennem ehlinin orada ebedî kalacağını⁸⁰⁷ Kur’ân-ı Kerîm’den âyetlerle sunar. Ebû Hanîfe cennet ile cehennem ve cennet ile cehennem ehlinin fani olduklarını, orada ebedi kalmayacakları görüşünü öne süren Cehmiyye mezhebine⁸⁰⁸ itiraz getirmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fikhü’l-ekber*’de yer alan cennet ve cehennem ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi’ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

والحساب، والميزان، والجنة، والنار، وذلك حقُّ كُلهُ.
والجنة والنار والصراف حقُّ مخلوقتان اليوم لا تفتيان أبداً،
ولا تموت الحور العين أبداً
ولا يفني عقاب الله تعالى أبداً و لا ثوابه سرمداً.

Kıyamet gününe, “hesap ve mizan ve cennet ve cehennem bunların cümlesi hakır” ve gerçektir. Bir türlü dahi değildir, “iman getirdim” ve inandım.⁸⁰⁹

“Yani cennet ve cehennem ve sırat hakır. Bugünkü günde yaratılmıştır ve hazırlardır. Ebeden fani olmazlar.”

“Yani cennette olan hûriler dahi ebeden ölmezler ve asla fani olmazlar.”⁸¹⁰

“Yani Allah Teâlâ’nın azabı ve ıkâbı dahi ebeden fani olmaz ve sevabı dahi ebeden fani olmaz.”⁸¹¹

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede Allah’ın varlığı bağlamında rü’yetullah kavramı ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Mevcut nüshada yer alan sırat, bazı nüshalarda bulunmamaktadır.⁸¹²

⁸⁰⁶ Cennete atfen: “Müttakiler için hazırlanmıştır” (el-Âl-i İmrân 3/133); cehenneme atfen: “Kâfirler için hazırlanmıştır” (el-Bakara 2/24) Ebû Hanîfe *el-Vasiyye*, 68.

⁸⁰⁷ “Onlar cennetliklerdir, orada ebedî kalacaklardır” (el-Bakara 3/39); “Onlar cehennemliklerdir, orada ebedî kalacaklardır” (el-Bakara 2/217) Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 69.

⁸⁰⁸ Aliyyü’l-Kâri, *İmam-ı Âzam Fikh-ı Ekber Şerhi*, 258.

⁸⁰⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 2b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 70).

⁸¹⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18a (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 75-76).

⁸¹¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü’l-ekber*, 76).

- Metinde “el-hûri’l-ayn” şeklinde geçen ve mevcut nüshada huriler olarak tercüme edilen kelime, bazı nüshalarda “melekler”⁸¹³ şeklinde geçer. Kimi nüshada ise “huriler melekler”⁸¹⁴ şeklinde iki ifade birlikte geçer.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, genel âdeti üzere Kur’ânî kavramlarda kullandığı “bir türlü dahi değildir” yorumunu burada da yapmış hatta “iman ettim ve inandım” ilavesini getirmiştir.

⁸¹² Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 25b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 18b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 165a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 170b.

⁸¹³ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 25b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 18b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 87a Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 171b.

⁸¹⁴ **Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 17a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 165a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 26b.**

5. DİĞER MESELELER

Kelâmın üç esası dışında kalan *Fıkhü'l-ekber*'deki muhtelif konular dört başlık altında burada ele alınmıştır.

5.1. Kelâmi Şüphe İle Karşılaşan Kişi Ne Yapmalı

İtikadî meseleler dinin ilk şartı ve esası olduğu için bu türlü problemlerin öncelikle çözülmesi gereklidir. Kişinin bu durumla ilgili sorununu Ebû Hanîfe, *Fıkhü'l-ekber*'de konu eder ve çözümler sunar.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan konu ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

وإذا أشكل على الإنسان شيءٌ من دقائق علم التوحيد فإنه ينبغي له أن يعتقد في الحال ما هو الصواب عند الله تعالى إلى أن يجدها عالماً فيسأله ما أشكل عليه ولا يسعه تأخير الطلب، ولا يُعذر الوقوف فيه ويكفر إن وقف.

“İlm-i tevhitten bir mesele bir müminin üzerine lazım kaçan müşkil olup onu fethedip der ki, ki ne kadir olmasa imdi layık oldur ki Allah Teâlâ katında ahsen ne ise ona itikad ede.”

Mesela diye ki Ya Rabbi! Bu mesele Sen'in katında nice ise öylece iman getirdim diye. Ta ki bir âlim-i rabbânî ve esrar-ı subhânîye vâkıf kimseyi buluncaya dek say' ide. Ba'dehû [ondan sonra] bir âlim bulduk da asla tevekkuf etmeyip ol müşkilini ona söyleyip ve fetvasını ala.

“Yani ol ma'kule âlimi arayıp bulmak da tehir etmekte vus'at yoktur ve ol âlimi bulup da müşkilini danışmayıp tevekkuf etmek [durmak] dahi yoktur. Eğer tevekkuf ederse kâfir olur neûzübillâh teâlâ.”⁸¹⁵

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede konu ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Bazı nüshalarda “iman getirdim” ifadesine “ve inandım”⁸¹⁶ eklenmiştir.

⁸¹⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 21a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 77).

⁸¹⁶ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 30b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 21b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 174a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 31b.

- Diğer nüshalarda aynı anlamda, “Bir ehl-i fâzıl bulduk [bulup] da tevekkuf etmeyip suâl ede. Eğer bir an özürsüz tevakkuf ederse el-îyâz billah teâlâ kâfir olur” ve “Ve ol ma’kule âlimi arayıp istemeden tehir ederse dahi küfürdür, demişler”⁸¹⁷ şeklinde yazılmıştır.

- “Bu mesele Sen’in katında nice ise öylece iman getirdim diye” cümlesinde “iman getirdim” ifadesine “ve inandım”⁸¹⁸ eklenmiştir.

- Diğer nüshalarda “Ta ki bir âlim-i rabbânî ve esrar-ı subhânîye vâkıf kimseyi buluncaya dek say’ ide” cümlesindeki “say” yerine “sabr” geçer.⁸¹⁹

- Diğer nüshalarda “İlm-i tevhitten bir mesele bir müminin üzerine lazım kaçan müşkil olup onu fethedip der ki, ki ne kadir olmasa imdi layık oldur ki Allah Teâlâ katında ahsen ne ise ona itikad ede” cümlesi aynı anlamda “Bir mesele-i diniyye bir müslim üzerine müşkil olup der ki ne kadir ve keşfinde mahir olmasa Allah Teâlâ katında ahsen ve sevap ne ise ona itikad ede” şeklinde yer alır.⁸²⁰

Metinde geçen “âlim” kelimesine Güzelhisârî Mustafa Efendi, “âlim-i rabbânî ve esrar-ı subhânîye vâkıf” sıfatlarını kullanarak tasavvufa ve keşfe meyletmiştir. Fakat bu âlim ile kelim âlimini kastediyor da olabilir.

5.2. Şîa’ya Reddiye: Mesh, Teravih

Akaid ile doğrudan ilgili olmayan ama Ehl-i sünnet’in genel kabulü mesh ve terâvih gibi nâdir meseleler tek cümle ile *Fıkhü’l-ekber*’de yer almıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü’l-ekber*’de yer alan mesh ve teravih ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi’ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

والمسحُ على الخفين سنةً، والتراويحُ في ليالي شهر رمضان سنةً.

⁸¹⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 30b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 21a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 22a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 32a.

⁸¹⁸ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 30b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 21b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 174a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 31b.

⁸¹⁹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 30b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 21a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 21b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 170b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 32a.

⁸²⁰ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 30b-31a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 20b-21a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 21b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 170a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 174a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 31b.

“Yani içten üzerine meshetmek sünnettir ve ramazan gecesi teravîh namazı kılmak sünnettir.”⁸²¹

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede mesh ve teravîh ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Diğer nüshalarda “içten üzerine meshetmek sünnettir” cümlesinde “içten üzerine” yerine “iç edik üzerine” olarak geçmektedir. O zamanki bu kullanımın bugünkü karşılığı bulunamamıştır.

İslâm hukukunun mevzuu olan “mesh” ve “teravîh” başta Ebû Hanîfe’nin eserlerinde olmak üzere kelâm ilminin de konusu olmuştur. Bu yönü ile mesele daha ziyade tarihi ve siyasiidir. Şîa’nın bu konudaki farklı uygulamasından hareketle olsa gerek ki “mest üzerine mesh” ve teravîh hakkında Osmanlı âlimleri arasında neredeyse bir risâle geleneği oluşmuştur.⁸²² Konu her dönemde canlılığını korumuş, günümüzde de üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Ehl-i sünnet’in mevcut kanaatini destekleyen çalışmalar olduğu gibi Ehl-i sünnet’in keskin meselelerinden biri olduğu düşünülebilen bu konularda, farklı kanaatlere ulaşan çalışmalar da mevcuttur.⁸²³

⁸²¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 13a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 73).

⁸²² Güzelhisârî Mehmed Efendi’nin (ö. 1118/1706’dan sonra) *Risâle fî Hakki'l-Kıra'âti't-Teravîh, Risâle fî Beyâni Teravîhi'r-Ramazân, Risâletü Eimneti't-Terâvih, Risâlet fî beyân-i kerâhet-i kırâet-i ayetînev âyeti mine'l-kısâr fî't el-terâvih, Risâle fî Hakki'l-Kıra'âti't-Teravîh*; Şemsüddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî’nin (751-834/1350-1431) *Risâle fî'l-Mesh 'ale'l-Huffeyn*; Kemâl Paşazâde Şemseddîn Ahmed b. Süleymân’ın (873-940/1468-1543) *Risâle fî'l-Mesh ale'l-Huffeyn*; Fenârî-zâde Muhyiddîn Mehmed b. Alî b. Yûsuf’un (ö. 954/1547) *Risâle fî'l-Mesh ale'l-Huffeyn*; Ebû's-Su'ûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî’nin (ö. 889-982/1493-1574) *Risâle fî Cevâzi'l-Meshi ale'l-Huffeyn*; Yûsuf b. Muhammed’in *Risâle fî'l-Mesh ale'l-Huffeyn*; Kâdî Asker Şerîf Mehmed Mollâ Efendî’nin (öl. 1308/1890) *Risâle fî Beyâni'l-Mesh alâ'l-Huffeyn*; Ahmed b. Haydar eş-Şafiî’nin *Risâle fî Hakki'l-Meshi ale'r-Ricleyn fî'l-Vudu*; Mevlânâ Muhyî ed-dîn Çelebî’nin *Risâle fî Cevâzi'l-Mesh*; müellifi bilinmeyen *Risâle-i Beyâni Mesh Huffeyn* (<http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=huffeyn>).

⁸²³ Serdar Murat Gürses’e ait yüksek lisans tezinde konu, *Kütüb-ü Sitte* bağlamında değerlendirilmiş ve ayakları yıkama görüşünün hadislerden hareketle çoğunluk tarafından kabul edildiği sonucuna varılmıştır (Serdar Murat Gürses, *Kütüb-i Sittedeki Abdest ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2009). Mücteba Uğur da abdestte ayakları yıkamayı hadislerle delillendirmiştir (Mücteba Uğur, “Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Abdestte Ayakların Yıkınması”, *İslâmî Araştırmalar*, 3/2 (1989): 16-28). Ayşe Ulya Özek’e ait yüksek lisans tezinde konu, Maide sûresi 6. âyet bağlamında ele alınmıştır. Ebû Bekr Abdurrezâk b. Hemmâm es-San’ânî’nin (ö. 211/826-27) el-Musannef, İbn Ebî Şeybe’nin (ö. 235/849) el-Musannef ve Taberî’nin (ö. 310/923) Câmîu'l-Beyân isimli eserlerine dayanılarak Hz. Ömer ve İbn Mesûd’un ayakları mesh görüşünde olduğu aktarılmış ve yıkamak yerine abdestte ayağı meshetmenin daha isabetli olduğu sonucuna varılmıştır (Ayşe Ulya

5.3. Âl-i Beyt

Hiz. Peygamber'in ebeveyni ve amcası Ebû Tâlib ile ilgili burada verilen kısım, *Fıkhü'l-ekber*'de olmamasına rağmen Güzehisârî Mustafa Efendi'nin risâlesinde yer alan tek ibaredir.

ووالدا رسول الله عليه السلام لا ماتا على الكفر وعمه ابو طالب لا ماة كافرًا

“Yani Rasûlullah'ın babası ve anası küfür üzere ölmediler ve emmisi Ebû Tâlib küfür üzere ölmedi.”⁸²⁴

Güzehisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan âl-i beyt ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

وقاسم طيب وعبد الله وإبراهيم كانوا بني رسول الله عليه وسلم،

وفاطمة ورقية وزينب وأم كلثوم كن بناء رسول الله صلى الله عليه وسلم ورضي عنهن

“Yani Kâsım ve Tayyib ve Abdullah ve İbrâhim Rasûlullah'ın oğullarıdır.”

“Yani Fâtıma ve Rukiyye ve Zeyneb ve Ümmü Külsûm Rasûlullah'ın kızları oldular.”

Yani kızlarıdır.⁸²⁵

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede âl-i beyt ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Diğer nüshalarda “Yani Rasûlullah'ın babası ve anası ve emmisi Ebû Tâlib küfür üzere öldüler” şeklinde geçer.⁸²⁶

- Bazı nüshalarda Hiz. Peygamber'in oğullarının isimlerinden, “Abdullah” yerine “Tâhir” geçer.⁸²⁷

Özek, *Mâide Sûresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi*, (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013) 36).

⁸²⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20b.

⁸²⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20b-21a (Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 77).

⁸²⁶ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 29b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 20b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 21a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 170a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 173b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 31a.

⁸²⁷ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 30a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 20b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 21b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 170a; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 89a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 173b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 31a.

Resûlullah'ın ebeveyni ve amcası Ebû Tâlib'in imanî durumunun *Fikhü'l-ekber*'de yer alıp almadığı, çalışmanın ilgili kısmında yer aldığı için burada tekrara gidilmemiştir.

5.4. Halifelik

Ebû Hanîfe *Fikhü'l-ekber*'de, daha ziyade Şîa'nın gündeminde olan halifelik veya imamet konusuna yer vermemiş, bunun haricinde halifelik bağlamında değerlendirilebilecek bazı hususlara değinmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesinde *Fikhü'l-ekber*'de yer alan konu ile ilgili kısmı Osmanlı Türkçesi'ne aşağıdaki şekilde aktarmıştır:

وأفضلُ الناسِ بعدَ رسولِ اللهِ عليهمِ السلامِ: أبو بكرٍ الصِّدِّيقُ، ثمَّ عمرُ بنُ الخطابِ الفاروقُ ثمَّ عثمانُ بنُ عفَّانَ، ثمَّ عليُّ بنُ أبي طالبٍ رضوانُ اللهِ تعالى عليهمِ أجمعينَ.
عابدينِ علىِ الحقِّ، ومعَ الحقِّ، نحنُ يتولَّى همُ جميعاً.
ولا نذكرُ أحداً من أصحابِ رسولِ اللهِ عليه السلامِ إلا بخيرِ،

“Yani Rasûllah'dan sonra cümle nâsik efdali [bütün zâhidlerin en faziletlisi] Ebû Bekir'dir. Ondan sonra Ömer'dir. Ondan sonra Osman'dır. Ondan sonra Ali'dir, radiyallâhu anhüm ecmeîn.”

“Yani onlar hak üzeredirler. Allahü Teâlâ'ya hakkıyla ibadet ederler. Biz onları velilerimiz biliriz ve dostlarımız biliriz.”

“Yani biz ashab-ı Rasûlullah'dan birini anmayız, illâ hayırla anarız.”

Ve hayırla yâd ederiz ve hayır dua ederiz. Hiç birini kemlik ile anmayız. Belki cümlesini hayırla anarız.⁸²⁸

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki esas alınan risâlede âl-i beyt ile ilgili kısmın diğer yedi nüsha ile karşılaştırılması aşağıdaki şekildedir:

- Diğer nüshalarda “Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali” yerine “Ebû Bekir Sıddîk, Ömer-i Fâruk, Osman Zinnûreyn, Ali b. Ebî Tâlib”⁸²⁹ şeklinde kullanılmıştır.

⁸²⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12b (Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-ekber*, 73).

⁸²⁹ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 16b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 81a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 161b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 17a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 12b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 12a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 160b.

- Diğer nüshalarda “Biz onları velilerimiz biliriz ve dostlarımız biliriz” cümlesine “Her işte onlar hak üzeredirler ve daima Hakk’a hakkıyla ibadet ederler”⁸³⁰ ibaresi eklenmiştir.

- Diğer nüshalarda “Belki cümlesini hayırla anarız” cümlesine “dua ederiz”⁸³¹ ifadesi eklenmiştir.

Bu fazilet sıralaması Ehl-i sünnet ulemâsı arasında genel kabul gören bir durum olduğu için doğrudan itikadî mevzuu olmamasına rağmen *Fıkhü’l-ekber*’e dâhil olmuştur. Güzelhisârî Mustafa Efendi; Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali’ye, tasavvuf öncesinde ve tasavvufun kuruluş döneminde âbid ve zâhid anlamında kullanılan bir terim olan nâsik kelimesini kullanmıştır. Bu da âlimin tasavvufî meylini diğer ilmî alanlardaki risâlelerine yansıttığını göstermektedir.

5.5. Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin Risâlesinde Yer Almayan İbareler

Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu’ndaki esas alınan risâlede Güzelhisârî Mustafa Efendi, *Fıkhü’l-ekber*’i toplam 137 parçada tercüme ve şerhetmiştir. Bir parçası ise ilgili kısımda belirtildiği üzere *Fıkhü’l-ekber*’de geçmemiştir. Ancak *Fıkhü’l-ekber*’deki burada verilen dört ibare onun risâlesinde yer almamıştır. Bunun haricinde tüm metin, onun risâlesinde ele alınmıştır.

- “Kelâm ile konuşur, kelâm O’nun ezelde sıfatıdır” mânasında *Fıkhü’l-ekber*’deki aşağıdaki ibare, Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin risâlesinde bulunmamaktadır.

⁸³² والمتكلما بكلامه، والكلام صفة في الأزل

- “Allahü Teâlâ’nın kelâmı mahlûk değildir ve mahlûkattan olan Hz. Musa’nın ve diğerlerinin kelâmı ise mahlûktur. Onların kelâmı değil, Allahü Teâlâ’nın kelâmı olan Kur’an, kadîmdir” mânasında *Fıkhü’l-ekber*’deki aşağıdaki ibare, Güzelhisârî Mustafa Efendi’nin risâlesinde mevcut değildir.

⁸³⁰ Safranbolu İzzet Mehmet Paşa, nr. 67 Saf 245/1, 16b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 81a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 161b; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2914, 17a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 12b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 12a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 160b.

⁸³¹ Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 3166, 81a; Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar nr. 363, 161b; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 9285, 13a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz 2537/1, 12a; Milli Ktp. nr. 06 Mil Yz A 1572/3, 161a.

⁸³² Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-ekber*, 70.

وكلامُ الله تعالى غيرُ مخلوقٍ وكلامُ موسى وغيره من المخلوقين مخلوقٌ، والقرآنُ كلامُ الله تعالى فهو قديمٌ، لا كلامُهُم.⁸³³

- “Yakîn ve tasdik yönünden artar ve eksilir” mânasında *Fıkhü'l-ekber*'deki imanın artma eksilmesi ile ilgili aşağıdaki ibare, Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin risâlesinde yer almamıştır.

من جهة المؤمن به و يزيد وينقص من جهة اليقين و التصديق⁸³⁴

- “Ancak Allah'ın kitabı ve resulünün sünnetiyle Allah'a ibadet ederler” mânasında *Fıkhü'l-ekber*'deki layıkıyla ibadet edilemeyeceği ile ilgili aşağıdaki ibareyi Güzelhisârî Mustafa Efendi, risâlesine yazmamıştır.

كما أمرَ بكتبه وسنة رسوله⁸³⁵

Zikri geçen ibarelerin muhteviyatına bakıldığında Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin risâlesinde bu cümlelerin yer almaması ya gözden kaçmış olduğu ya da âlimin elindeki nüshada bu cümlelerin olmadığı yorumuna götürmektedir.

Fıkhü'l-ekber'de onlarca kez geçen “...haktır” ifadesi akaid metinlerinin kesin, kat'î bir dil üslûbunun olduğunu ortaya koyar. Akaid dili olarak te'vile imkân bırakmayan hüküm koyucu bu net üslup, sonraki metinlerde de takip edilmiştir.⁸³⁶ Şöyle ki: mi'rac haberi, sayılan beş kıyamet alâmeti, Münker ve Nekir ve kabirde olanlar, şefaât ve kapsamı, hesap, mizan, cennet, cehennem ve Hz. Peygamber'in havzı, mizanda amellerin tartılması, kıyamet günü kısas ve sonucunda gereğinin yapılması meselelerinin Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin “gerçektir, bir türlü dahi değildir” ilave yorumuyla “hak” olduğu geçer.

Güzelhisârî Mustafa Efendi risâlesinde bu net ifadeyi kullanıyor olması, o meselede akaidin iki ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadiste karşılığının olduğu anlamına gelse de Ebû Hanîfe'nin kısa ve öz eserlerinde bunlara fazla yer verilmemiştir. *Fıkhü'l-ekber*'de âyet numarası verilmeden zikredilen üç âyetle yetinilmiştir. Naklin yanında diğer kelâmî delil olan aklî metot *Fıkhü'l-ekber*'de açık

⁸³³ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 71.

⁸³⁴ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 74.

⁸³⁵ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, 75.

⁸³⁶ Zeynep Önder Demirer, *H. IV-IX./M. X-XV. Yüzyıl Mâturîdî ve Eşârî Akaid Metinlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2016), 28, 31.

bir şekilde kendini göstermemiştir. Güzelhisârî Mustafa Efendi de âyete fazla yer vermeme ve âyet numaralarını bulundurmama geleneğine riayet etmiştir.

Kat'i bu ifadenin menfi karşılığı denilebilecek "... kâfir olur" ifadesi Ebû Hanîfe'nin eserlerinde nâdir rastlansa da sonraki akaid kitaplarında ziyadesi ile mevcuttur. *Fıkhü'l-ekber*'de; Allah'ın sıfatına mahlûk veya muhdes denildiğinde, günaha helaldir denildiğinde ve şüphe edilen akaid konularında araştırmaksızın beklendiğinde olmak üzere üç durumda kâfir olunacağı ifade edilmiştir. *Fıkhü'l-ekber*'de yer almamasına rağmen Güzelhisârî Mustafa Efendi mucize bahsinde peygamberlik iddiasında bulunarak olağanüstü haller sergileyen ve ona tabi olan kişiler için "katl lâzım olur" ifadesini iki kez kullanmıştır. Halbuki Ebû Hanîfe'de hoşgörü ve geniş yelpazede olayları değerlendirme vardır. Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin bu hükmü haklı olsa bile Ebû Hanîfe çizgisine uzaktır.

Bir diğeri ise "câizdir" veya "câiz değildir" ifadeleridir ki diğerleri kadar kesin değildir. Daha ziyade fikhî bir kavram olsa da kat'i olmayan birkaç yer de kullanılmıştır ki o da; mümine fâsık denilmesi ve rü'yetullah'ın mevcudu hususlarıdır.

SONUÇ

XVIII. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin itikadî görüşleri çalışmada ele alınmıştır. Aydınli olan Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin hayatına dair fazlaca bilgi mevcut değildir. Doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, 1253/1837 yılında vefat etmiştir.

Tasavvufî yönü olan Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin, tahsilini Konyalı Fakih Ebû Said el-Hadimî'nin oğlu Abdullah el-Hadimî'nin yanında tamamladığı bilgisi mevcuttur. Hocalarına ve yetiştirdikleri öğrencileri hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi *Fıkhü'l-ekber*'in tamamını tercüme ve şerhettiği *Tuhfetü'n-Nebî* isimli risâlesi ile Osmanlı dönemi *Fıkhü'l-ekber* şârihleri arasındaki yerini almıştır. *Fıkhü'l-ekber*'de bölüm veya başlıklara ayrılmadan, belli bir sıra ve düzen gözetilmeksizin itikadî konular ele alınmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi *Fıkhü'l-ekber*'i tasnif etmeden, olduğu hali ile 137 parçaya tercüme etmiştir. Kimi kısmı tercüme ile yetinirken, kimi kısmı tercümenin yanı sıra şerhetmiştir. Allah Teâlâ'nın sıfatları, sıfat-ı zâtiyye, sıfat-ı fiiliyye, peygamberlerin mucizeleri ve velilerin kerametleri kısımlarına ise eserin hacmine oranla ayrıntılı denebilecek şerhler düşmüştür. Bu risâlenin sekiz nüshasına ulaşılarak incelenmiştir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi risâleyi yazma amacının insanların kendisini hayır dualarla yâd etme arzusu olduğunu eserinin başında belirtir. Tercüme ve şerhettiği *Fıkhü'l-ekber*'in önemine dair ise kurtuluşa eren zümre mânasında fırka-i nâciye meşhur hadisinin Arapça ve tercümesini verdikten sonra mübalağalı denilebilecek ifadeler kullanılmıştır. Şöyle ki eserin ezberlendiği ve ondaki esaslarla itikad edildiği takdirde imanın ashap, meşâyih, eimme, müçtehidin, evliyâullah, mücahid imanı gibi olacağını ve Kur'an'dan sonra elzem, ahsen, efdal eserin bu olduğunu ifade eder. Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki; her zaman olduğu gibi o dönem âlimlerinin de *Fıkhü'l-ekber*'e verdikleri itibar, önem ve eserin müslümanlar adına ne kadar elzem olduğu fikri ortaya çıkmaktadır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi, şerhettiği risâlesinde fikirlere sadık kalmakla beraber kendi ilgi alanından da uzak kalamamışlardır. Güzelhisârî Mustafa Efendi, ilgilendiği tasavvufu az da olsa sofi, zâhid, nâsik, âlim-i rabbânî ve esrâr-ı subhânî gibi ifadelerle tercümelerine yansıtmıştır. Mizan, cennet, cehennem, yeniden dirilme gibi *Fıkhü'l-ekber*'de yer alan âyetle sabit olan meseleleri Güzelhisârî Mustafa Efendi, "haktır" kelimesine sıdktır, gerçektir gibi ilavelerle ifadeyi daha da belirginleştirmiş ve vurgulamıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi müstakil bir eser yazmadığı için bağımsız, özgün itikadî fikirler şerhinde pek göze çarpmaz. O, orijinal bir görüş ortaya koymaktan ziyade mevcudu koruyarak metni aktarmıştır. Ebû Hanîfe'nin ihtiyatlı ve barışçıl tavrını takip etmiş, *Fıkhü'l-ekber*'in birkaç yerinde geçen "kâfir olur" ifadesine yenisini eklememiştir. Zira küfür ithamı toplumsal bazı sıkıntı ve karmaşayı beraberinde getirecektir. Ancak Ebû Hanîfe'nin eserinde bulunmamasına rağmen şerhin iki yerinde geçen "katl lâzım gelir, katl olunmak gerekir" ifadeleri dikkat çekmektedir.

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin yazıları genel olarak anlaşılır olmakla beraber günümüz Türkçe'sinde kullanılmayan, yaşadığı devre has olsa gerek demeklik, ol, şol, denkdeş gibi bazı kelimeler kullanılmıştır. Bununla beraber Osmanlıca metinlere aşına olmayanlar için sözlük yardımı ile anlaşılabilen kaçan, hod, herkiz gibi kelimelere de rastlanmıştır. Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin genel olarak ifade tarzı çok sarih ve özenli bulunmamıştır. Risâlesinde bilgiler sunulurken herhangi bir alıntı yapıldığına dair bir ifade yoktur, eser ve müellif ismi de verilmemiştir. Bunun bir istisnası olarak biri diğer nüshalarda olmak üzere iki yerde "demişler" ifadesini Güzelhisârî Mustafa Efendi, görüşünün sonuna yazmıştır. Fakat kapalı ifade bu hali ile bırakılmıştır.

Güzelhisârî Mustafa Efendi tercümenin yanında kısa ve öz bir şekilde yaptığı şerhte *Fıkhü'l-ekber*'deki görüşlerin Ehl-i sünnet akaidinin belirleyici ve temel unsurları olduğunu vurgular nitelikte yer yer mevcut görüşler haricinde "Ehl-i sünnet değildir" ifadesini kullanmıştır. "Ehl-i kader ve ehl-i i'tizâl" şeklinde Kaderiyye, Mu'tezile ve Mürcie gibi Ebû Hanîfe'nin görüşlerini söylerken az da olsa kullandığı oluşumları Güzelhisârî Mustafa Efendi olduğu gibi almış, Ebû Hanîfe dönemi ve

sonrasında diğer oluşumlardan bahsetmemiştir. Yine onun risâlesinde Ebû Hanîfe'nin itikadına alternatif veya muhalif bir görüş gözlenmemiştir. Bu durum, tercüme ve şerhinde Ebû Hanîfe metnindeki görüşlere sadakatini gösteriyor olsa gerektir.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki Güzelhisârî Mustafa Efendi eserinde orijinal görüşler sunmaktan ziyade *Fıkühü'l-ekber*'i insanlara ulaştırmak, doğru bir şekilde tanıtmak ve tanış kılmak adına bir köprü vazifesi üstlenmeyi hedeflemiştir denilebilir.

Çalışma, Osmanlı âliminin *Fıkühü'l-ekber*'e yaklaşımı yanında kültür mirasımız el yazması nüshalardan bir tanesini gün ışığına çıkarmayı hedeflemiştir. Muhtelif konulardaki gün yüzüne çıkmamış nüshalar, araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Osman Nuri. *Evliya Çelebi'ye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, 2008.
- Akçakoca, Cemil. *XX. Yüzyıl Aydın Tarihi ve İnanç Coğrafyası*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 1997.
- Akçay, Mustafa. "Hz. Peygamber'in Anne-Babasının (Ebeveyn-i Resul) Dini Konumuna Dair Ebü Hanîfe'ye Atfedilen Görüş Etrafındaki Tartışmalar". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2009): 1-27.
- Akgündüz, Ahmet. "Güzelhisârî, Mustafa Hulûsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 331. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Aksun, Ziya Nur. *Osmanlı Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Tahlilli, Tenkidli Siyasi Târîhi*. 6 Cilt. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1994.
- Aktepe, Münir. "Abdülhamid I". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 213-216. Ankara: TDV Yayınları, 1988.
- Akün, Ömer Faruk. "Bursalı Mehmed Tâhir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 452-461. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Aliyyü'l-Kâri. *İmam-ı Âzam Fıkh-ı Ekber Şerhi*. Trc. Hüseyin S. Erdoğan. İstanbul: Hisar Yayınevi, 2014.
- Alper, Hülya. "Sırât-ı Müstakîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 37: 119-120. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Altıntaş, Ramazan. "Ebü Hanîfe'nin Kelâm Metodu ve 'el-Fıkhü'l-ekber' Adlı Eserine Yöneltilen Bazı İtirazlar". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 15/1-2 (İstanbul 2002): 185-205.
- Arpaguş, Hatice K.. "Osmanlı Geleneksel İslam'ın Temel Kaynakları: İlmihal ve Akâid Eserleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 327-376.
- Arslan, Ahmet Turan. *İmâm Birgivî Hayatı Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*. İstanbul: Seha Neşriyat, 1992.

- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyyetü'l-Ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1955.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ keşfi'z-zünûn an esami'l-kütübi ve'l-fünûn*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Baktır, Mehmet. “Allah’ın Fiilî Sıfatlarında Zaman Sorunu”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 1/3(2003): 93-107.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Muvazzah İlmi Kelâm*. sad. Mehmet Talu. İstanbul: Tereke Yayınevi, 2007.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Bizim Büro Yayınları, 1333/1915.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Aydın Vilayetine Mensûb Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etibbânın Terâcim-i Ahvâli*. Haz. M. Akif Erdoğan, İzmir: Akademi Kitabevi, 1994.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Ruhu'l-Beyan*. İstanbul: Tuğra, 2015.
- Beydilli, Kemal. “Mustafa III”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 280-283. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Beydilli, Kemal. “Selim III”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 420-425. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Beydilli, Kemal. “Mahmud II”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 352-357. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. 3. Baskı. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.
- Ceyhan, Adem. “Biyografi ve Bibliyografya Âlimi Bursalı Mehmed Tâhir Bey’in Eserleri”. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8/2 (Güz Sayısı 2010): 1-16.
- Cici, Recep. “Muhammed b. Hamza Aydınî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-2: 304. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Çatak, Adem. *Şihâbeddin Sühreverdî Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara, ts.

- Çelebi, İlyas. “XVII. Yüzyıl Osmanlı Kalamcıları ve Beyâzizâde Ahmed Efendi'nin Kalam İlmindeki Yeri”. *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi* 10-12: (1998): 104-112.
- Çelebi, İlyas. “Ezeliyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. EK-1: 431-432. Ankara: TDV Yayınları, 2016.
- Çelebi, İlyas. “Hızlan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 419-420. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Çelebi, İlyas. “İvaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 488-490. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Çelebi, İlyas. “Sıfat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 100-106. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Demir, Abdullah. “Osmanlı Âlimlerinin Ebû Hanîfe'nin Akaid Risâlelerini Konu Edinen Eserleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 169-226.
- Demirci, Osman. “Osmanlı'da Kelâm Eğitimi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 9-39.
- Demirci, Seyda. *Hacı Emîrzâde Muhammed b. Hamza el-Aydîni'nin Hayatı, Eserleri ve Günlük Hayata Dair Bazı Risâlelerinin Tanıtımı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Demirer, Zeynep Önder. *H. IV-IX./M. X-XV. Yüzyıl Mâturîdî ve Eşârî Akaid Metinlerinde Ebû Hanîfe'nin Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2016.
- Duran, Gülnur. “Serlevha”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 567-569. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Duran, Gülnur. “Tezhip”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 63-65. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Durusoy, Ali. “Vücut”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 137-139. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Âlim ve'l-Müteallim, İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri* içinde. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: İfav Yayınları, 2015.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Fıkhü'l-ekber, İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri* içinde. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: İfav Yayınları, 2015.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *el-Fıkhü'l-ebzat, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde. Trc. Mustafa Öz, İstanbul: İfav Yayınları, 2015.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit. *er-Risâle, İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* içinde. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: İfav Yayınları, 2015.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Ebû Hanîfe*. Trc. Osman Keskiöglü. 4. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2012.
- Erdinç, Ziya. “İlk Dönem Akaid Eserlerinin Temel Nitelikleri: el-Fıkhü'l-ekber ile el-Akidetu't-Tahaviyye Örneği”. *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 10/2(2012): 295-310.
- Erünsal, İsmail E.. “Hamidiye Kütüphanesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 469. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Fahreddîn Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Kelâm'a Giriş -el-Muhassal-*. Trc. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Ebû Tâlib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 237-238. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. “Hâricîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 169-175. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Gencer, Bedri. “Ekmelüddin Bâbertî, İslam Düşüncesi Olarak Fıkhın Yeniden Yapılandırılması”. *Ekmelüddîn Bâbertî'yi Keşif Yolunda I. Ekmelüddîn Babertî Sempozyumu*. Erzurum, 2014.
- Gölcük, Şerafettin – Bebek, Adil. “el-Fıkhü'l-ekber”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 544-547. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Gölcük, Şerafettin - Yurdağür, Metin. “Gelenbevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 552-555. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

- Gürses, Serdar Murat. *Kütüb-i Sittedeki Abdest ve Çıplak Ayağa Meshle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2009.
- Güzelhisârî, Mustafa Efendi. *Hilyetü'n-nâcî*. İstanbul: Darü't-tabâatü'l-âmire, 1269/1853.
- Güzelhisârî, Mustafa Efendi. *Hilyetü'n-nâcî*. İstanbul: Sahâfiyyetü'l-Osmaniyye, 1308/1892.
- Güzelhisârî, Mustafa Efendi. *Hilyetü'n-nâcî*. İstanbul: Sahâfiye-i Osmânî, 1322/1905.
- Harman, Vezir. "Osmanlı'da Tavâliu'l-Envâr Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 119-139.
- Has, Şükrü Selim. "Halebî, İbrâhim b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15: 231-232. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1300/1883.
- İpşirli, Mehmet. "Sun'ullah Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 530-532. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- el-İsfahânî, Râgıb. *Müfredât*. Trc. Abdulbaki Güneş-Mehmet Yolcu. 3. Baskı. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.
- Karaağaç, Hilmi. "İtikâdî Mezheplerde İman-İslam İlişkisi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2012/2): 103-120.
- Kaya, Mahmut. "Madde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 304-305. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifîn Teracimü Musannifi'l-Kütüp*. Beyrut 1376/1957.
- Kılıç, Hulusi. "Bağdatlı İsmâil Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 447-448. Ankara: TDV Yayınları, 1991.

- Koca, Muhammet Ali. “el-Akâidü'n-Nesefiyye ve el-Akâidü'l-Adudiyye Örneğinde Osmanlı'da Akaid Risâleleri: Problemler, Özellikler ve Literatür”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14/28 (2016): 41-97.
- Kutluer, İlhan. “Şey”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 34-36. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Küçükali, Adnan. “İbn Sina'nın Selbî Yorumlama Metodu”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13/1(2009): 57-68.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*. Thk. Fâtümetü Yûsuf el-Hiyemî, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitabü't-Tevhîd*. Thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Ârûçî, 1. Baskı. Beyrut-İstanbul: Dâru's-Sâdır-Mektebetü'l-İrşad, 2001.
- Mehmed Süreyyâ. *Sicilli Osmânî*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Nesefî, Ömer. *İslâm İnancının Temelleri Akâid*. 22. Baskı. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2006.
- Önal, Recep. “Hz. Peygamber'in Anne-Babasının Dinî Konumu ve Ebeveyn-i Resûl Risâleleri, (Mustafa Akçay, Yeni Akademi Yay, İzmir 2005, 309 s, Kitap Tanıtımı)”. *Kelâm Araştırmaları* 9:1 (2011): 411-420.
- Özcan, Abdülkadir. “Mahmud I”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 348-352. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Özek, Ayşe Ulya. *Mâide Sûresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara: TDV Yayınları, 1990.
- Özler, Mevlüt. “İki Akaid Metni: el-Fikhü'l-ekber İle en-Nesefî Akâidi'nin Muhteva Açısından Mukayeseli Bir Tahlili”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (1999): 47-65.
- Öztürk, Abdülvahap. *İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe ve Eserleri*. İstanbul: Şamil Yayınları, 2004.

- Sarıcaoğlu, Fikret. "Osman III". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 456-459. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Sava Paşa. *İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*. Trc. Baha Arıkan. 2 Cilt. Ankara: Yeni Matbaa, 1956.
- Serkîs, Yûsuf İlyân. *Mu'cemü'l-matbû'âti'l-Arabiyye ve'l-mu'arreb*. 2 Cilt. Mısır: Serkis, 1346/1928.
- Sinanoğlu, Abdulhamit. *-İslam Düşüncesinin İki Kurucu Önderi- İmâm Ebû Hanîfe ve Vâsıl bin Atâ*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 214-216. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Sümbül, Sinan. *Yazma Eserlerin Kataloglanmasında Kullanılan Türkçe Biyografya Kaynaklarının Müellif Adlarının Doğru Tespiti Bakımından Karşılaştırmalı Analizi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûsü'l-a'lâm*. 6 Cilt. İstanbul: Mihran Matbaası, 1306/1889.
- Teftâzânî, Sa'deddin Mes'ûd b. Ömer. *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l Akâid*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Topaloğlu, Bekir – Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı. İstanbul, İsam Yayınları, 2015.
- Toprak, Süleyman. "Mîzan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 211-212. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Hâşiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 419-421. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Tozduman, Arzu. *Aydın Güzelhisarı'nın Sosyal ve İktisadî Durumu (1844)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992.
- Tugay, Biray. *Aydın Vilayetinde Sürgün (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e)*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 2013.
- Uğur, Abdullah. "Aydın Şehrinin Kuruluşu ve Gelişme Evreleri". *Coğrafi Bilimler Dergisi* 1/2 (2003): 41-62.

- Uğur, Mücteba. “Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Abdestte Ayakların Yıkanması”, *İslâmi Araştırmalar* 3/2 (1989): 16-28.
- Watt, W. Montgomery. *İslâmî Tetkikler –İslam Felsefesi ve Kelamı-*. Trc. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. “Mecâmiu’l-Hakaik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 217. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Âmentü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 28-30. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ebû Hanîfe” (Akaide Dair Görüşleri). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 143-145. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ehl-i Ehvâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 505-507. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Hidayet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 473-477. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Kıdem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25: 394-395. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Vücut”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 136-137. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Yeşilyurt, Temel. “Rü’yetullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 311-314. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. 14 Cilt. İstanbul: Kombassan Yayınları, 1994.
- Yıldız, Sakıb. “Akkirmânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 270. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Sühreverdî, Şehâbeddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 40-42. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Yurdaydın, Hüseyin Gazi. *İslâm Tarihi Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Yüksel, Emrullah. *Sistemâtik Kelâm*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.

Yüksel, Emrullah. “Hesap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 240-242.
Ankara: TDV Yayınları, 1998.

Yüksel, Emrullah. “Birgivî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 191-194.
Ankara: TDV Yayınları, 1992.

ez-Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-Arûs*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır,
1306/1889.

İnternet Adresleri

Etimoloji Türkçe. Erişim: 11 Şubat 2019. <https://www.etimolojiturkce.com>.

“İsnad Atıf Sistemi Nedir?”. İsnad Atıf Sistemi. Erişim: 24 Nisan 2019.
<https://www.isnadsistemi.org/>.

Luggat Osmanlıca Türkçe Sözlük. “Luggat”. Erişim: 20 Aralık 2018.
<https://www.luggat.com/index.php#ceviri>.

Osmanlıca Sözlükler. “Tüm Maddeler”. Erişim: 10 Şubat 2019.
<https://www.osmanlicasozlukler.com/>.

T.C. Efeler Belediyesi. “Efeler Belediyesi”. Erişim: 15 Ağustos 2019.
<https://efeler.bel.tr/>.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
“Yazma Eserler Kurumu”. Erişim: 3 Ocak 2019.
<http://www.yazmalar.gov.tr/>.

EKLER

EK-1: *Tuhfetü'n-Nebî'nin* Varak Başlarındaki Arapça İbarelerin Tercümesi

Güzelhisârî Mustafa Efendi'nin *Fıkhü'l-ekber*'in tercüme ve şerhinin yapıldığı *Tuhfetü'n-Nebî* isimli risâlenin çalışmada esas tutulan Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu'ndaki nüshasında ilk varakın iki kısmında, diğer varakların “a” kısmının üstünde ortalanarak yazılmış olan Arapça ibareler bulunmaktadır. Arapça kelimelerde bazen kapalı te “ة” yerine açık te “ت” yazılmıştır. Birkaç yerde de zâid elif harfi yazılmamıştır. Bu Arapça kalıp ifadelerin tercümeleri burada verilmiştir. Diğer yedi nüshada böyle bir uygulama mevcut değildir.

هذا الامر عاقبته خير وسعادت⁸³⁷

Bu işin sonu, hayır ve mutluluktur.

راجو من الله السلامة فيما عزمتم⁸³⁸

Allah'tan ısrarla selamet iste.

لا افلح من اظلم فاعدل في امورك⁸³⁹

Zulmeden felah bulamaz, öyleyse işlerinde adil ol.

اذا اتوجهت الى الله بالصدق فانك مأمون⁸⁴⁰

Sadakatle Allah'a yönelirsen emniyette olursun.

كل امر ليس فيه رضاء فاجتنبه⁸⁴¹

Razı olmadığın tüm işlerden içtinap et.

نرجو من الله السلامة فيما عزمتم⁸⁴²

Israrla Allah'tan selamet umarız.

اجعل بالك ولا تأمن قدامك خوفا اصبر⁸⁴³

⁸³⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 1b.

⁸³⁸ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 2a.

⁸³⁹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 3a.

⁸⁴⁰ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 4a.

⁸⁴¹ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 5a.

⁸⁴² Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 6a.

Kendine güvenme, ne olacağın belli değil, sabret.

844 هذا الامر عاقبة خير وسلامة

Bu işin sonu, hayır ve mutluluktur.

845 الصبر من الله والعون من الله فتوكل عليه

Sabır Allah'tan, yardım Allah'tan. O'na tevekkül et.

846 احذر العاقبة تفتح الغنى اصبر

Kendine güvenme, sabret ki kapılar açılsın.

847 لاتفلس من ظلم فاعدل فى امورك

Zulmeden felah bulamaz, işlerinde adil ol.

848 عاقبتك محمودة فى الذى تبغى من الخير

Hayır umduğun işlerde hayır seni yorsa bile sonucu iyi çıkar.

849 الصبر يورث الفرح والعجلته لا خير فيها

Sabır mutluluğu miras bırakır ve acelede hayır yoktur.

850 لاتنج يسرك تندم عليه وتب الى الله تعالى

Şu anki haline güvenme, Allah'a tevekkül et.

851 اترك هذا الامر فهو خير لك

Bu işi terk et, bu senin için daha hayırlıdır.

852 لاتخف فانه معك فى هذا الامر

Korkma, bu işte Allah seninle beraberdir.

853 اخلص عزيمتك فى طلبك وصحح معاملتك مع الله وعباده واصبر

843 Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 7a.

844 Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 8a.

845 Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 9a.

846 Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 10a.

847 Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 11a.

848 Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 12a.

849 Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 13a.

850 Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 14a.

851 Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 15a.

852 Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 16a.

Senden istenen işi tam yap, Allah ve kulları ile muameleyi iyi tut, sabret.

الصبر مطيته الفرح لاتعجل تجد السرور⁸⁵⁴

Sabır mutluluğun vasıtasıdır. Acele etme, saadet bulursun.

لاسرور لعمل ليس فيه رضا⁸⁵⁵

Rızan olmayan işte mutlu olamazsın.

الفرح يكون قريباً ان شاء الله تعالى⁸⁵⁶

Mutluluk inşallah Teâlâ sana yakındır.

اذا عزمت فتوكل على الله⁸⁵⁷

Gayret et, gerisini Allah'a tevekkül et.

⁸⁵³ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 17a.

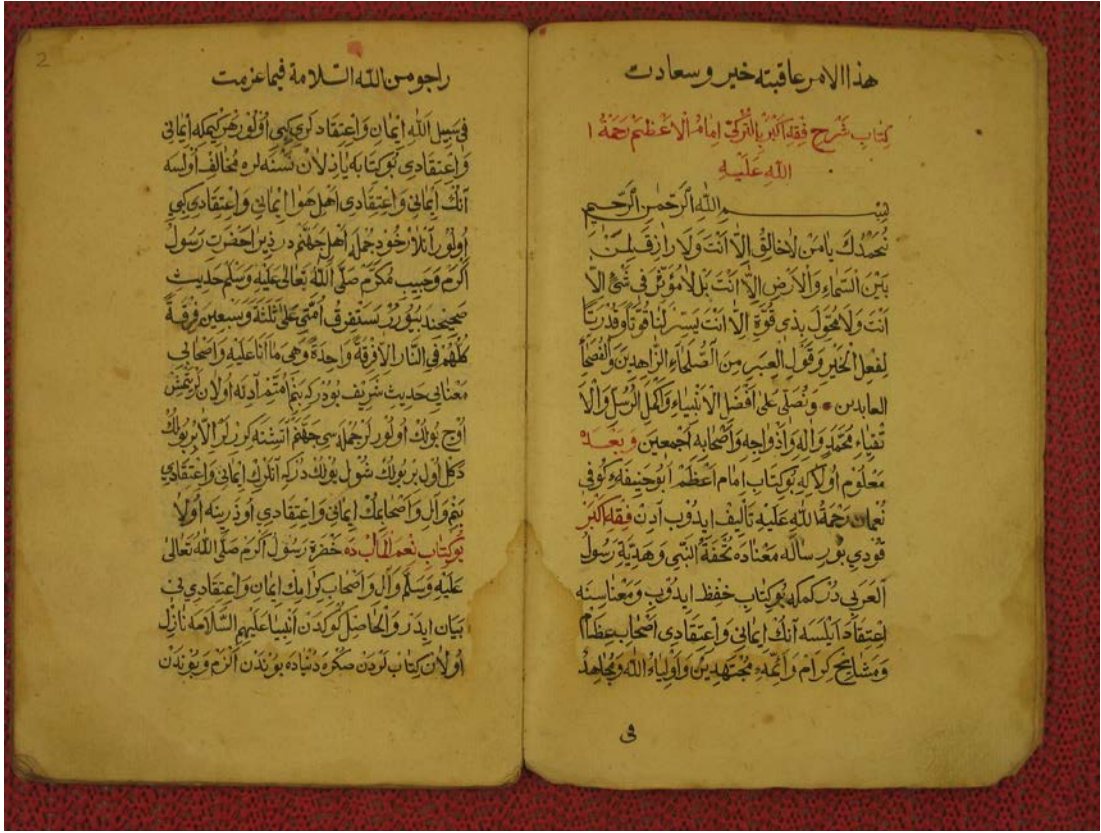
⁸⁵⁴ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 18a.

⁸⁵⁵ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 19a.

⁸⁵⁶ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 20a.

⁸⁵⁷ Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Marmara Merkez, 12939/Y059, 21a.

EK-2: Tuhfetü'n-Nebî Nüshalarından Örnekler

Marmara Üniversitesi Dijital Nadir Eserler Koleksiyonu'ndan Bir Örnek

أَبِي طَالِبٍ رَضْوَانَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ
يَعْنِي رَسُولَ أَكْرَمَ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ دُونَ صُكْرَةَ أَبِي بَكْرٍ صَدِيقِ جَمَلِهِ دُونَ
أَفْضَلِ دُونَ بَعَاكَ عُمَرَ فَارُوقَ بَعَاكَ عَثْمَانَ
ذَوِ النُّوَرَيْنِ بَعَاكَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضْوَانَ
لَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ عَابِدِينَ عَلِيَّ الْحَقِّ
وَمَعَ الْحَقِّ تَتَوَلَّاهُمْ جَمِيعًا جَمَلَهُ سَيِّدِ حَقِّ أَوْزَنِ
اللَّهِ تَعَالَى بِهِ حَقِّهِ عِبَادَتِ أَيْدِ زُرَّارِ بْنِ
وَلَيْلِ مَزْمُورِ دُونَ سِتْلِ مِزْمُورِ زُهْرَانِ
أَنْزَلِ حَقِّ أَوْزَنِ دُونَ دُونَ وَدَائِمًا حَقَّهُ حَقِّهِ
عِبَادَتِ أَيْدِ زُرَّارِ وَلَا تَذْكُرْ أَحَدًا مِنْ أَصْحَابِ
رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا بِخَيْرٍ
يَعْنِي أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ هَجْرًا

بِرِسْنِي

بِرِسْنِي كَلِمَتُهُ أَكْثَرُ زُهْرَانِ
خَيْرُهُ أَكْثَرُ دُونَ دُونَ وَلَا تَكْفُرْ مُسْلِمًا
بِدَنْبٍ مِنَ الذُّنُوبِ وَإِنْ كَانَتْ كَبِيرَةً
إِذَا لَمْ يَسْتَحْلَمْهَا يَعْنِي بِرِسْنِي كِتَابِ
أَيْدِي كَيْفِ كَافِرٍ دُونَ كَافِرٍ أَوْلَادِكَ دُونَ
زُرَّارِ كَيْفِ كَافِرٍ حَرَامِ أَيْدِي كَيْفِ دُونَ
قَطْعِي إِلَيْهِ تَابِتِ أَوْلَادِ كَيْفِ أَوْلَادِي حَالِ
دُونَ أَوْلَادِ كَافِرٍ دُونَ دُونَ أَوْلَادِ
دُونَ دُونَ كَافِرٍ كَافِرٍ أَوْلَادِ
أَنْدَانِ زَائِلِ دُونَ دُونَ كَافِرٍ حَقِّقْتُهُ أَوْلَادِي
مُؤْمِنٍ وَمُسْلِمٍ دُونَ دُونَ زَيْرِ أَوْلَادِ مُؤْمِنٍ
كَأَنَّكَ إِيْمَانُهُ ضَرْدُ كُلِّ وَلَا تَنْبِي
عَنْهُ إِسْمَ الْإِيْمَانِ وَنُسْبِهِ مُؤْمِنًا حَقِيقَةً

Safranbolu İzzet Mehmet Koleksiyonu'ndaki Nüshadan Bir Örnek

اخرون برتقدى بلكه يوقدن برتدى وكان الله عالمًا في الازل في
 بالاشياء قبل كونها وهو الذى قد لا اشياء وقضاها يعنى الله تعالى
 جميع اشياء به بعد اذ الله عالم ايدى دعى اول اشياء وجوده كل بين
 والله تعالى جميع اشياء به تقدر وقضا ايدى ولا يكون في الدنيا
 ولا في الاخرة من الاشياء الله وعلة وقضايه وقدره وكتبه
 في اللوح المحفوظ دنياه واخرته الله تعالى نيك مشيه تمشه
 وعلمه قضا سنه وقدر سنه و لوح محفوظه كنه سنه برتسنه
 اوله بلكه از اول ابه دلته هر يك باء دلدى وباردها و تامل الله
 تعالى نيك مشيه باء اور و علياها اور وقضا سبيله اور و لوح
 محفوظه يا نسيه او اور و كنه كتبه بالوصف يعنى الله تعالى
 جميع اشياء لوح محفوظه وصفيا با ارحكامه امره يا نسيه مثلا
 وجوده كنه كنه ارحامه اور و كنه شريفه شريفه يا نسيه كنه
 اخرون مجربون على فلان زمانه وجوده كنه فلان تاريخه
 معلى اولوب و صالح دين و زاهد منشع مشدين اول و فلان
 على و فلان صنعتى كسب ايدوب اور دن بويلى كندم كون اولوب
 فلان شهره طغوب فلان و فلان و فلان شهره او در انچه بيل كنه
 اولان ديوب يا بول اهل نسيه باهل ايمان اولسون قاضى و تاسويانى

اولسون

٨٠

اولسون دينين بوبله يا نسيه جبر لازم اولور و كنه
 والقدر المشية صفاته والادل بالاكيف يعنى قضا و نون
 وديتت الله تعالى نيك صفت قديمه لربيه بالاكيف مقنابه
 لرد بر احد انار و كنه حقيقت معناسته واقفت دكلدن
 يعلم الله العدم و نحال عدمه معلوما و يعلم ان كنه كيف يكون
 اذا وجد يعنى الله تعالى نيك معلوم يعنى بوعى بوعى بون بلون
 كونه موجود بلون و نرا و سلوبيه وجوده كنه كنه بون
 و يعلم الوجود في حال وجوده موجود يعنى الله تعالى و ارفع
 زمانه و نرا بلون و نرا سنه نسيه و نرا بون بون
 اولد يعنى زمانه كنه بون بون و يعلم الله تعالى العالم في حال
 قبايه فلما اذا قدره بعلة قاعدا في حال تقوده من
 غير ان يتغير بعلة او يحدث له علم لكن التغير والاختلاف
 يحدث عند المخلوقين يعنى الله تعالى يا نسيه طورانى طور و نسي
 حاله اياق اوزر دور بيلون نون اور نسيه اور نون و نسي
 حاله اور نون بون علم الله اصلا بغير و حدث عارض
 اوله بلكه بغير و اختلاف نون و نون در صفة الله و دكلدن
 حلوانه لفاق سليمان من الامان والكفر نسيه حاطبه و نسيه

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 1 Nüshasından Bir Örnek

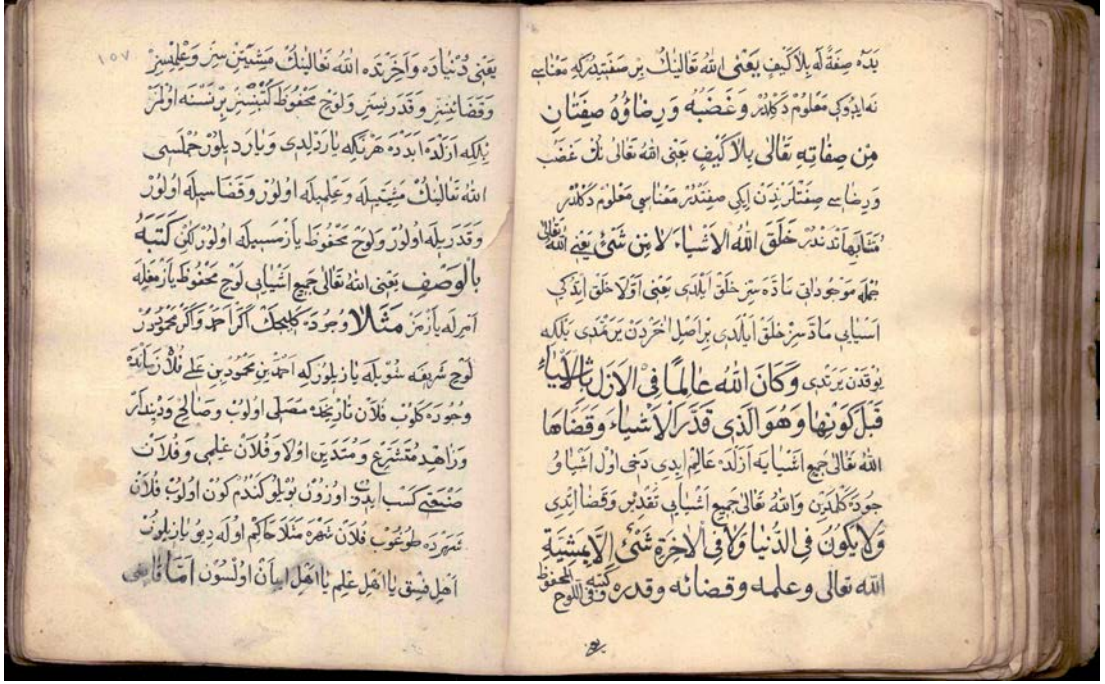
Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Koleksiyonu 2 Nüshasından Bir Örnek

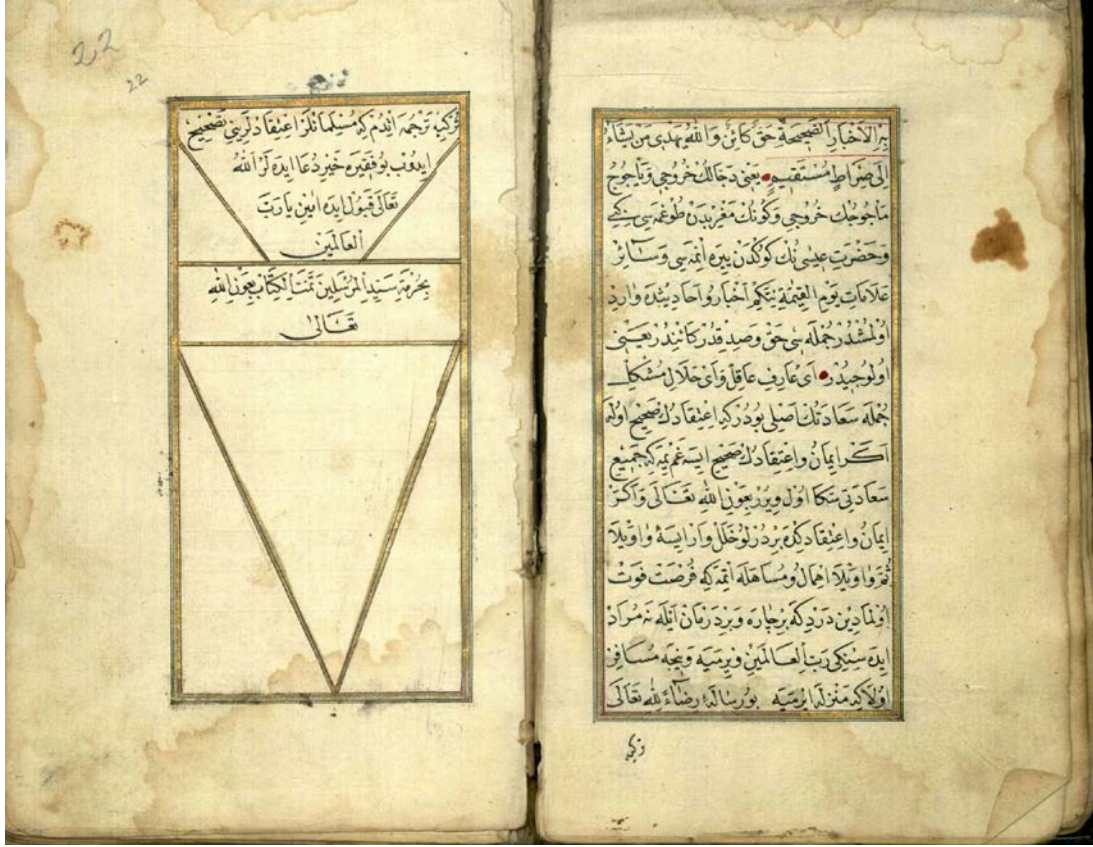
Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu'ndan Bir Örnek

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 1 Nüshasından Bir Örnek

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 2 Nüshasından Bir Örnek

Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 3 Nüshasından Bir Örnek

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Zehra BODUR
Uyruğu: TC
Doğum Tarihi ve Yeri: 05/10/1977-Ankara
e-posta: zehracal942@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2001
Yüksek Lisans	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2005-devam ediyor	Fethiye Karaçulha Şehit Mustafa Gökdal Ortaokulu	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı KPDS (...) ÜDS (...) TOEFL (...) EILTS (..) YÖKDİL (66,25)